

Studii
și
cercetări
LINGVISTICE

ACADEMIA
ROMÂNĂ

BUCUREȘTI 5
Calea 13 Septembrie nr. 13

2 – LXXII – 2021
iulie–decembrie

APAR
2 NUMERE PE AN

DEX³ – Un dicționar al secolului al XXI-lea.
Actele mesei rotunde dedicate noii ediții a DEX-ului
(Atelier on-line de lingvistică, București, 29 septembrie 2021)
Editor: Cristian Moroianu

SUMAR

CRISTIAN MOROIANU	<i>Dicționarul explicativ al limbii române (DEX³).</i> Propuneri structurale	167
FLORIN VASILESCU	DEX și DLR. Dicționar și „enciclopedie”. Repere pentru o nouă ediție a DEX-ului	185
MONICA VASILEANU	Criterii pentru alcătuirea listei de intrări într-un dicționar de uz general: propuneri pentru DEX ³	200
VICTOR CELAC	Câteva considerații privind variația lingvistică la nivel lexical (limbă comună, limbaje specializate, terminologii)	217
VALENTINA COJOCARU	Cuvinte mici, înțelesuri multe: despre introducerea unor marcatori discursivi în DEX	250
RAMONA CĂTĂLINA CORBEANU	Locul regionalismelor în DEX ³	267
CAROLINA POPUȘOI	Criterii de includere în DEX ³ a termenilor preluați recent din limbile orientale	274
MIHAELA MARIN		
ȘTEFANIA OPREA		
ALEXANDRU ANGHELINA		
CLAUDIUS TEODORESCU	Propuneri pentru digitalizarea DEX ³	284
ANDREEA RADU-BEJENARU	Modele de digitalizare și aplicabilitatea lor la noua ediție a <i>Dicționarului explicativ al limbii române</i>	295

DICȚIONARUL EXPLICATIV AL LIMBII ROMÂNE (DEX³). PROPUNERI STRUCTURALE

CRISTIAN MOROIANU

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române/
Universitatea din București
cristian.moroianu@litere.unibuc.ro

Cuvinte-cheie: *dicționar, structură, variante, etimologie, public-țintă.*

Keywords: *dictionary, structure, variants, etymology, target audience.*

DE CE ESTE NEVOIE DE UN NOU DEX

Dicționarul explicativ al limbii române reprezintă lucrarea lexicografică cea mai cunoscută și mai consultată de către publicul românesc de la apariția ei și până astăzi, fiind, în același timp, considerată autoritatea oficială în materie de vocabular, reflex al școlii lingvistice academice de la București. Corpusul cuprins în DEX acoperă lexicul limbii române în întreaga sa varietate cronologică, geografică și stilistică, sinteză reprezentativă a tuturor epocilor, zonelor și domeniilor vocabularului, cu accent pe cuvintele care constituie, pe de o parte, fondul curent al limbii, pe de altă parte, fondul cultural-științific al acesteia și, în sfârșit, care constituie modul de reflectare lingvistică a evoluției societății pe parcursul istoriei sale. În scurta prefață la prima ediție (1975), autorii consideră DEX-ul „ca un cuprinzător repertoriu lexical”, care „înregistrează și explică foarte multe cuvinte, sensuri și unități frazeologice noi, ivite în uzul limbii române cu deosebire în ultimele două decenii”. În esență, DEX-ul este, după opinia noastră, dicționarul de referință al vorbitorilor de română, care se raportează la el cu o încredere absolută („așa zice DEX-ul”) în ceea ce privește corectitudinea formală și semantică a cuvintelor și, eventual, a unităților frazeologice în care acestea apar. De aceea, responsabilitatea redactorilor acestei lucrări lexicografice trebuie să fie foarte mare, cu atât mai mult cu cât DEX-ul este valorificat atât în practica de predare-învățare, cât și în cea de evaluare în sistemul nostru educațional. Nu de puține ori, acest dicționar explicativ de uz general este citat ca autoritate fără concurență în presă, în administrație sau în sistemul juridic, fapt care îi certifică statutul de „opera absolută”.

Realizarea DEX-ului se datorește lexicografilor de la Institutul de Lingvistică al Academiei Române din București, coordonați, pentru prima ediție (DEX¹ 1975), de acad. Ion Coteanu, Mircea Seche și Luiza Seche și, pentru ediția a doua, de

aceiași Ion Coteanu și de Lucreția Mareș (DEX² 1996). Edițiile anterioare ale DEX-ului au cunoscut, în intervalul 1975–2019¹, diverse modificări, care au avut în vedere mai ales componenta cantitativă (lexico-frazeologică) și unele actualizări impuse de adecvarea la orizontul de așteptare al unor grupuri sau categorii de persoane (vezi, spre exemplu, reevaluarea unor cuvinte „sensibile”). Intervalul de aproape o jumătate de secol de la prima ediție și până astăzi necesită, în mod obiectiv, o reevaluare atât a structurii, cât și a conținuturilor dicționarului, date fiind îmbogățirea și diversificarea extraordinară ale lexicului și frazeologiei românești cu precădere în ultimele trei decenii și normalitatea integrării instrumentului lexicografic reprezentativ al limbii noastre în rândul dicționarelor actuale similare ale celorlalte limbi de cultură și de civilizație.

Începând cu anii 1990 ai secolului trecut, odată cu schimbarea regimului politic din România și cu orientarea societății noastre spre nivelul de dezvoltare socioeconomică care caracterizează societățile europene dezvoltate, vocabularul și frazeologia românească au cunoscut o firească și dorită redimensionare, atât cantitativă, cât și calitativă. Astfel, au pătruns în română, într-un interval relativ scurt, cuvinte și unități frazeologice care denumesc noutățile referențiale sau conceptuale reflectând variate și multiple aspecte ale dezvoltării economice (din comerț, industrie, afaceri, mass-media, turism etc.) și politice, ale funcționării administrației sau justiției, ale domeniilor lumii mondene (modă, hobby-uri) sau ale divertismentului (sport, spectacole) etc., necunoscute sau foarte puțin cunoscute în epoca regimului comunist. Contactele reluate cu cele mai îndepărtate colțuri ale lumii au permis împrumutarea, inclusiv directă, a unor cuvinte sau construcții din cele mai variate domenii, de obicei reprezentative pentru societățile și culturile de unde provin: produse culinare italiene, spaniole, grecești sau orientale în sensul mai larg (arabe, chineze, indiene, japoneze etc.), nume de îmbrăcăminte sau de obiceiuri „exotice”, nume de sporturi tradiționale (spre exemplu, diverse arte marțiale) etc. Tot ce se întâmplă în lumea actuală pătrunde, datorită mass-mediei, în toate limbile aflate în conexiune și devine un bun lingvistic al tuturor: *paparazzi*, *tsunami*, *talibani*, *gossip*, *sari*, *burca*, *tsatsiki*, *marine*, *SUV*, *resort*, *lockdown*, *blog* etc. Numeroase asemenea noutăți lingvistice au intrat în circulația curentă și au devenit cunoscute și folosite de către majoritatea vorbitorilor (cu diferențe determinate de nivelul de vârstă, de mediu sociocultural, de educație etc.) și, din acest motiv, prezența cel puțin a unora dintre ele într-un dicționar explicativ de uz general este cerută și așteptată cu necesitate. De asemenea, libertatea de exprimare obținută începând cu ultimul deceniu al secolului trecut a stat și stă în continuare la baza creării prin mijloace interne a unor cuvinte inedite, personale, obținute prin procedee analogice dintre cele mai originale, creații care au ca intenție subiectivă surpriza și expresivitatea. Libertatea oferită de structura maleabilă a limbii noastre

---

¹ Varianta din 2019 a fost realizată sub coordonarea Monicăi Busuioc, dar a rămas în formă nepublicată.

inovațiilor lexicale a fost intens valorificată în exprimarea liberă, lipsită de o cenzură (auto)impusă, mai ales în condițiile permise de comunicarea mediată de mijloacele online, ceea ce a dus, în bună măsură, la relativizarea – cu efecte nedorite – a granițelor (altădată clare) între diverse tipuri de comunicare. Nu în ultimul rând, influența tot mai mare a politicilor globalizante se reflectă și la nivelul limbajului, fiind împrumutate sau calchiate numeroase unități sau modele lingvistice din limba engleză, devenite, de altfel, un bun comun al vorbitorilor de astăzi. Toate aceste realități ale epocii actuale ne fac să ținem cont de importanța pe care o dau vorbitorii la un anumit moment reflexelor lexicale ale acestora și să le acordăm statutul de cuvinte-întrare într-un dicționar de tipul celui discutat acum, din rațiuni de frecvență, necesitate sau relaționare cu alte cuvinte deja existente în limbă. Un vorbitor mediu de limbă română are dreptul să caute – și, mai ales, să găsească – în dicționarul în care are cea mai mare încredere informații credibile privitoare la cuvinte de existența cărora se lovește (aproape) zi de zi: ce înseamnă ele exact, cum s-au adaptat grafic și morfologic la structura limbii, cum se pronunță, ce eventuală libertate formală li se conferă sau în ce construcții se integrează etc.

Din toate aceste motive, corpul noului DEX trebuie să reflecte, progresiv, starea lexicului limbii române din actuala lui fază de evoluție, cu menținerea acelor unități substanțiale și reprezentative pentru evoluția socioeconomică și istorico-culturală a societății noastre și cu evidențierea echilibrată a stadiului actual. DEX-ul nu este un dicționar al limbii vechi (vezi dicționarele de arhaisme) și nici un dicționar dialectal (vezi atlasele, dicționarele sau glosarele regionale), nu este un dicționar al cuvintelor speciale sau „marginale” (vezi dicționarele sectoriale sau de argou) și nici un dicționar al efemeridelor lexicale sau al neologismelor terminologice de maximă specializare, ci trebuie să fie un dicționar-sinteză care să cuprindă componentele reprezentative ale tuturor acestor zone ale vocabularului, caracterizate de rațiuni istorice, educaționale și culturale, de gradul extins de cunoaștere și de întrebuițare (inclusiv în interiorul unor medii sau domenii cu deschidere către exterior) și de o anumită integrare în structura limbii.

Ca dicționar academic reprezentativ și responsabil adresat marelui public, DEX-ul trebuie să conțină toate acele cuvinte și, complementar, unități frazeologice care constituie fondul substanțial al limbii române standard, a căror cunoaștere și înțelegere sunt necesare unui public cel puțin mediu instruit sau pe cale de instrucție sau aflat în măsură să apeleze la o autoritate academică pentru anumite certificări (atât unități lingvistice din fondul principal lexical, mai vechi sau mai noi, studiate în școală, din fondul cultural substanțial, cât și cele care caracterizează etapa actuală de evoluție a limbii, cu relativ mare frecvență, impact și justificare stilistică sau referențială), în general expresia lingvistică a tot ceea ce presupune funcționarea și gradul de evoluție ale societății și culturii românești până astăzi.

În egală măsură, gestionarea DEX-ului de către responsabilii săi trebuie să țină cont și de modul în care sunt construite și actualizate dicționarele explicative reprezentative ale limbilor moderne la care, prin tradiție, ne raportăm. În actuala

etapă de dezvoltare, marcată de conexiunea accesibilă și constantă între limbile lumii prin intermediul Internetului, comparația între realizările lexicografice la nivelul diverselor limbi și culturi obligă la un efort de sincronizare a rezultatelor noastre cu cele similare (măcar) din lexicografia europeană. Dicționare ca *Le Grand Larousse Illustré 2022* sau *Le Petit Robert de la langue française 2022*² pentru limba franceză, *Il Grande dizionario italiano dell'uso* di Tullio De Mauro, UTET, 1999, *Il Devoto-Oli. Vocabolario della lingua italiana 2012*, a cura di Luca Serianni e Maurizio Trifone, Milano, Le Monnier, *Grande dizionario della lingua italiana*, Garzanti Editore, nuova edizione 2010³ etc. pentru limba italiană, *Diccionario de la lengua española*, Real Academia Española, la 23ª edición (2014)⁴ pentru limba spaniolă sau dicționarele online <https://www.merriam-webster.com/>, <https://www.oed.com/>, <https://dictionary.cambridge.org/> etc. pentru limba engleză reprezintă realizări lexicografice reprezentative, atât variantele tipărite, cât și cele online oferind cititorilor instrumente complete, eficiente, atractive și antrenante pentru o imagine cât mai elocventă asupra limbilor respective.

Existența, de aproape două decenii, a site-ului dexonline (<https://dexonline.ro/>), care reprezintă „transpunerea pe internet a unor dicționare de prestigiu ale limbii române”⁵, inclusiv a unor ediții anterioare ale DEX-ului (1996 și 2009), și succesul evident de care s-a bucurat acest proiect în rândul utilizatorilor, atât lingviști, cât și nelingviști, demonstrează fără nicio urmă de îndoială necesitatea lansării din partea Academiei a unei ediții aduse la zi a acestui dicționar, într-o concepție cât mai apropiată de nivelul lexicografiei actuale europene, caracterizată de informații actuale, prezentate într-o manieră atractivă și ușor de consultat. Eforturile predecesorilor noștri de a îmbunătăți DEX-ul, deși laudabile, au urmat vechea structură, fără vreo preocupare particulară pentru realizarea unei actualizări substanțiale, în primul rând de concepție. Dezvoltarea bazelor de date, accesul liber la surse online din cele mai variate domenii și reflectarea aproape sincronică la nivelul limbii a tot ceea ce apare, se produce și se petrece în viața oamenilor din întreaga lume constituie avantaje incontestabile și obiective pentru cercetătorii lexicografi de astăzi, a căror sarcină principală trebuie să fie permanenta actualizare a vocabularului și a frazeologiei aferente, în acord cu dezvoltarea societății din care fac parte și cu diversificarea formelor de manifestare ale membrilor ei.

CARE SUNT LIPSURILE ACTUALULUI DEX

În primul rând, principalului nostru dicționar de uz general îi lipsește un material simplu și atractiv de explicare a structurii existente, cu sugestii de folosire.

² Vezi și <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/>.

³ Vezi și <https://www.treccani.it/vocabolario/>.

⁴ Ediția online este consultabilă la adresa <https://dle.rae.es/>.

⁵ Așa cum este considerat, cu sinceritate, de realizatorii lui, vezi <https://wiki.dexonline.ro/wiki/Informații>.

Această componentă este absolut obligatorie cel puțin din două puncte de vedere: a) ea reprezintă „manualul de utilizare” în cunoștința de cauză a conținutului lexicografic, în condițiile în care acesta se bazează pe convenții asumate de către redactori și în general cunoscute publicului educat, dar nu sunt suficient de clare pentru utilizatorii obișnuiți, de vârste și din medii diferite, de obicei interesați mai degrabă de conținuturi decât de structurarea lor formală; b) reprezintă o practică obișnuită în realizarea marilor opere lexicografice aparținând principalelor culturi europene. Atât criteriul practic, cât și criteriul încadrării într-o experiență confirmată de dicționare moderne dintre cele mai cunoscute fac necesară luarea în considerare a unui asemenea material introductiv care să explice, într-o formă accesibilă și, în măsura posibilului, atractivă convențiile de bază care vor sta la baza noului DEX.

În al doilea rând, DEX-ului îi lipsește o regularitate a actualizării corpusului lexical, determinată de dinamica firească a vocabularului și a frazeologiei românești și, mai ales, o implicare instituțională a realizării acestei actualizări, care să presupună monitorizarea inovațiilor lexicale și frazeologice și realizarea unor criterii pentru includerea lor în dicționar. Pentru punerea în practică a acestora, este necesară o concepție asumată asupra trăsăturilor unui dicționar explicativ reprezentativ de uz general, care să valideze îmbogățirea corpusului cu noi unități lexicale și care să asigure echilibrul și o anumită stabilitate în timp a cuvintelor nou introduse, cuvinte care să reflecte concepte, realități și manifestări ale vieții publice ale societății. Ritmul de actualizare a DEX-ului trebuie stabilit la intervale regulate, modificabile în funcție de evenimentele de (mare) interes care afectează într-o formă substanțială societatea. Este necesară, așadar, o altă abordare a dinamicii lexicale, care să țină cont de factori precum mediul de utilizare, gradul de cunoaștere și de întrebuințare, frecvența și diversitatea stilistică a cuvintelor etc. Asumarea unor noi cuvinte în DEX are rațiuni educaționale, responsabilități socio-profesionale și culturale.

În al treilea rând, DEX nu a ținut cont de starea și de evoluția dicționarelor similare din principalele limbi moderne, care i-ar fi putut oferi modele structurale substanțiale. Nu există niciun motiv particular ca acest dicționar să rămână în urma operelor lexicografice explicative reprezentative din Franța, Italia, Spania sau din Marea Britanie, a căror dezvoltare sincronică cu mersul societății se datorește atât resurselor investite în realizarea lor, cât și mediului competitiv căruia trebuie să îi facă față. Din aceste puncte de vedere, simpla certificare academică a DEX-ului nu poate explica rămânerea lui în urmă prin comparație cu piața lexicografică europeană, dominată de spirit competițional și de dorința de a atrage cât mai mulți utilizatori, atât pentru varianta tipărită, cât și, mai ales, pentru varianta online. De aceea, este necesară transformarea lui într-o lucrare care să atragă prin format, să prezinte încredere prin echilibru structural și prin relevanța conținutului și să devină într-adevăr un punct de referință, asemănător operelor similare din lexicografia europeană (Le Robert, Larousse, Garzanti, Sabatini-Coletti, Oxford etc.).

STRUCTURA ACTUALĂ A DEX-ULUI

În aceeași scurtă prefață din 1975, se precizează că „definirea și explicarea cuvintelor, ca și distribuția sensurilor, respectă principiile introduse în lexicografia românească de Institutul de lingvistică (Sic!) din București”. Construit pe structura a două dicționare anterioare (simplificată, în mod nefericit, din punct de vedere structural, în cazul DLRLC 1955–1958, dar ameliorată, atât calitativ, cât și calitativ, prin comparație cu DLRM 1958), actualul DEX continuă în mod decent, cu minime (și, pe alocuri, nejustificate) modificări, „tradiția” lexicografică a mijlocul secolului al XX-lea, situație care poate fi arătată prin următoarele exemple comparative:

ABDOMÉN, *abdomene*, s.n. Parte a corpului, între torace și centura pelviană, în care se găsesc stomacul, ficatul, pancreasul, splina, rinichii și intestinale; pânțece, burtă, foale. Din fr., lat. **abdomen**. (1975/1984) / **ABDOMÉN**, *abdomene*, s.n. 1. Parte a corpului, între torace și centura pelviană, în care se găsesc stomacul, ficatul, pancreasul, splina, rinichii și intestinale; pânțece, burtă, foale. 2. (Biol.) Partea posterioară a corpului la artropode. – Din fr., lat. **abdomen**. (1996–2016)

ABSOLŪT, *-Ă, absoluți, -te*, adj., adv. **I. Adj. 1.** Care este independent de orice condiții și relații, care nu este supus nici unei restricții, care nu are limite; necondiționat, perfect, desăvârșit. ✧ *Monarhie absolută* = formă de guvernământ în care puterea legislativă, puterea executivă și cea judecătorească se află în mâinile monarhului; monarhie în care suveranul are puteri nelimitate. ◆ (Substantivat, n.; în idealismul obiectiv) Principiu veșnic, imuabil, infinit, care ar sta la baza universului. ✧ (În filozofia idealistă) *Spirit absolut, idee absolută* sau *eu absolut* = presupus factor de bază al universului, identificat cu divinitatea. 2. (Despre fenomene social-economice, în legătură cu noțiuni de creștere sau de scădere cantitativă) Considerat în raport cu sine însuși și nu în comparație cu alte fenomene asemănătoare; care se află pe treapta cea mai de sus. ✧ *Adevăr absolut* = adevăr care nu poate fi dezmințit. 3. (Mat.; despre mărimi) A cărei valoare nu depinde de condițiile în care a fost măsurat sau de sistemul la care este raportat. ✧ *Valoare absolută* = valoarea aritmetică a rădăcinii pătratului unei mărimi. 4. (Lingv.; în sintagma) *Verb absolut* = verb tranzitiv care are complementul neexprimat, dar subînțeles. **II. Adv.** (Servește la formarea superlativului) Cu totul, cu desăvârșire; exact, întocmai, perfect. *Argumentare absolut justă*. ✧ (Întărind un pronume sau un adverb negativ) *N-a venit absolut nimeni*. Din lat. **absolutus** (cu sensurile fr. **absolu**) (1975/1984) / **ABSOLŪT**, *-Ă, absoluți, -te*, adj., s.n., adv. **I. 1. Adj.** Care este independent de orice condiții și relații, care nu este supus nici unei restricții, care nu are limite; necondiționat, perfect, desăvârșit. ✧ *Monarhie*

absolută = formă de guvernământ în care puterea legislativă, puterea executivă și cea judecătorească se află în mâinile monarhului; monarhie în care suveranul are puteri nelimitate. **2.** S.n. Principiu veșnic, imuabil, infinit, care, după unele concepții filozofice, ar sta la baza universului. ✧ (Fil.) *Spirit absolut, idee absolută* sau *eu absolut* = factor de bază al universului, identificat cu divinitatea. **3.** Adj. (Despre fenomene social-economice, în legătură cu noțiuni de creștere sau de scădere cantitativă) Considerat în raport cu sine însuși și nu în comparație cu alte fenomene asemănătoare; care se află pe treapta cea mai de sus. ✧ *Adevăr absolut* = adevăr care nu poate fi dezmințit. **4.** Adj. (Mat.; despre mărimi) A cărei valoare nu depinde de condițiile în care a fost măsurat sau de sistemul la care este raportat. ✧ *Valoare absolută* = valoarea aritmetică a rădăcinii pătratului unei mărimi. **5.** Adj. (Lingv.; în sintagma) *Verb absolut* = verb tranzitiv care are complementul neexprimat, dar subînțeles. **II.** Adv. (Servește la formarea superlativului) Cu totul, cu desăvârșire; exact, întocmai, perfect. *Argumentare absolut justă.* ✧ (Întărind un pronume sau un adverb negativ) *N-a venit absolut nimeni.* – Din lat. **absolutus**, fr. **absolu**. (1996–2016)

ABSORBÍ, absórb, vb. IV. Tranz. 1. A suga, a înghiți, a încorpora o substanță etc. ◆ A reține o parte din particulele sau din energia radiantă care cade pe un corp. 2. Fig. A preocupa în mod intens; a captiva. – Din fr. **absorber** (după **sorbi**). (1975–2016)

După cum se poate observa din exemplele de mai sus, diferențele structurale dintre prima ediție a DEX-ului și ultima publicată, deci într-un interval de peste patru decenii, sunt cu totul irelevante. Autorii au păstrat structura „tradițională” asumată odată cu prima ediție și s-au concentrat mai degrabă pe conținuturi, acolo unde au considerat necesar, atât din punctul de vedere al configurației semantice a cuvintelor, cât și din punctul de vedere al adăugării de noi unități lexicale. În esență, cu minime intervenții, structura unui articol de dicționar are următoarele componente: 1. cuvântul-titlu, 2. categoria/categoriile lexico-gramaticală/-e, 3. succesiunea sensurilor/subsensurilor, de la cele principale la cele derivate, precedate de mărci de uzaj și urmate de sinonime + unitățile frazeologice aferente (locuțiuni și expresii), evidențiate prin semne și/sau indicații de uzaj, 4. eventuale indicații de pronunțare, 5. variante și 6. etimologie.

PROPUNERI STRUCTURALE

1. Propuneri generale (de formă și de conținut)

1.1. O primă propunere, absolut necesară și care ar compensa cu succes unul dintre lipsurile edițiilor anterioare, este prezentarea explicită, schematică și relevantă a structurii dicționarului, după modelele prezente în dicționarele reprezentative de

tip Garzanti, pentru italiană, sau de tip Larousse, pentru limba franceză. Convențiile principale privesc:

a) trecerea în revistă, în ordine alfabetică (cu statutul de „intrare”, cuvânt-titlu sau lemă) a variantei lexicale recomandate de normele în vigoare ale limbii literare, confirmate de corespondentele lor din DOOM de asemenea în vigoare sau, în situația – așteptată și firească – a atestării unor cuvinte inexistente în DOOM, a variantei care corespunde criteriilor structurale ale limbii noastre atât ca modalitate de construcție internă, cât și ca manieră de adaptare a etimonului extern sau de respectare a criteriilor de echivalență formală între o creație mixtă și modelul său, de asemenea extern. Ca atare, utilizatorii trebuie să considere ca formă normată/literară exclusiv pe cea reprezentată de „intrările de dicționar”, și nu eventuale alte variante ale lor care, deși sunt prezente, cu diverse explicații, în cuprinsul unui articol, nu stau pe același plan cu varianta-literară, considerată ca punct de referință la nivelul limbii;

b) încadrarea morfologică a cuvântului-titlu, cu explicarea manierei de prezentare și a eventualelor aparente neconcordanțe între diversele părți de vorbire: spre exemplu, în cazul substantivelor, se indică pluralul unic numai atunci când există posibilitatea structurală a unei alte forme de plural (spre exemplu, în cazul substantivelor feminine sau neutre, eventual al unor masculine problematice din acest punct de vedere) sau un plural dublu (fie în variație liberă, fie în relație de paronime etimologice specializate din variante); în cazul substantivelor masculine și feminine animate, se indică, prin convenție, ambele forme „moționale” ale aceluiași cuvânt, deși, din punct de vedere lexicologic, ele reprezintă unități lexicale diferite; în cazul substantivelor, animate sau neanimate, care se folosesc inclusiv ca adjective sau în cel al adjectivelor care se folosesc și substantival, cele două părți de vorbire sunt indicate imediat după forma (multiplă) a unității-intrare, în ordinea frecvenței de utilizare (confirmată, de regulă, istoric), fiind reluate, succesiv, înaintea sensurilor și utilizărilor aferente;

c) explicarea indicilor prezenți atât la cuvintele-intrare (care marchează relația de omonimie), cât și la cuvintele din explicațiile semantice (unde marchează, de asemenea, omonimia);

d) explicarea succesiunii sensurilor, realizată în funcție de frecvența și gradul de cunoaștere a sensurilor principale, urmate, în aceeași logică, de cele secundare sau derivate, între care eventuale diferențe de statut sunt marcate prin semne convenționale (spre exemplu, prin romburi, la rândul lor goale sau pline). Toate aceste marcaje trebuie explicate punctual.

e) explicarea tipurilor de variante exemplificate între croșete, cu necesare informații de ordin diacronic, diatopic sau diastratic; marcarea explicită a diferențelor între o eventuală variantă literară liberă, concurentă admisă de normă a formei-tip, și celelalte variante, considerabile, prin convenție, neliterare;

f) explicarea modalităților de diferențiere a originii cuvintelor: lat. = cuvânt moștenit; din lat., din fr., din it., din bg., din scr. etc. = cuvânt împrumutat; din ...

+ ..., după modelul lat. ..., fr. ... etc. = calc lexical de structură morfematică; din lat. .../ lat. ..., cu sensuri după fr. sau engl. ... = calc lexical de structură semantică etc.

1.2. O a doua propunere este prezentarea trăsăturilor generale ale dicționarului, continuată cu date despre sursele și criteriile de realizare a corpusului (explicate), respectiv de ce sunt prezente/menținute unele cuvinte și absente/scoase altele, de ce sunt trecute unele variante și nu altele, care este concepția referitoare la omonimie sau la neologismele recente, ce relevanță are corelarea cuvintelor-intrare cu corespondentele lor din DOOM (aspectele formale) și cu cele din dicționarele academice (DLR și DELR: aspectele privitoare la variația formală și la etimologie) și, în egală măsură, diferențele față de acestea, în concordanță cu utilizatorii DEX-ului. Spre exemplu, de ce trebuie menținute substantivul *brânci*, pluralul arhaismului moștenit *brâncă*² (prezent astăzi în expresii populare și bază pentru derivate uzuale), maghiarismul *bănat* sau grecismul *babacă* (a căror prezență în literatură face necesare explicații privitoare la originea și la sensurile lor) sau creații interne ca *baborniță*, *bobotaie*, *brotan*, *a se bursuca* etc., interesante atât prin modul de formare, cât și prin gradul lor de expresivitate etc. Similar, care sunt rațiunile pentru care nu ar trebui incluse – cel puțin deocamdată – în DEX cuvinte pătrunse azi în medii restrânse și cu mari „șanse” de a se pierde mâine, de tipul unor englezisme ca *a kidnapa* sau *a kilări*, al unor derivate ca *băsescian* sau *iliescian*⁶, al unor termeni ca *filocenogeneză*, *flabeliped* sau *gastropilorectomie* etc.⁷

2. Propuneri punctuale

2.1. Prima propunere vizează **corelarea formei cuvântului-intrare cu cea/cele recomandate în DOOM³** (i.e. adăugarea variantelor literare de pe poziția a doua din DOOM). Considerăm importantă această corelare din cel puțin următoarele două motive: a) DEX-ul trebuie să fie un dicționar explicativ reprezentativ, ale cărui recomandări normative să aibă caracter oficial, în măsură să arate utilizatorilor de toate vârstele și din toate categoriile cel puțin mediu instruite care sunt formele-tip (fonetice, accentuale, morfologice și grafice)⁸ literare și b) să devină clar pentru aceeași utilizatori că există diferențe de statut istoric și sociocultural între variantele literare libere, aflate în concurență într-o anumită etapă de evoluție istorică, și variantele poziționate la sfârșitul articolului, neliterare la momentul actual, dar care au coexistat, la un moment dat, în liberă concurență, cu diverse explicații (de natură lingvistică sau extralingvistică).

Astfel, spre exemplu, ceea ce în actuala ediție apare în felul următor⁹:

⁶ Pentru numeroasele creații circumstanțiale de acest fel, vezi ICSO (2020), instrument util pentru configurarea bazei lexicale a noului DEX.

⁷ Locul acestor cuvinte este în dicționarele de cuvinte recente sau în cele ale diverselor terminologii științifice.

⁸ Nu vor fi preluate din DOOM modalitățile de silabare și nici formele de G/D ale substantivelor sau formele flexionare verbale, altele decât cea a formei-tip.

⁹ Formulă rămasă identică încă din 1975.

BÚLDOG, buldogi, s.m. Rasă de câini cu trupul îndesat, cu cap mare, bot turtit, falca de jos proeminentă și cu labe scurte și groase; mops. [Acc. și: *buldóg*] – Din fr. *bouledogue*,

ar putea să arate:

BÚLDOG/BULDÓG, buldogi, s. m. Rasă de câini cu trupul îndesat, cu cap mare, bot turtit, falca de jos proeminentă și cu labe scurte și groase; mops. – Din fr. *bouledogue*, engl. *bulldog*.

În același mod, spre exemplu,

CÓCKTAIL, *cocktailuri*, s.n. **1.** Amestec de băuturi alcoolice cu ingrediente. **2.** Recepție de proporții mai modeste. [Pr.: *cócteil*. – Var.: *cocteil*] – Din engl., fr. *cocktail*,

ar putea arăta

CÓCKTAIL/CÓCTEIL, *cocktailuri/cocteiluri*, s.n. **1.** Amestec de băuturi alcoolice cu ingrediente. **2.** Recepție de proporții mai modeste. – Din engl. *cocktail*.

2.2. Tot după modelul DOOM-ului, este recomandabilă **indicarea – imediat după forma/formele-intrare, a modalității de pronunțare [în cazul cuvintelor străine care se pronunță altfel decât se scriu]**, în așa fel încât utilizatorii să știe nu doar cum se scrie, ci și cum se citesc anumite intrări. Spre exemplu, un cuvânt englezesc ca *lady*, actualmente tratat în DEX sub forma

LADY, *lady*, s. f. Titlu dat în Anglia soției unui lord sau a unui cavaler; *p. ext.* doamnă nobilă din Anglia. ♦ Eпитet dat unei femei distinse, manierate. [Pr.: *lédi*]¹⁰ – Cuv. engl.,

poate apărea în următoarea versiune:

LADY, *lady* [*leidi*] s.f. Titlu dat în Anglia soției unui lord sau a unui cavaler; *p. ext.* doamnă nobilă din Anglia. ♦ Eпитet dat unei femei distinse, manierate. Din engl. *lady*.,

cu argumente care țin de a) tradiția dicționarelor europene, care indică modalitatea de pronunțare a împrumuturilor similare imediat după formele-intrare¹¹ și b) eficiența percepției imediate a modalității recomandate de pronunțare. La fel, vezi

BUSINESS, *businessuri* [*biznis*] s.n. **1.** Afacere. **2.** Ocupație, muncă.– Din engl. *business*.

¹⁰ Maniera de pronunțare, absentă în prima ediție, a fost introdusă în cea de a doua.

¹¹ Vezi <https://www.merriam-webster.com/dictionary/lady>, <https://www.treccani.it/vocabolario/lady>, <https://dictionnaire.lerobert.com/definition/lady>, <https://www.duden.de/rechtschreibung/Lady> etc.

KÉTCHUP [*chéčap*] s.n. Sos picant preparat din suc de roșii, oțet și mirodenii. – Din engl. *ketchup*.

SÉLFIE, *selfie-uri* [*sélfî*] s.n. Autoportret fotografic digital realizat, de regulă, în vederea distribuirii pe rețelele de socializare. Din engl. *selfie*. etc.

2.3. În descrierea structurii semantice, este de menținut desfășurarea sensurilor în funcție de fiecare categorie gramaticală, cel/e principal/e (uzual/e) (notate cu [1], [2], [3] etc.), urmate, dacă/unde este cazul, de cele secundare (analogice sau figurate, indiferent de cronologia lor, marcate cu un semn distinctiv), cu indicarea mărcilor de uz (dacă este cazul) și de sinonimele uzuale. Pentru economie și pentru menținerea tradiției noastre lexicografice, vom trata sub același titlu omonimele lexico-gramaticale create prin conversiune internă (s.m. și f. din adj., adv. din adj., adj. invar. din subst. etc.), cu indicarea unor eventuale modele externe. Fiind vorba de un dicționar sincron, se va acorda prioritate sensurilor celor mai cunoscute și mai frecvent întrebuințate, celelalte fiind tratate într-o succesiune care să mențină o relativă unitate și coerență a diverselor modificări semantice petrecute de-a lungul timpului. În felul acesta, se va încerca o corelare a succesiunii diacronice a sensurilor, specifică dicționarilor istorice, cu situația actuală a conținuturilor unui cuvânt, specifică unui dicționar sincron explicativ de uz general. Spre exemplu, un cuvânt de tipul *ștengar*, tratat în mod constant în edițiile anterioare ale DEX-ului în felul următor:

ȘTENGĂR, *ștengari*, s. m. (Adesea adjectival) Tânăr, copil zburdalnic, care se ține de pozne sau umblă hoinar. ♦ Bărbat ușuratic, afemeiat. – **Ștreang** + suf. *-ar*

poate fi reevaluat morfosemantic astfel:

ȘTENGĂR, *ștengari*, s.m. (Adesea adjectival) Persoană tânără, copil zburdalnic, care se ține de pozne sau umblă hoinar. ♦ Bărbat ușuratic, afemeiat; (rar) s.f. ștengăriță. – **Ștreang** + suf. *-ar*.

2.4. În egală măsură, este necesară o revizuire atentă a noilor sensuri prezente în comunicarea curentă sau specializată, atât a celor interne (analogice), cât mai ales a celor datorate calculului lexical de structură semantică după modele externe (la un nivel secundar, etimologice). Prezentăm, în paralel, varianta actuală a tratării sensurilor unor cuvinte și varianta pe care o considerăm mai adecvată și mai actuală în noua configurație semantică a limbii, cu completări care vizează, pe lângă sensurile noi, și cologațiile sau unitățile frazeologice aferente acestora:

ARHIVĂ, *archive*, s. f. **1.** Totalitatea actelor sau documentelor unei instituții, unui oraș etc. care se referă la activitatea lor trecută. **2.** Birou, cameră, instituție etc. unde se păstrează asemenea acte. – Din fr. **archives** (DEX¹⁻²) vs

ARHIVĂ, *archive*, s.f. **1.** Totalitatea actelor sau documentelor unei instituții, unui oraș etc. care se referă la activitatea lor trecută. **2.** Birou, cameră, instituție etc. unde se păstrează asemenea acte. **3.** (Inform.) fișier comprimat al unui computer. [Var. înv.: *arhiv* s.n.] Din fr. *archives*. Var. *arhiv*, din germ. *Archiv*, lat. *archivum* (DEX³);

EDIȚIE, *ediții*, s. f. **1.** Totalitatea exemplarelor unei opere tipărite, dintr-unul sau mai multe tiraje, pentru care s-a folosit același zaț tipografic. ◇ *Ediție specială* = tiraj suplimentar al unui ziar publicat în afara periodicității obișnuite, cu prilejul unui eveniment important, al unei sărbători etc. *Ediție critică* = ediție a unui text (vechi, clasic etc.) stabilit prin compararea variantelor și însoțit de comentarii și de aparatul critic necesar. *Ediție definitivă* = ediție al cărei text a fost văzut de autor și considerat ca definitiv. **2.** Versiune. **3.** Competiție sportivă care are loc periodic. [Var.: *edițiune* s.f.] – Din fr. *édition*, lat. *editio*, **-onis** (DEX¹⁻²) vs

EDIȚIE, *ediții*, s.f. **1.** Totalitatea exemplarelor unei opere tipărite, dintr-unul sau mai multe tiraje, pentru care s-a folosit același zaț tipografic. ◇ *Ediție specială* = tiraj suplimentar al unui ziar publicat în afara periodicității obișnuite, cu prilejul unui eveniment important, al unei sărbători etc. *Ediție critică* = ediție a unui text (vechi, clasic etc.) stabilit prin compararea variantelor și însoțit de comentarii și de aparatul critic necesar. *Ediție definitivă* = ediție al cărei text a fost văzut de autor și considerat ca definitiv. *Ediție revizuită*. **2.** Versiune (3), manieră de prezentare a unui produs (comercial). *Ediție de lux*, *ediție de colecție*, *ediție limitată*, *ediție de vară/iarnă*, *ediție anuală* etc. **3.** Competiție sportivă care are loc periodic. [Var. înv.: *edițiune* s. f.] – Din fr. *édition*, lat. *editio*, **-onis**. Sensul 2, după engl. *edition* (DEX³);

SEZÓN, *sezoane*, s. n. Perioadă de timp a anului corespunzând aproximativ unui anotimp. ◆ Perioadă a anului caracterizată prin apariția anumitor fenomene sau printr-o intensă activitate în unele domenii; timp al anului potrivit pentru a întreprinde anumite acțiuni condiționate de caracteristicile anotimpului. *Sezon de băi*. ◇ Loc. adj. *De sezon* = propriu, potrivit unui anumit sezon; *fig.* de actualitate. – Din fr. **saison** (DEX¹⁻²) vs

SEZÓN, *sezoane*, s.n. **1.** Perioadă de timp a anului corespunzând aproximativ unui anotimp. *Sezon estival*. ◆ Perioadă a anului caracterizată prin apariția anumitor fenomene sau printr-o intensă activitate în unele domenii; timp al anului potrivit pentru a întreprinde anumite acțiuni condiționate de caracteristicile anotimpului. *Sezon de băi*. ◆ Activitățile desfășurate în acel interval. *Sezon sportiv*, *sezon competițional*. ◇ Loc. adj. *De sezon* = propriu, potrivit unui anumit sezon; *fig.* de actualitate. **2.** Una sau mai multe serii ale unor programe de televiziune cu același titlu sau cu aceleași personaje; serie, ediție. – Din fr. *saison*. Sensul 2, după engl. *season* (DEX³).

2.5. O propunere inovatoare, îndrăzneată pentru tradiția lexicografică românească, dar în acord cu tratamente similare în dicționarele explicative reprezentative cel puțin din lexicografia romană este scoaterea din categoria cuvintelor-intrare a derivatelor abstracte în *-re* și a adjectivelor participiale regulate și includerea lor, fără definiție sau etimologie, în poziția penultimă a structurii articolului verbului-bază. Astfel s-ar evita repetarea inutilă a unor derivate sau conversiuni regulate, care nu aduc niciun plus de informație și a căror situație poate fi explicată în materialul introductiv. Excepție de la această propunere pot fi situațiile particulare, respectiv acelea care aduc în plus informații de ordin semantic sau care reprezintă românizări realizate prin echivalarea sufixului unui model extern analizabil. Spre exemplu, în cazul unui substantiv de tipul *climatizare*, tratat actualmente astfel:

CLIMATIZĂRE, *climatizări*, s. f. Operație prin care aerul dintr-o încăpere este menținut la o anumită temperatură, umiditate, puritate etc. – După fr. *climatisation* (DEX 1975) / **CLIMATIZĂRE**, *climatizări*, s. f. Operație prin care aerul dintr-o încăpere este menținut la o anumită temperatură, umiditate, puritate etc. – V. **climatiza**. Cf. fr. *climatisation* (DEX 2016),

trebuie menționate cu toată siguranța, după opinia noastră, etimonul extern direct: Din fr. *climatisation* și procedeul de adaptare (cu echivalarea sufixului), pentru ca utilizatorul să înțeleagă că se află în fața unui împrumut adaptat la structura limbii române prin echivalarea sufixului fr. *-ation* cu corespondentul său intern perfect *-re*¹².

2.6. O altă propunere similară este includerea la sfârșitul articolului de dicționar, înainte de variante, a derivatelor diminutive și augmentative. Această propunere, preluată mai ales din lexicografia italiană, ar da posibilitatea evitării unor articole redundante și ar favoriza, ca atare, introducerea unor cuvinte și sensuri noi în cuprinsul unui unic volum tipărit. Spre exemplu, o succesiune alfabetică „clasică” de tipul

MĂMĂ, *mame*, s. f. **1**. Femeie considerată în raport cu copiii ei, nume pe care i-l dau copiii acestei femei când i se adresează sau când vorbesc despre dânsa; maică, muică, mamaie, macacă, neneacă. ◇ Loc. adj. *De mamă* = (despre relații de rudenie) care se află în linie maternă. ◇ Expr. *Vai de mama mea* (sau *ta, lui* etc.) =

¹² Această situație, care poate fi considerată, în egală măsură, un tip particular de calc lexical, este perfect explicabilă din punct de vedere istoric și structural și se întâlnește în numeroase situații similare, dintre care cităm, după DELR I, litera A (ediția electronică: <https://delr.solirom.ro/>): **abdúcere** s.f. „abducție” < fr. *abduction*, lat. neol. *abductio*, *-onem* (cu echivalarea sufixului), **acetiláre** s.f. „proces chimic de introducere a radicalului acetyl în molecula unui compus organic” < fr. *acétylation* (cu echivalarea sufixului), **adecváre** s.f. „potrivire” < fr. *adéquation* (cu echivalarea sufixului), **alfabetizáre** s.f. < fr. *alphabétisation* (cu echivalarea sufixului) etc. Despre această interesantă modalitate de adaptare a etimoanelor abstracte externe, vezi, cu exemple și bibliografie, Moroianu 2017: 335-347.

vai de mine (sau de tine, de el etc.). (*De*) *mama focului* = grozav, strașnic, extraordinar. *La mama dracului* = foarte departe. *De când mama m-a* (sau *te-a, l-a* etc.) *făcut* = de când sunt (sau ești, este etc.) pe lume; de totdeauna. *De* (sau *pe*) *când era mama fată (mare)* = de foarte multă vreme. (Pop.) *A cere cât pe mă-sa* = a pretinde un preț exagerat. *O mamă de bătaie* = o bătaie strașnică. ♦ Femela unui animal în raport cu puii ei. **2.** (La voc.) Termen (afectuos) cu care o femeie se adresează copiilor ei sau, *p. ext.*, unei persoane mai tinere. **3.** Termen de politețe folosit de cineva pentru a vorbi cu (sau despre) o femeie (în vârstă). **4.** Compuse: *Mamă-mare* (sau, pop., *bătrână, bună*) = bunică. *Mamă-soacră* = soacră. *Mama* (sau *muma*)-*pădurii* (sau *-pădurilor*) = **a**) personaj din mitologia populară, închipuit de obicei ca o bătrână urâtă și rea, care umblă prin păduri ademenind copii, ucigând oameni etc.; **b**) plantă erbacee, parazită, cu tulpina fără frunze, acoperită cu solzi și cu flori purpurii (*Latharea squamaria*). **5.** Fig. Izvor, cauză. [Var.: (reg.) *múma* s. f.] – Lat. **mamma**.

MĂMICĂ, *mămici*, s. f. (Fam.) Diminutiv al lui *mamă*; mămiță, mămițică, mămucă, mămulică, mămulită, mămușoară, mămuță. – **Mamă** + suf. *-ică*.

MĂMIȚĂ, *mămițe*, s. f. (Fam.) Mămică. [Var.: **mamiță** s. f.] – **Mamă** + suf. *-iță*.

MĂMIȚICĂ s. f. (Fam.) Diminutiv al lui *mămiță*. [Var.: **mamițică** s. f.] – **Mămiță** + suf. *-ică*.

MĂMUCĂ, *mămuci*, s. f. (Reg.) Mămică. – **Mamă** + suf. *-ucă*.

MĂMULICĂ, *mămulici*, s. f. (Reg.) Mămică. – **Mamă** + suf. *-ulică*.

MĂMULIȚĂ, *mămulite*, s. f. (Pop.) Mămică. – **Mamă** + suf. *-uliță*.

MĂMUȘOARĂ, *mămușoare*, s. f. (Pop.) Mămică. – **Mamă** + suf. *-ușoară*.

MĂMUTĂ, *mămuțe*, s. f. (Rar) Mămică. – **Mamă** + suf. *-uță*.

prezentă în DEX se poate transforma în una de tipul:

MĂMĂ, *mame*, s. f. **1.** Femeie considerată în raport cu copiii ei, nume pe care i-l dau copiii acestei femei când i se adresează sau când vorbesc despre dânsa; maică, muică. ♦ Loc. adj. *De mamă* = (despre relații de rudenie) care se află în linie maternă. ♦ Expr. *Vai de mama mea* (sau *ta, lui* etc.) = vai de mine (sau de tine, de el etc.). (*De*) *mama focului* = grozav, strașnic, extraordinar. *La mama dracului* = foarte departe. *De când mama m-a* (sau *te-a, l-a* etc.) *făcut* = de când sunt (sau ești, este etc.) pe lume; de totdeauna. *De* (sau *pe*) *când era mama fată (mare)* = de foarte multă vreme. (Pop.) *A cere cât pe mă-sa* = a pretinde un preț exagerat. *O mamă de bătaie* = o bătaie strașnică. ♦ Femela unui animal în raport cu puii ei. **2.** (La voc.) Termen (afectuos) cu care o femeie se adresează copiilor ei sau, *p. ext.*, unei persoane mai tinere. **3.** Termen de politețe folosit de cineva pentru a vorbi cu (sau despre) o femeie (în vârstă). **4.** Compuse: *Mamă-mare* (sau, pop., *bătrână, bună*) = bunică. *Mamă-soacră* = soacră. *Mama* (sau *muma*)-*pădurii* (sau *-pădurilor*) = **a**) personaj din mitologia populară, închipuit de obicei ca o bătrână urâtă și rea, care umblă prin păduri ademenind copii, ucigând oameni etc.; **b**) plantă erbacee, parazită, cu tulpina fără frunze, acoperită cu solzi și cu flori purpurii (*Latharea*

squamaria). **5.** Fig. Izvor, cauză. **Diminutive** (la **1, 2**): mămică [mămicuță], mămiiță [mămițică], (reg.) mămucă, mămulică, (pop.) mămuliță, (reg.) mămulucă, mămuleană, mămulută, mămușoară, (rar) mămúță. [Var.: (reg.) **múmă** s. f.] – Lat. **mamma**.

2.7. De asemenea, propunem stabilirea unor criterii mai clare și mai conforme cu caracterul explicativ al dicționarului pentru selectarea și indicarea **variantelor lexicale, altele decât cele acceptate de normele literare în actuala etapă de evoluție a limbii**. După opinia noastră, în DEX este necesar să fie semnalate, în primul rând, variantele interne cu grad relativ ridicat de frecvență sau prezente în operele literare, cu explicații analogice sau stilistice, în al doilea rând, variantele etimologice ale cuvintelor moștenite, importante pentru evoluția formală de la latină la română și, în al treilea rând, variantele externe (etimologice) ale împrumuturilor culturale, cu precădere cele care au coexistat începând cu epoca modernă de evoluție a limbii (vezi, spre exemplu, variantele substantivale în *-ie* și *-iune*, *-aj* și *-agiu* etc., variantele accentuale, etimologice sau analogice, variantele morfologice etc.). Indiferent de tipul lor, variantele trebuie precedate de indicații de uz sau etimologice și nu necesită informații gramaticale decât atunci când, mai degrabă accidental, suferă modificări de natură morfologică (schimbări de gen și număr la nume, de conjugare la verb etc.)¹³

2.8. În sfârșit, este absolut necesară revizuirea și completarea etimologiilor, atât interne cât, mai ales, externe, inclusiv adăugarea modelelor externe care explică apariția unor sensuri noi, în acord cu DLR și DELR. Ca principiu, urmărim reducerea până la eliminare totală a indicației etimologice Cf. ... și înlocuirea ei cu indicarea unor etimoane explicabile în primul rând formal și semantic, în al doilea rând geografic, istoric, referențial și stilistic. Dăm, în continuare, câteva exemple comparative între DEX și DLR, respectiv DELR, literele A - D:

ABIETACÉE, abietacee, s.f. Pinacee [Sic!]. [Pr.: -bi-e-] Din fr. *abiétacée* (DEX) vs **ABIETACÉE** s.f. (mai ales la pl.) „familie de conifere cuprinzând arbori din specia bradului”. Din fr. *abiétacée(s)*, lat. sav. *Abietaceae* (DLR/DELRL);

ABRAZÁRE, abrazări s.f. (Rar) Abraziune (2). Cf. fr. *a b r a s i o n* (DEX) vs **ABRAZÁRE** s.f. „abraziune” Din *abraziune* (cu substit. sufixului) (DLR/DELRL);

BABALÁC, *babaláci*, s. m. **1.** (Fam. și depr.) Om bătrân și neputincios; om îmbătrânit înainte de vreme. **2.** Stâlp gros de lemn care străbate ca o axă verticală centrul morii de vânt pentru ca aceasta să poată fi învârtită în bătaia vântului. – Din tc. *babalic* (DEX) vs **BABALÁC** s.m. „(peior.; înv. termen respectuos) bătrân

¹³ Dublarea – actuală – a informației gramaticale la variantele fonetice ale cuvântului-titlu este cu totul redundantă.

(ramolit); bărbat de vârstă înaintată; (Mold.) lemn gros care susține moara de vânt; (Dobr.) cui de lemn fixat în capătul bărcii de pescuit, de care se ancorează barca sau năvodul”. Din tc. *babalık*. Sensul „bătrân ramolit”, prin etim. pop. după *babă* (DELR);

CANÁL, *canale*, s. n. **1.** Albie artificială sau amenajată care leagă între ele două fluvii, un râu cu un lac etc. și care servește la navigație, la irigații sau la construcții hidrotehnice. ♦ Curs de apă îndiguit și drenat cu scopul de a-l face navigabil, de a preveni inundațiile etc. ♦ Cale de circulație pe apă (ținând loc de stradă) în orașele așezate la mare sau pe fluvii. ♦ Porțiune de mare situată între două țărături apropiate. **2.** Conductă (construită din beton, tuburi îmbinate, șanțuri sau rigole) destinată să transporte lichide, în diferite scopuri. **3.** Formațiune organică în formă de tub, vas sau cale de comunicație în organismele animale sau vegetale (prin care circulă substanțele nutritive, secreții etc.). [Pl. și: (**1**) *canaluri*] – Din fr. *canal*, lat. *canalis* (DEX) vs **CANÁL**¹ s.n. „conductă de apă; albie artificială care leagă între ele două fluvii, un râu cu un lac etc.; (bot., anat.) formațiune organică în formă de tub, prin care circulă substanțe nutritive, secreții etc.; cale de transmisiune unilaterală a programelor sonore sau vizuale; cale de acces a informațiilor într-un sistem electronic de calcul” 1782, var. *canále*². Din fr. *canal*. Var. *canale*², din it. *canale*. Cu sensurile „cale de transmisiune unilaterală a programelor sonore sau vizuale, cale de acces a informațiilor într-un sistem electronic de calcul”, după engl. *channel* (DELR);

CANEÁ, *canele*, s. f. Cep de lemn sau de metal, fixat într-un vas, prevăzut la capătul liber cu un robinet de scurgere, care servește la scoaterea lichidului dintr-un vas. [Var.: *caná* s.f.] – Refăcut din **canele** (pl. lui *canelă*, rar „canea” < ngr. *kanélla*, bg. *kanela*) (DEX 1975 și 1998) și, inexplicabil, **CANÁ**, *canele*, s. f. Cep de lemn sau de metal, fixat într-un vas, prevăzut la capătul liber cu un robinet, care servește la scoaterea lichidului dintr-un vas. [Var.: **caneá** s.f.] – Refăcut din **canele** (pl. lui *canelă*, rar „canea” < ngr. *kanélla*, bg. *kanela*) (DEX 2009 - 2016) vs. **CANEÁ** s.f. „țeavă de lemn sau de metal, care se pune la butoi pentru a scoate conținutul” [Var. *canélă*, *caná*²]. Refăcut din pl. *canele* al lui *canelă* (din it. *cannella*, fr. *cannelle* (prin reformularea aceluiași conținut din DELR s.v.);

DACIÁDĂ, *daciade*, s. f. (Ieșit din uz) Competiție sportivă românească, cu caracter de masă, organizat din doi în doi ani înainte de 1989. – *Dac* + suf. *-iadă* (DEX) vs **DACIÁDĂ** s.f. (ieșit din uz) „competiție sportivă românească cu caracter de masă, care se organiza din doi în doi ani, cu etape finale pe țară”. *Dacia* (n. pr.) + suf. *-adă*, după *olimpiadă* (DELR).

CONCLUZII

Conceput ca sinteză a lexicografiei explicative românești de uz general, sinteză cu un declarat și real caracter reprezentativ și oficial, *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX) trebuie să își onoreze toate aceste calități, în conformitate cu patronajul său academic, care îi conferă echilibru și acuratețe științifică, cu respectul față de limba pe care o reprezintă în toate aspectele ei (implicit, față de vorbitorii ei din cele mai variate categorii), atât față de limba de cultură, cea veche și cea nouă, cât și de nivelul actual de dezvoltare a limbii standard, cu atenție particulară asupra inovațiilor structurale care tind să se impună în uz. În măsura posibilului, noul DEX trebuie să fie în concordanță cu *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic* (DOOM), cu *Dicționarul-tezaur al limbii române* (DLR) și cu *Dicționarul etimologic* (DELR), cele trei lucrări academice fiind rezultatul unei dorite concepții unitare asupra vocabularului românesc de ieri, de azi și de mâine. În sfârșit, noul DEX trebuie să corespundă ca manieră de realizare și de utilizare publicului actual și situației actuale din domeniul lexicografiei, știință care tinde să îmbrace, treptat, prin dicționarele scoase pe piața editorială, forme cât mai consistente, mai eficiente, mai accesibile și, mai ales, cât mai atractive.

REFERINȚE

- Barbu, Ana-Maria *et al.*, 2020, *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online*. Volumul I, București: Editura Academiei Române (ICSO)
- Coteanu, Ion, Luiza Seche, Mircea Seche (coord.), 1975, *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura Academiei (DEX¹).
- Coteanu, Ion, Lucreția Mareș (coord.), 1996, *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ediția a II-a. București: Editura Univers Enciclopedic; retipărit cu adăugiri în 1998, 2009, 2012, 2016 (DEX²).
- Coteanu, Ion, Ion Dănăilă, Nicoleta Tiugan (coord.), 1988, *Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Editura Academiei (DEX-S).
- DEVOTO-OLI (2012). *Vocabolario della lingua italiana*. A cura di Luca Serianni e Maurizio Trifone. Milano: Le Monnier.
- GARZANTI 2010, *Il grande dizionario Garzanti della lingua italiana*. Direzione scientifica: Giuseppe Patota. Milano: Garzanti Linguistica.
- Macrea, Dimitrie și Emil Petrovici (coord.), 1955–1958, *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Vol. I–IV, București: Editura Academiei (DLRLC).
- Macrea, Dimitrie (coord.), 1958, *Dicționarul limbii române moderne*. București: Editura Academiei Române.
- Moroianu, Cristian, 2017, „Adaptarea împrumuturilor prin echivalare sufixală”, în Maria Stanciu Istrate și Daniela Răuțu (ed.), *Lucrările Celui de-al 6-a Simpozion internațional de lingvistică* (București, 29–30 mai 2015). București: Editura Univers Enciclopedic Gold, 335–347.
- PETIT ROBERT 2008, *Le nouveau Petit Robert de la langue française. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*. Texte remanié et amplifié sous la direction de Josette Rey-Debove et Alain Rey. Paris: Le Robert.
- Vintilă-Rădulescu, Ioana (coord.), 2005, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Editura Univers Enciclopedic (DOOM²).

REFERINȚE ELECTRONICE

<https://delr.solirom.ro/>
<https://dlri.ro/>
<https://dexonline.ro/>
<https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/>
<https://www.treccani.it/vocabolario/>
<https://dle.rae.es/>
<https://www.merriam-webster.com/dictionary>
<https://dictionnaire.lerobert.com>
<https://www.duden.de/>

**DICȚIONARUL EXPLICATIV AL LIMBII ROMÂNÊ (DEX³)
PROPOSALS REGARDING ITS STRUCTURE**

Abstract

The present article comprises an overview of the main characteristics of DEX, mainly regarding its current structure content, and suggests several improvements for this dictionary's upcoming edition. First of all, DEX should be correlated with the other dictionaries elaborated by the Romanian Academy, namely DOOM, DLR and DELR. The new edition should contain a more detailed foreword, explaining the principles and the structure of the dictionary and thus making it more user-friendly. The words and meanings included in DEX should reflect the current phase of the Romanian language. Also, more clear-cut criteria are necessary for the treatment of lexical variants. Overall, the third edition of DEX needs an updated structure that would reduce the gap between Romanian and European lexicography.

DEX ȘI DLR. DICȚIONAR ȘI „ENCICLOPEDIÉ”. REPERE PENTRU O NOUĂ EDIȚIE A DEX-ULUI

FLORIN VASILESCU

Institutul de Lingvistică „Iorgu-Iordan – Alexandru Rosetti”, București
florin_vasilescu2000@yahoo.com

Cuvinte-cheie: definiție de dicționar, enciclopedie, competență enciclopedică, dicționar minimal, scenarii narrative.

Keywords: dictionary definition, encyclopaedia, encyclopaedic competence, minimal dictionary, dictionary narrative frames.

Necesități istorice și practice au justificat apariția în cultura română a două tipuri principale de dicționare. Unul într-un singur volum, explicativ, și unul destinat să redea cât mai cuprinzător frumusețea și subtilitățile limbii române (literare), anume *Dicționarul limbii române*, cunoscut și ca Dicționarul Academiei. Rădăcinile istorice ale acestei distincții se pot trasa până la momentul în care vizitele la Academie și întâlnirile cu B.P. Hasdeu au cristalizat dorința regelui Carol I de a susține Dicționarul Academiei, o lucrare esențială pentru cultura și civilizația română. În jurnalul regelui Carol se poate citi notația lapidară privind donația sa la „un fel de Etymologicum Magnum Romaniae”, apoi se fac referiri la întâlnirile cu Hasdeu. În altă parte se vorbește, greșeală explicabilă, despre *Etymologicum Maximum*.

B. P. Hasdeu a exprimat în prefața dicționarului său credința că Dicționarul trebuie să fie pentru un popor „o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezinte”. Viziunea lui Hasdeu, împărtășită de filologi din epocă, este în opinia noastră unul dintre ultimele vestigii ale romantismului, așa cum s-a manifestat acesta în cultura română. Discuția despre caracteristica „enciclopedică” la care făcea referire B.P. Hasdeu are consecințe importante asupra structurii și capacității de redactare a dicționarului, pe care S. Pușcariu încearcă să le rezolve la reluarea Dicționarului Academiei. Citatele nu mai sunt un argument al frumuseții limbii, ci se reduc într-o mare măsură la valoarea lor explicativă, care susține validitatea definiției. Dicționarul academic (DA și apoi DLR) pare să păstreze totuși reflexe ale „caracterului enciclopedic”, prin redactarea sub formă de cuib la Pușcariu și prin mulțimea citatelor la DLR-ul serie nouă.

Problemele legate de lentoarea conceperii Dicționarului Academiei au fost cumva atenuate de-a lungul timpului de apariția unor lucrări personale, dintre care unele de mare succes în epocă: dicționarele lui L. Șăineanu, A. Candrea – Gh. Adamescu,

A. Scriban. Evenimentele istorice au dus la eliminarea inițiativelor lexicografice particulare, astfel că nu există în civilizația română dicționare precum Larousse¹ sau Robert. Locul acestora a fost luat de cele două tipuri de dicționare amintite mai sus: dicționarul explicativ (DEX) și dicționarul istoric și normativ (DLR). Aceste două tipuri de dicționare au fost concepute de colectivul de lexicografi din Academia Română, particularitate ce ridică prima problemă asupra căreia autorii trebuie să reflecteze: DEX-ul este influențat în multe cazuri de DLR. O cercetare atentă a primului dicționar ne arată că există tendința să se preia în acesta fragmente din dicționarul-tezaur (listă de cuvinte, definiții etc.).

Spre exemplu, de la apariția *Dicționarului limbii române moderne* (DM 1958), „părintele” DEX-ului, continuă să se dea în lista de cuvinte latinismul rar *afipt* (rar chiar și la vremea introducerii în DA). Cuvântul există în DEX 2019. O problemă pentru o nouă ediție a DEX-ului este aceasta: cum se raportează *afipt* la *banner* și *poster*? E necesară revizuirea aspectelor diastratice ale sinonimului *placat*? Această discuție ridică problema relației DEX-ului cu DLR-ul și a modului cum se corelează materialele care alcătuiesc aceste dicționare: se cere o discuție despre independența DEX-ului față de DLR.

A doua chestiune este cea a „enciclopediei” care marchează relația cu dicționarul. Aici termenul „enciclopedie” este utilizat cu sensul pe care i-l dau Umberto Eco și unii reprezentanți ai teoriei textului, anume acela de cunoștințe fundamentale necesare înțelegerii definiției din dicționar și a stabilirii relației cu civilizația care a creat dicționarul în cauză. Aceste cunoștințe permit actualizarea scenariilor actanțiale și inferențiale care conlucrează la validitatea științifică a definiției și la înțelegerea ei. La acest punct, concluzia unei consultări aleatorii este că definițiile din DEX trebuie reluate și îmbunătățite toate, căci conțin de la mici stângăcii și exprimări pleonastice (trăsură... trasă) până la erori clare.

În fine, atunci când discutăm o viitoare ediție a DEX-ului, trebuie să avem în vedere modul cum posibila apariție în format electronic își pune amprenta pe maniera de redactare a dicționarului.

Pe distincția dintre dicționarul academic și dicționarul „de uz curent” își structurează și M. Seche din lucrarea sa despre lexicografia română (*Schiță de istorie...*). Acesta face distincție între dicționare explicative academice și dicționare explicative de uz curent. De altfel, autorul citat prezintă o optică interesantă asupra statutului dicționarului academic, raportat la o lucrare lexicografică obișnuită. Bogăția de sensuri, dar și amploarea listei de cuvinte, cuprinzând arhaisme sau regionalisme „stricte”, devin pentru M. Seche scăderi din punctul de vedere al relației cu publicul.

Discutând aspectul pe care M. Seche îl justifică prin relația dicționarului cu publicul, trebuie să ținem seama și de un fapt să spunem „administrativ”, dar care

---

¹ A. Scriban se referă în mod expres la dicționarul Larousse în prefața propriului dicționar: „Ca un omagiu pentru cultura franceză, am tradus din Larousse cuvânt cu cuvânt definițiunile științifice și altele”.

presupune aspecte practice deloc neglijabile, anume dorința conducerii Academiei de a vedea terminat dicționarul început cu aproape o sută de ani în urmă. Evident, acest obiectiv a determinat o anumită atitudine față de selectarea materialului lexicografic și față de abordarea sa din punct de vedere lexicologic. Astfel, au fost utilizate reperele care aveau să stabilească modul cum se vor aborda aceste entități: dicționarul trebuie să fie o „lucrare de uz practic imediat, adresată maselor cu adevărat largi”, iar abordarea urma să fie determinată de două caracteristici principale: limba română trebuia privită prin prisma a două caracteristici esențiale, în opinia autorilor, și anume caracterul modern și literar al limbii.

O asemenea întreprindere determină și o atitudine față de modul cum se definesc cuvintele: autorii își propuneau definiții precise, scurte și clare, *fără concesiuni enciclopedice* (Seche I: 137). O punere în practică a acestor concepții nu a dat însă rezultate, autorul observând (I: 142) că *Dicționarul limbii române contemporane* (DL) nu a devenit așteptatul instrument de informare la „îndemîna maselor”, în primul rînd din cauza proporțiilor sale: avînd materialul lexical împărțit pe întinderea a patru volume, lucrarea și-a pierdut astfel caracterul popular, de „izvor curent accesibil, ușor de procurat și de manevrat”.

Este foarte interesant de observat că o întreprindere similară, la cincizeci de ani după această încercare, *Micul dicționar academic*, pornită cu obiective asemănătoare, dar nemărturisite – să se termine odată dicționarul – s-a soldat cu același rezultat. Deși mult mai interesant decât DL-ul, cu o listă de cuvinte mult mai mare, MDA-ul rămîne doar o lucrare de etapă în istoria lexicografiei române și demonstrează că reacția publicului în fața dicționarelor în mai multe volume este rezervată. Vom menționa aici și aparentul paradox, prin care o lucrare într-un singur volum, cu o listă de cuvinte foarte mare, copiată în parte după MDA – ne referim la DEX I – nu pare să fi înregistrat un foarte mare succes, cel puțin pînă în momentul de față.

Această discuție ne conduce la modul cum a fost conceput *Dicționarul explicativ* actual. Relativul insucces al DL-ului a condus la necesitatea elaborării unui dicționar într-un singur volum, care a preluat lista de cuvinte din acesta, îmbunătățind-o și operînd simplificări în structura și tipologia definițională. A rezultat astfel *Dicționarul limbii române moderne* (DM), care are, potrivit statisticii întocmite de D. Macrea, 49649 de cuvinte, cu peste 6000 mai multe decât numărul lucrarea similară a lui I. A. Candrea și cu circa 1000 în plus față de versiunea în patru volume, DL. Printre adaosuri se numără neologismele, ca *abiotic, abitație, abortiv, absenteist, accidenta, acropolă, calce, calcedonie, calcinație, calomniere, calvinesc* etc. Comparat cu celelalte dicționare într-un singur volum din istoria lexicografiei române, DM are cea mai bogată listă de cuvinte. Este interesant de menționat aici că, la trei ani după apariția DM-ului, a apărut primul dicționar de neologisme, care urma să devină o sursă de inspirație, cel puțin din punctul de vedere al listei de cuvinte, pentru edițiile succesive ale DEX-ului.

Dacă ar fi să avem în vedere mărimea listei de cuvinte, ne-am putea pune întrebarea: de ce Dicționarul Academiei nu a încercat „revitalizarea” LM-ului? După cum observa M. Seche în lucrarea citată, cel puțin din punctul de vedere al listei de cuvinte, LM-ul are merite incontestabile. Este interesantă comparația sa (Seche I: 154) între DA-ul lui S. Pușcariu și LM. Există o lungă listă de neologisme care, spre deosebire de LM, nu apar în DA. Cităm aici din lista întocmită de M. Seche doar *adjunct*, *balerin*, *calvar*, *factura*, *fisură*, *floral*, *ginecologic*, *imobiliar*, *imobiliza*, *impar* (număr). Lipsa acestor termeni din cel mai bogat dicționar românesc aduce în prim-plan una din problemele cu care se confruntă dicționarul academic, și anume lipsa de citate care să ilustreze viața unui anumit cuvânt. Este adevărat, deseori S. Pușcariu introduce în dicționarul său cuvinte precum *afipt* sau *cariolă*, pentru care nu există citate și care au ajuns să fie purtate în dicționarele noastre oarecum fără justificare, de mai bine de 100 de ani. În același timp, lipsa neologismelor citate mai sus poate arăta că, pe lângă simțul limbii, un lexicograf trebuie să se bazeze deseori pe consultarea unor specialiști. Chiar dacă la început de secol aceste cuvinte păreau neintegrate în lexicul limbii române, ele se regăsesc nu rareori în periodice sau lucrări din epocă, după cum ne arată consultări recente ale internetului.

În legătură cu termenii neologici înregistrați în dicționarele citate, ne pare discutabilă opinia conform căreia un număr important de termeni au intrat în limba română prin dicționarul lui Laurian și Massim (LM). Un argument pentru această susținere îl reprezintă întreaga activitate a intelectualilor români din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, care au utilizat dicționare sau lucrări străine și au conectat, aspirațional și uneori involuntar, cultura română cu cea occidentală. Un exemplu sugestiv al acestei tendințe îl reprezintă citarea *Enciclopediei* lui Diderot și D’Alembert în prefața la *Mineiul* pe aprilie din 1780, în ciuda faptului că *Enciclopedia* și enciclopediștii au manifestat deseori atitudini ostile clerului².

Putem conchide că o listă cuprinzătoare de cuvinte, precum și scurtimea, claritatea și simplitatea definițiilor sunt trăsături care asigură succesul unei lucrări lexicografice, iar importanța acestor trăsături reiese din compararea celor două lucrări fundamentale ale Academiei, DEX-ul și DLR-ul.

Am pornit analiza de la Dicționarul Academiei, de la *enciclopedia* pe care o invoca Hasdeu, și am ajuns la necesitatea ca un dicționar să se bazeze în demersul său pe simplitate și pe conciziune. Aceste trăsături fundamentale aduc în prim-plan un paradox al epocii actuale: cu cât capacitatea de stocare a informației crește, cu atât cititorii par mai puțin dispuși să consume timp citind. În același timp, nu trebuie pierdută din vedere o ipoteză care își pune amprenta pe existența dicționarelor și a cuvântului scris în general: pare că omenirea trece de la o civilizație a cuvântului (scris) spre o civilizație a ideii transmise prin imagini. Acest

---

² Considerăm că definirea enciclopediei amintite sub un sens special în DLR este mai degrabă o stângăcie redacțională, deși o putem considera și o reminiscență enciclopedică „de tip Hasdeu”.

proces pare să aibă drept rezultat o „estompare” a clarității cuvintelor și o „resemantizare” a acestora. Mesajul care se bazează pe imagine slăbește relația între semn și perturbă ierarhizarea acestora.

Revenind la dicționarul academic, prestigiului lui Hasdeu i se datorează, în opinia noastră, înlocuirea citatelor explicative cu citate ce aduceau în prim-plan frumusețea și complexitatea limbii. Citatul ilustrativ capătă o nouă dimensiune: mai mult decât a fi un instrument pentru înțelegerea definiției, acesta devine un instrument pentru cunoașterea istoriei și a valențelor stilistice ale limbii. Lipsa citatelor poate să pară o scădere a dicționarului explicativ, care se cere suplinită.

La nivelul de bază, miza dicționarului este explicarea unor cuvinte necunoscute. Aceasta prezintă două aspecte: incapacitatea de a actualiza sensul unui cuvânt și relația acestuia cu alte cuvinte, cunoscute sau necunoscute. Conceptele esențiale în această situație sunt acelea de context și co-text. Frecvent, un vorbitor al unei limbi se confruntă cu imposibilitatea de a dezambiguiza anumite expresii care îi sunt supuse atenției. O situație similară o reprezintă și existența unei sume de contexte, din care cititorul sau vorbitorul trebuie să deceleze un înțeles. Dicționarul explicativ organizează o potențialitate de contexte și ocurențe. Prin urmare, autorul de dicționar și cititorul de dicționar împărtășesc o sumă de cunoștințe comune, care sunt administrate și detaliate în lista dicționarului.

În general, autorul de dicționar utilizează în munca sa ceea ce a fost numit „competență enciclopedică” (Eco 1991: 40), capacitate fundamentată pe o serie de date culturale acceptate din punct de vedere social, ca urmare a repetării lor, deci a unei constanțe statistice. „Competența enciclopedică” definește suma de cunoștințe de care are nevoie un participant la comunicare pentru a înțelege ce i se spune sau ce a citit. În lingvistica anglo-saxonă, deseori termenul de „enciclopedie” se referă la contextul enunțului respectiv. Prin urmare, în judecarea unei definiții de dicționar există o serie de mărci denotative constante (în limitele reduse ale „dicționarului”), și o serie de mărci conotative, care presupun o variație potrivit contextului sau circumstanței de enunțare. Toate acestea sunt integrate într-un scenariu narativ, fundat pe mecanisme deductive și inductive.

După cum afirma A. Greimas (1973: 174), unitățile de text constituie, în însăși structura lor semantică, un potențial program narativ: orice cuvânt poartă cu sine toate posibilitățile proprii sale încărcături semantice, tot ceea ce se poate aștepta de la el în termeni ai civilizației din care face parte. La acestea trebuie să adăugăm un aspect care, după cunoștințele noastre, a fost mai puțin discutat de semioticieni sau pragmaticieni. Deseori, cuvintele primesc trăsături semantice care provin din necunoașterea sau neînțelegerea semnificației cuvântului ori din prelucrarea sa aproximativă. Prelucrarea aproximativă se produce fie din necesități practice, fie din asocierea cuvintelor unor scenarii narrative imprecise, prin mecanismul deductiv-inferențial.

Edificatoare pentru modul cum se actualizează cunoștințele noi este dezvoltarea semantică a cuvintelor, care capătă deseori sensuri noi față de cel

etimologic. La fel sunt etimologiile populare, în care cititorul „populează” scenariul narativ cu trăsături distinctive închipuite sau plusvaloarea stilistică asociată cuvintelor argotice de către persoane din afara lumii argotizante, doar pe baza cunoștințelor literare sau a preferințelor estetice. Un exemplu pentru această situație îl reprezintă cuvântul *wok*. Conform Oxford-ului, un *wok* este „a bowl-shaped pan used in Chinese cookery”, deci „o tigaie în formă de bol folosită în bucătăria chinezească”. La magazinele noastre de electronice și de electrocasnice există „aragaze cu wok”. Aici sensul cuvântului este acela de „ochi de aragaz astfel conceput pentru a putea utiliza pe el un wok”. Este interesant de urmărit dacă acest sens se va generaliza sau va dispărea.

Pe baza competenței enciclopedice se generează așa-numitele *scenarii narative* sau *intertextuale*, iar autorul de dicționar trebuie să aprecieze în mod corect reperatele acestor scenarii, trebuie să încerce să refacă prin propriul său limbaj, conform unei reproduceri mentale exacte, conglomeratul de trăsături semantice și condiționări pragmatico-gramaticale ale cuvântului.

Așa cum am arătat mai sus, probabil că dezvoltarea semantică provine și din analiza cuvintelor ca termeni izolați, care generează propriul scenariu narativ. În cazuri extreme, este suficient a identifica în cazul unui cuvânt asemănarea cu un obiect similar. Pentru a înțelege însă cuvântul în adevărata sa bogăție semantică, trebuie să se treacă la o analiză în formă de *enciclopedie* sau de *tezaur*. Uneori, pentru un cititor sau un vorbitor este suficient a defini un cuvânt pe baza dicționarului minimal sau de bază: *dicționarul de bază* reprezintă o sumă de informații minimale, identificându-se proprietățile semantice elementare ale cuvintelor – spre exemplu, o *cabrioletă* este o trăsurică. Multe din aplicațiile de traducere automată folosesc acest tip de definiție. Din punct de vedere lexicografic, un asemenea mod de abordare este deficitar.

Problema cu care se confruntă un lexicograf este descoperirea ansamblului de trăsături distinctive care sunt necesare pentru alcătui o bună definiție. Plecând de la această chestiune, suntem confrunțați cu o discuție în termeni de economie a efortului lexicografic: cât de atentă trebuie să fie evidențierea trăsăturilor distinctive, având în vedere că o parte din acestea sunt suplinite de cunoștințele cititorului. În acest sens, în DEX apar deseori situații paradoxale: există definiții scurte, care necesită o enciclopedie dezvoltată a cititorului, iar în alte locuri pare că redactorul nu are încredere în capacitatea cititorului de a înțelege definiția, și atunci definiția capătă aspecte pleonastice.

Ca prim pas în redactarea unei definiții, ar trebui să facem conjecturi asupra relației dintre cuvinte și relevanța lor pentru cultura din care facem parte. Trebuie să arătăm că proprietățile cuvântului *cabrioletă* devin mai mult sau mai puțin necesare, deseori în lipsa capacității de a compara textual. Niciodată nu este exclusă, așa cum vom vedea mai jos, comparația între *cariolă*, *cabrioletă*, *șaretă* și *brîșcă*. Evident, se poate neglija existența sau poziția coșului trăsurii, dar această neglijare ar afecta, în opinia noastră, calitatea definiției.

Semioticienii și teoreticienii textului au evidențiat la sfârșitul secolului trecut modul cum societatea înregistrează informația enciclopedică pe baza unei colecții de texte. Între timp, apariția internetului și a social-media a diversificat modul în care se asimilează informația. Deși în esență rămâne valabilă trimiterea la texte, acestora li se adaugă produsele mass-media și social-media. Societatea se raportează la o informație enciclopedică doar în măsura în care aceasta a fost furnizată de textele precedente sau de mesaje venite dinspre mass-media sau social-media. În urma consultării acestor informații sau mesaje, se generează *enciclopedia* sau *tezaurul*, un extras sub formă de macropropoziții al acestor texte sau mesaje. Deseori extrasul de macropropoziții se bazează pe scenarii inferențiale greșite. Astfel, mai multe persoane au asimilat cuvântul *izoletă* cu ambulanța în care se transportau persoanele contaminate cu gripă, probabil și din cauza terminației cuvântului (după modelul *camionetă*, *furgonetă* etc.), dar și din cauza știrilor care prezentau informații despre pacienți transportați cu izoleta din fața unei ambulanțe³.

Mesajele pe care se bazează aprecierea cuvintelor denotă foarte frecvent o mișcare în mentalitatea comună: un exemplu sugestiv este modul cum dicționarul Merriam-Webster și-a modificat în ultimii ani definițiile privind cuvintele legate de istoria americană, rasism, gen și comunitatea LGBT. În mod similar, în ultimele ediții ale DEX-ului au fost modificate definiții privind familiile de cuvinte care au legătură cu anumite comunități etnice și sexuale. Acesta este un alt aspect care „prescrie” o nouă ediție a DEX-ului: corelarea conținutului dicționarului cu realitățile lumii contemporane.

Privită prin prisma conceptelor de „enciclopedie” și „dicționar de bază” la care ne-am referit mai sus, putem spune că o nouă ediție a DEX-ului ar trebui să rezolve o diversitate de probleme care se pot lămurii doar analizând dicționarul articol cu articol. În același timp, structura sa, lista de cuvinte și modul de aducere în actualitate a definițiilor trebuie să țină seama și de relația cu cealaltă mare lucrare a institutului, *Dicționarul tezaur*. Departate de a constitui o problemă, relația cu DLR-ul constituie un avantaj: cuvintele care nu mai corespund realității contemporane se pot trimite în DLR, de unde pot fi recuperate cu ajutorul unor dezirabile și necesare linkuri.

Revenind la modalitatea de „îmbunătățire” a DEX-ului, până acum efortul conducătorilor lucrării s-a canalizat spre completarea listei de cuvinte, prin preluarea unor termeni din diverse surse, și spre prelucrarea unor definiții care păreau neconforme. O asemenea abordare nu a putut să rezolve însă numeroasele defecte acumulate de-a lungul anilor în această lucrare.

Actuala formă de DEX-ului prezintă definiții deficitare prin exprimare deseori greoaie și pleonastică, o selectare a trăsăturilor semantice distinctive inconsistentă și nesistematică. Deseori definițiile se mărginesc la „dicționarul de

---

³ *Izoleta* este, în condițiile pandemiei, un dispozitiv medical specific, asemănător cu o targă izolată de exterior.

bază”, altelei suntem confrunțați cu reluarea unor definiții greșite din alte dicționare (rezultate din traducerea greșită a surselor străine). Vom detalia câteva din aceste probleme, subliniind că ele trebuie examinate în corelație cu soluțiile din *DLR*.

1) În lista de cuvinte a DEX⁴-ului există termenul **afipt**, preluat din DM, care, la rândul său, l-a preluat din DA. DM-ul însoțea acest cuvânt de indicația (Pop.), adică respectivul cuvânt se utiliza mai ales în limbajul popular, deși la 1907 autorii DA-ului considerau că „se aude, din ce în ce mai rar ... [fiind] o formă artificială de pe vremea latiniștilor, după *adffictus*”. Mai aproape de adevăr, în opinia noastră, decât DM-ul, DEX-ul consideră cuvântul învechit; totuși, a propune acest vechi latinism ca sinonim pentru *afiș* în anul 2020 ni se pare discutabil. Locul acestui cuvânt este în DLR.

O situație similară apare în cazul cuvântului **cariolă**. Examinarea acestui cuvânt ne-a fost sugerată de o postare pe Internet, al cărei autor se întreba care cuvânt este corect, **cariolă** sau **cabrioletă**? Prima observație este că ambele cuvinte sunt corecte. Pentru că definițiile denotă același lucru, o trăsură cu un singur cal, ne punem întrebarea: ce anume distinge o **cariolă** de o **cabrioletă**? DA-ul definește **cariola** ca „trăsurică cu două roate”; indicația (franțuzism) și lipsa de citate indică faptul că probabil redactorul dicționarului va fi copiat termenul dintr-un dicționar francez. Același DA definește **cabrioleta** ca „trăsurică (de un cal) fără coș”. Și în acest caz lipsesc citatele.

Analizând definițiile din DEX, constatăm aspectul pleonastic (trăsurică trasă) și lipsa elementului distinctiv principal, care este corect menționat în DA: fără coș (acoperământul din piele sau din pânză). Lipsa coșului este suplinită involuntar probabil în DEX prin menționarea sinonimului **șaretă**, împrumutat tot din franceză.

Comparând etimoanele celor două cuvinte⁵, dispunem de următoarele informații: **carriole** (*Vieilli*) „voiture campagnarde destinée au transport des voyageurs”, respectiv **cabriolet** „voiture légère et rapide munie d’une capote mobile, le plus souvent montée sur deux roues et tirée par un seul cheval”. Analizând aceste două împrumuturi din franceză, ne putem explica pleonasmul din DEX prin traducerea din franceză. În același timp, se poate pune întrebarea: va fi preluat limba română cuvintele din franceză, confundând **cabrioleta** cu **șareta**, cu alte cuvinte, asimilând faptul că acoperământul era rabatabil cu lipsa lui? Din punctul nostru de vedere, cuvântul **cariolă** ar trebui, de asemenea, să fie scos din lista DEX-ului și trimis la DLR, unde se va lămurii definiția.

2) Un cuvânt interesant din DEX, din domeniul echitației, este **cabriolă**. Acesta nu există în DM, a fost introdus în prima ediție a DEX-ului după dicționarul de neologisme, DN, din 1966. Definiția ni s-a părut destul de dificil de înțeles: „Salt al calului prin care acesta se întoarce în loc”⁶, de aceea am verificat etimonul

⁴ Am folosit pentru exemple ediția din 2019 a DEX-ului. În general, exemplele au fost alese aleatoriu.

⁵ Am utilizat pentru comparare *tlfi* (*Trésor de la langue française informatisé*).

⁶ Experiența ne-a demonstrat că, atunci când ne putem reprezenta cu greutate sensul unei definiții, de obicei aceasta conține o eroare.

din franceză. „Cariole” se definește prin „*ÉQUIT. Danser la cabriole. Faire le saut au cours duquel un cheval se met à l’horizontale et détache une ruade*”, iar „ruade” presupune o mișcare în care caii „*projetent vivement en arrière et avec force leurs membres postérieurs*”. Prin urmare, o **cabriolă** înseamnă o figură de dresaj prin care calul sare de pe loc în înălțime, în plan orizontal, aruncând cu putere membrele inferioare spre spate.

Semnalăm aici că definiția din DN, pe care o considerăm greșită, a fost preluată ca atare de mai multe dicționare. În mod similar s-a întâmplat în cazul cuvântului **sarbacană**, în care DN a introdus, în mod eronat în opinia noastră, prin citirea neatență a etimologiei din franceză, sensul „armă cu care musulmanii aruncau materii incendiare asupra trupelor inamice”. Sensul a fost preluat în DEX și în DLR, care îl atribuie în mod eronat Dicționarului lui Alexi. Teochar Alexi definește sarbacana ca „țevă prin care se suflă”. Concluzia este că neologismele trebuie tratate cu deosebită atenție, iar traduceri de definiții din limbile de origine trebuie verificate cu grijă.

3) O altă problemă ține de tehnica lexicografică: o situație oarecum asemănătoare celei de la 2) reliefează modul cum neatenția sau lipsa de preocupare pentru dezvoltarea semantică a unui cuvânt își pune amprenta asupra structurării articolului de dicționar. Un exemplu pentru această situație este cuvântul **sarabandă**. Acesta este definit ca: „Vechi dans popular spaniol, asemănător cu menuetul; melodie după care se execută acest dans. ♦ *Fig.* Mișcare amețitoare, agitată, tumultuoasă; frământare; *p. ext.* mulțime dezlănțuită, tumultuoasă. – Din fr. *sarabande*”. O scurtă cercetare ne indică DM-ul drept sursa neînțelegerii.

Problema articolului este că, în opinia noastră, nu există o legătură clară, validă, între sensul principal și subsensul care se presupune că ar fi derivat din acesta. Menuetul este un dans aristocratic, cu mișcări lente, ceremonioase. De unde se va fi dezvoltat sensul cu mișcarea amețitoare sau mulțimea dezlănțuită? La aceste întrebări se adaugă expresiile, des utilizate în literatură, care ar fi trebuit să existe în „enciclopedia” redactorului: „sarabanda întâmplărilor”, „sarabanda gândurilor” sau, mai nou, „sarabanda prețurilor”. Ca de obicei, verificăm etimonul francez: sensul 1 al cuvântului este „danse populaire, vive et lascive, accompagnée de castagnettes et de tambours de basque, apparue en Espagne à la fin du XVIe s.” Sensul este însoțit de un citat care face referire la o sarabandă „lascivă și nebună”. Este adevărat, sensul 2 al cuvântului în franceză trimite la un dans nobil și grav, introdus la Curtea Franței în secolul al XVII-lea (de unde provine probabil asemănarea cu menuetul din DEX). În opinia noastră, o redactare corectă ar fi trebuit să menționeze ambele dansuri. În cazul de față, pare că redactorul a contopit celor două sensuri din franceză, rezultând o construcție hibridă și îndoielnică⁷. DLR-ul a procedat corect, izolând cele două înțelesuri sub două sensuri distincte.

⁷ Fără a face o cercetare specială, putem specula că expresia „sarabanda întâmplărilor” va fi fost introdusă în literatură prin romanele picarești din secolul al XVI-lea – de aici legătura cu dansul spaniol.

4) Există situații, mai ales la neologisme, în care redactorului nu îi este foarte clar care ar trebui să fie semul esențial pentru definirea cuvântului-titlu sau ce ansamblu de trăsături distinctive să utilizeze atunci când construiește definiția. În dicționare, această situație se rezolvă în două moduri: a) se preia mecanic din alte surse sau se propune în mod eronat o trăsătură distinctivă anume, fie b) se definește cuvântul în tiparele a ceea ce am numit în această lucrare *dicționarul de bază*, adică menționarea genului proxim la care se adaugă, uneori, și o pseudo-trăsătură distinctivă. În unele dicționare, spre exemplu, la mai multe cuvinte desemnând dansuri spaniole definițiile sunt „dans spaniol cu acompaniament de chitară și castaniete”.

Alte exemple care ilustrează această manieră sunt cuvintele **avocado** și **pampers**. **Avocado** este definit ca: 1. S.m. Arbore tropical din familia lauraceelor, originar din emisfera vestică. 2. S.n. Fruct al avocadoului (1), de culoare verde-gălbuie, foarte parfumat, cu greutate variabilă. – Din engl. *avocado*. În opinia noastră, această definiție conține mai multe neclarități și erori. Probabil că indicația geografică a rezultat prin traducerea din limba engleză. În fapt, avocado-ul crește în climat tropical și mediteranean și nu doar în emisfera vestică. Apoi, descrierea fructului este imprecisă: doar miezul are culoare verde-gălbuie, căci fructul poate avea culori de la verde-deschis la maron închis. Avocado-ul nu este parfumat. Greutatea variabilă este o pseudo-trăsătură distinctivă. Trăsătura distinctivă esențială este aceea că miezul fructului copt este cremos, asemănându-se cu untul⁸.

În cazul cuvântului **pampers**, definiția din DEX, preluată probabil din DEXI, este „scutec absorbant”. Definiția ignoră câteva din trăsăturile esențiale ale cuvântului, care definește un obiect *de unică folosință*, special conceput pentru a evita inflamațiile și a izola fluidele corporale. Prin trimiterea la scutec, mărginim aria de folosire la sugari. Ca informație „enciclopedică”, arătăm aici că în Oxford se menționează sintagma *diaper rasch*, ceea ce demonstrează că apariția *pampers*-ului provine dintr-o necesitate care aduce în prim-plan trăsătura esențială: eliminarea inflamației cauzate de utilizarea „scutecului”, la sugari, bătrâni sau bolnavi.

5) O problemă esențială a oricărui dicționar, pe care trebuie să o avem în vedere în permanență, este circularitatea. Termenii la care trimit definițiile din dicționar trebuie astfel tratați încât, în ansamblul informațiilor lucrării, să nu determine neclarități, nepotriviri sau lipsă de informație. Astfel, analizând circularitatea, suntem confrunțați cu necesitatea de a completa sau nuanța definițiile cuvintelor cu care se actualizează o definiție. Un exemplu este cuvântul **șorma**:

„(Cul.) Specialitate orientală preparată din felii subțiri de carne friptă la rotisor, rulate cu diferite ingrediente într-o foaie subțire de aluat”. În opinia noastră, definiția este deficitară. Feliile subțiri de carne nu se pun într-o foaie de aluat, ci se pun într-un produs de panificație, care este un tip de pâine orientală, din aluat de

⁸ Legat de trăsăturile distinctive, la foarte multe cuvinte denumind obiecte s-a remarcat că nu mai este relevantă menționarea materialului din care sunt făcute (de ex. la cuvântul **masă**). Modificarea definițiilor în acest sens s-a făcut izolat și total aleatoriu în diversele ediții ale DEX-ului.

obicei nedospit; pâinea respectivă se numește *lipie* sau *pită*. Aceste substantive sunt deseori complinite de adjectivul *arăbesc*, deci *pită* sau *lipie arăbească*. De aici rezultă necesitatea de a nuanța definițiile de la *lipie* și *pită*.

Mai arătăm aici că necesitatea de a transforma definițiile este un alt argument pentru comunicarea permanentă a redactorilor însărcinați cu evaluarea unor porțiuni diferite ale dicționarului. Cităm, spre exemplu, necesitatea de a completa schema definiției la cuvinte precum *absorbant*, cu sensul de obiect de igienă personală feminină, sau la *rezervă*, cu sensul de element activ al unui dispozitiv de scriere, de igienă personală etc. Vom observa că la cuvântul *pastă* nu există sensul care face referire la obiectul utilizat la instrumentele de scris de tip *pix*.

Un alt exemplu este cuvântul **premenopauză**, definit ca „sindrom care precede menopauza”. Lăsând la caducitatea definiției, care nu dă nicio informație, apare nepotrivirea între cuvântul *sindrom* „totalitatea semnelor și a simptomelor care apar împreună în cursul unei boli” și conceptul de *menopauză* „fenomen fiziologic complex, care constă în încetarea...funcției ovariene”. Din ansamblul definițiilor reiese utilizarea nefericită a cuvântului *sindrom*.

6) Există situații când, pentru a completa schema cuvântului, se poate restructura definiția, fără probleme din punctul de vedere al înțelegerii. Restructurarea la care ne referim ține de viziunea asupra dicționarului explicativ. Un exemplu sugestiv este cuvântul **decapa**, definit astfel în DEX: 1. A curăța de acizi sau de grăsimi o suprafață metalică în vederea operațiilor ulterioare. 2. A nivela un teren sau un pavaj de asfalt prin înlăturarea unui strat subțire de la suprafață. 3. A trata pieile sau blănurile cu soluții ale unor acizi sau săruri în vederea conservării lor temporare sau pentru prelucrarea ulterioară. – Din fr. *décaper*. În urmă cu ceva vreme, am auzit în spațiul public îndemnul unei doamne care conducea Parchetul și care cerea colegilor „să se decapeze instituțional până la domnul prim-ministru”. Acest sens, figurat, există în limba de origine a cuvântului, franceza: „Nettoyer, débarrasser (quelqu’un) de ce qui est inutile ou nuisible.” (Cf. tlf.) Prin urmare, definiția cuvântului **decapa** se poate modifica astfel: 1. A pregăti o suprafață (pentru operații ulterioare) prin curățare, înlăturarea unui strat superficial, tratare cu substanțe chimice etc. 2. Fig. A înlătura, a curăța ceea ce este inutil sau dăunător. – Din fr. *décaper*⁹.

7) Problema etimologică ar trebui și ea avută în vedere la redactarea noii ediții a DEX-ului. Pentru că am discutat mai sus cuvântul **pampers**, arătăm că, mai degrabă decât etimologia propusă în DEX, „cuv. engl. *pampers*”, potrivită ar fi etimologia „denumire comercială”. În limba engleză, *to pamper* înseamnă „a răsfăța”. Legat de denumirea comercială, **carioca**, obiectul de scris, ar trebui redactat, în opinia noastră, sub un singur articol, cel care face referire la dans, pentru că denumirea comercială era asociată unei dansatoare de samba, în costum

⁹ Definiția în amănunt, așa cum este ea acum în DEX, se poate păstra în dicționarul-tezaur, cu adăugarea sensului figurat.

viu colorat (de aici legătura cu creioanele de colorat). La acest punct, ar trebui discutat și dacă ar fi indicat să se menționeze utilizarea adjectivală, pe care am auzit-o folosită în cazul dansatorilor de samba, dar și la fotbalistii brazilieni, *dansatorii și fotbalistii carioca(s)*. În cazul cuvântului *carioca*, trăsătura distinctivă esențială pare cea menționată în dicționarele străine: „vârful din material poros, obținut din comprimarea unor fibre textile”.

Originea cuvântului **pix** nu este cuvântul englez *pick*, iar definiția ar trebui modificată, pentru că un **pix** nu presupune neapărat un mecanism. În opinia noastră, la redactarea din DEX trebuiau avute în vedere două sensuri: „obiect de scris cu pastă” și „creion mecanic”. Sensul pentru obiectul utilizat ca sursă a scrierii nu există la cuvântul „pastă”. În cazul acesta, credem că elementul esențial pentru stabilirea definiției și etimologiei este pasta lipicioasă cu care se scrie. Este probabil să fie o denumire comercială, cu trimiteri la limba latină, unde există mai multe sintagme – *pix liquida*, *pix lithanthracis*, *pix nigra* etc.; acestea denumesc o rășină de culoare închisă care se extrage din cărbune sau din rășinoase. Tot *pix* sunt niște creioane cu rășină și compuși cu sulf care se utilizau în trecut pentru tratarea unor dermatite. În deceniul șase al secolului trecut, există ocurențe cu sintagma „creion tip Pix”.

O chestiune foarte interesantă o reprezintă cazul cuvântului **adresant**, la care ne-am referit în alt articol (Vasilescu 2017). Revenim aici pentru a prezenta indicii privind modul cum pare să fi apărut sensul indicat în DEX. Acest sens contrazice etimologia pe care dicționarele uzuale o asociază cuvântului.

Adresant: (Înv.) Persoană căreia îi este adresată o scrisoare, un colet etc.; destinatar. – Din germ. *Adressant*. Definiția este greșită. Cuvântul „Adressant” înseamnă în germană „expeditor”, iar indicația care statuează uzul învechit este eronată, întrucât există citate de la sfârșitul secolului al XX-lea. Am descoperit în POENARU-AARON-HILL, p. 19, indicația care sugerează că sensul vine din francezul *adressant* (à): „ADRESSANT, -ante, adj., t. de jurisp. (se întrebuițează numai în femeesc) Care se adresează, care este adresată.” Această notație sugerează că accentul de pe litera „a” a fost neglijat, litera fiind asimilată cu un „ă” sau „a”: în acest caz, indicația de pe scrisoare se transformă din „adressant à”; în „adressanta”. De aceea se utiliza „numai în femeiesc”. Conform principiului etimologic, în lista dicționarului ar trebui să avem două cuvinte omonime: unul însemnând „expeditor”, celălalt „destinatar”, primul cu etimologia din germană, și al doilea din franceză.

În concluzie, se pot sugera câteva din reperele importante pentru planificarea unei noi ediții a DEX-ului:

1. Este necesar să se stabilească sub ce formă se va publica dicționarul; va fi aceasta electronică sau imprimată pe hârtie?¹⁰ Este evident că utilizarea DEX-ului

¹⁰ *Enciclopedia Britannica*, ca și tlf nu mai apar de ani buni decât în format electronic, deci ne putem gândi la un DEX în exclusivitate electronic.

în format electronic este pe cale să elimine consultarea variantei tipărite. O variantă electronică permite existența link-urilor către fotografii, mici clipuri etc. (vezi referirea la *cabriolă*, figura de dresaj menționată mai sus).

2. Se va stabili care este relația DEX-ului cu DLR-ul și, eventual, cu un *Indice al limbii române* (un dicționar în care să fie incluse cuvintele foarte rare, super-specializate etc.). Varianta electronică poate înlesni legătura între dicționare prin link-uri. Continuu să susțin publicarea pe site-ul Institutului a unei copii fotografice a întregului dicționar academic, așa cum a fost tipărit în varianta anastatică. O altă propunere este eventuala publicare a fasciculelor DLR la care se lucrează acum exclusiv electronic.

3. Se cere stabilirea unei metodologii de alcătuire a definiției clare pentru toți autorii (simplitate, claritate etc.) și verificarea și corectarea unde este cazul a tuturor definițiilor.

4. Este foarte important să se evalueze critic neologismele preluate din dicționarele de neologisme; unele dintre acestea pot fi trimise la *Indice (caudillo, caudillism, fazendă* etc. din DN-uri).

5. Conducătorii lucrării trebuie să decidă în ce măsură sunt necesare seriile sistematice. Am văzut că aceste serii sunt considerate deseori un merit al LM-ului. O eventuală variantă electronică nu ar mai pretinde un control foarte riguros al listei de cuvinte a DEX-ului și ar estompa rolul „cuvântului-vedetă” din cadrul seriei. Un exemplu edificator în acest sens pare cuvântul „zombi”, raportat la seria din care face parte, așa cum apare aceasta în ICSO. Am observat că, deși redactorii consideră cuvântul cunoscut (definit în alt dicționar), presiunea acestuia este atât de mare încât este glosat în definiția altui cuvânt din serie, *zombificat*. Exemplul citat pare un alt caz în care „enciclopedia” redactorului își caută validarea în „enciclopedia” cititorului.

BIBLIOGRAFIE

- ALEXI, W. = Theochar Alexi, *Dicționar român-german de ...*. A doua edițiune prelucrată și completată de ... *Rumänisch-deutsches Wörterbuch von ...* 2. Verbesserte und vermehrte Auflage. ... Verlag von H. Zeidner, Kronstadt (Ungarn), 1905.
- DA = *Dicționarul limbii române. [DA]* [Sub conducerea lui Sextil Pușcariu]. Academia Română. București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, Academia Republicii Populare Române. București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1913–1948.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române. DEX*. Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București, Editura Academiei Române, 1975–2016.
- DEXI = *DEXI. Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*. [Coordonator științific: Eugenia Dima]. Chișinău, Arc & Gunivas, 2007.
- DL = *Dicționarul limbii române literare contemporane*. Vol. I–IV. Academia Republicii Populare Române. [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.

- DLR = *Dicționarul limbii române. (DLR)*. Serie nouă. I–XIV. Literele M–Z, Academia Republicii Populare Române, București, Editura Academiei Române, 1965–2010.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*. Academia Republicii Populare Române. Institutul de Lingvistică din București. [Sub direcția prof. univ. D. Macrea]. [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958.
- DN = Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*. București, Editura Științifică, 1961.
- Eco = Umberto Eco, *Lector in fabula*, Editura Univers, București, 1991.
- GREIMAS = Algirdas Julien Greimas, „Les actants, les acteurs et les figures” în *Semiotique narrative et textuelle*, ed. Claude Chabrol, Larousse, Paris, 1973.
- HEM = B. [= Bogdan] Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a românilor*. [Vol.] I–III. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș. București, Editura Minerva. 1972–1976. [Ediția I: 1893]
- ICSO = Ana-Maria Barbu și col., *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul on-line (ICSO)*. Vol. I. București, Editura Academiei Române, 2020.
- LM = A. T. [= August Treboniu] Laurian, I. [= Ioan] C. Massim, *Dicționariul limbii române*. Tom. I–III. După însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborat ca proiect. București, Noua Tipografie a Laboratorilor Români, 1871.
- MDA = *Micul dicționar academic*. Vol. I–IV. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. București, Editura Univers Enciclopedic, 2001-2004.
- OXFORD = *Oxford English Dictionary*. Oxford, Clarendon Press, 1961.
- POENARU-AARON-HILL = P. Poenar [= Petrache Poenaru], Aaron Florian, G. [= George] Hill, *Vocabular franțezo-românesc*. Tom. I–II. București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1840–1841.
- SECHE, *Ist. lexicogr.* = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*. I-II. București, Editura Științifică, 1966, 1969.
- ȘĂINEANU = Lazăr Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*. Cu o alocuțiune-prefață de B. P. [= Bogdan Petriceicu] Hasdeu. București, Tipografia Academiei Române, 1887.
- tlf(i) = *Trésor de la langue française informatisé*, consultat la adresa de Internet [www://http://atilf.atilf.fr/](http://atilf.atilf.fr/)
- Vasilescu = Florin Vasilescu, *Inadvertențe în dicționarele limbii române*, „Limba română”, 66, 2017, 66–78.

**DEX AND DLR. DICTIONARY AND “ENCYCLOPAEDIA”
SUGGESTIONS FOR IMPROVING THE EXPLANATORY DICTIONARY
OF THE ROMANIAN LANGUAGE**

Abstract

The article discusses the relation between two well-known Romanian dictionaries, The Explanatory Dictionary of the Romanian Language (DEX) and The Romanian Language Historical Dictionary (DLR) also known as the Dictionary of the Romanian Academy. While the main feature of the first dictionary is its explanatory attribute, the latter aims at revealing the richness and the cultural

heritage of the Romanian language. Despite the different approaches, both could be considered from the ‘encyclopaedic competence’ angle, the knowledge the reader needs to understand the dictionary and comprehend the values of the society that produced the dictionary. This apprehension associates with narrative frames, relying on deductive and inferential mechanisms. The impact of two notions of the Theory of text on conceiving dictionary definitions, that of ‘minimal dictionary’ and ‘encyclopaedic competence’ is discussed. The definitions in The Romanian Language Historical Dictionary aim at creating the ‘encyclopaedic competence’ of the reader, with the aid of historical citations or examples. The Explanatory Dictionary definitions vary from using ‘minimal dictionary’ to employing the ‘encyclopaedic competence’. The paper discusses examples and errors in the Explanatory Dictionary of the Romanian Language.

CRITERII PENTRU ALCĂTUIREA LISTEI DE INTRĂRI ÎNTR-UN DICȚIONAR DE UZ GENERAL: PROPUNERI PENTRU DEX³

MONICA VASILEANU

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” / Universitatea din București
monica.vasileanu@gmail.com

Cuvinte-cheie: *dicționar de uz general, DEX, lexicografie, corpus.*

Keywords: *dictionary for general users, DEX, lexicography, corpus.*

Reeditarea *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX), aflată în planul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, este un prilej de a reevalua principiile care stau la baza redactării acestui dicționar. Profitând de experiența altor dicționare ale unor limbi europene, dar și de multitudinea de instrumente electronice aflate acum la dispoziția lexicografilor, noua ediție a DEX are șansa de a reaseza dicționarul atât în plan științific, printr-o definiție mai clară și mai bine argumentată a principiilor lexicografice, cât și în plan social, printr-o adaptare a formei la așteptările și obișnuințele utilizatorilor.

În articolul de față propun câteva criterii mai clare, cuantificabile, pentru stabilirea listei de intrări din DEX, pe baza experienței principalelor dicționare de uz general ale limbilor engleză, franceză, italiană și spaniolă. Alcătuirea listei de intrări pornește, în general, de la definirea publicului-țintă: cine sunt utilizatorii, care este profilul lor intelectual și lingvistic și cum vor folosi ei dicționarul (Atkins, Rundell 2008: 28–30). Așadar, pentru a putea schița criteriile de incluziune, este necesară în primul rând o discuție preliminară despre utilizatorii DEX-ului și contextele în care este utilizat acest dicționar.

1. CUI ÎI ESTE DESTINAT DEX?

În scurta prefață a primei ediții, destinatarii DEX-ului sunt definiți destul de vag: „tuturor celor care, folosind în mod curent limba română, au nevoie de informații și lămuriri noi în legătură cu vocabularul românesc actual” (DEX¹). Practic, DEX poate fi folosit de vorbitori nativi și non-nativi, tineri sau bătrâni, din orice grup socioprofesional, așadar este un dicționar de uz general, nefiind destinat unui grup anume. Totuși, limitele DEX-ului sunt definite în fragmentul citat: dicționarul conține vocabularul limbii actuale. Aceași scurtă prefață mai menționează și înregistrarea arhaismelor și a regionalismelor care apar în operele

literare clasice, sugerând principalul context de utilizare a dicționarului: în mediul școlar. Dar contextele actuale ale folosirii DEX-ului sunt mai numeroase decât se prevăzuse în 1975, iar autoritatea dicționarului este atât de mare, încât poate schimba viața unui om.

Principalul context în care folosit dicționarul rămâne mediul școlar. La școală, copiii sunt învățați să recurgă la DEX, după cum reiese din programa școlară de limba și literatura română pentru gimnaziu (Prog.). Diverse examene iau în considerare DEX-ul pentru evaluarea candidaților. Spre exemplu, la Facultatea de Drept a Universității din București, numai sensurile cuvintelor înregistrate în DEX sunt considerate corecte, utilizarea cuvintelor cu alte sensuri fiind marcată ca greșită¹. În tribunale este folosit același dicționar pentru interpretarea unor cuvinte din lege², cu consecințe importante precum încadrarea juridică a unor fapte. Utilizarea DEX-ului în jocurile de cuvinte, deși aparent fără miză importantă, a dus la crearea site-ului www.dexonline.ro, actualmente foarte accesat: prin contribuția Federației Române de Scrabble, site-ul a ajuns să fie de interes pentru utilizatori (<https://wiki.dexonline.ro/wiki/Istoric>). Și, cu siguranță, dicționarul este folosit într-o mulțime de alte contexte publice și private mai greu de documentat.

Deciziile asupra includerii sau excluderii cuvintelor derivă din caracterul de dicționar de uz general al DEX-ului, caracter dat de larga adresabilitate, precum și din contextele de utilizare, astăzi mai numeroase decât se prevăzuse în 1975.

2. CARACTERISTICILE UNUI DICȚIONAR DE UZ GENERAL – IERI ȘI AZI

Dicționarele de uz general sunt mai greu de definit tocmai pentru că pentru utilizatori acestea sunt dicționarele prototipice, orice alt tip de dicționar fiind descris printr-o sintagmă de tipul *dicționar+* determinant. Un dicționar de uz general este obligatoriu monolingv și este publicat într-un singur volum. El este destinat publicului larg, nefiind limitat la o categorie de persoane; din același motiv, prețul și conținutul trebuie să fie accesibile. Tipul de cuvinte nu este limitat la o singură categorie, iar intrările sunt ordonate alfabetic. În fine, poate conține informații enciclopedice, dar acestea nu sunt centrale (Béjoint 2016: 7).

În cele ce urmează, principalele caracteristici ale unui dicționar de uz general vor fi enumerate pe scurt, conform unor descrieri sintetice din literatura metalexicografică (Burkhanov 1988; van Sterkenburg 1996; Swanepoel 1996; Atkins, Rundell 2008; Béjoint 2016). În mod prototipic, un dicționar de uz general

---

¹ A se vedea situația verbului *a adjudeca* în subiectele din 2018, în care uzul din propoziția *Și-a adjudecat premiul cel mare* este considerat greșit (<https://drept.unibuc.ro/Subiecte-de-la-concursurile-antioare-s103-ro.htm>, accesat ultima oară în 3.02.2022).

² De exemplu, într-un proces din 2018, Înalta Curte de Casație și Justiție a apelat la DEX pentru definiția cuvântului *rană*, iar încadrarea juridică a faptelor s-a făcut ținând cont de această definiție: <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/199910> (accesat ultima oară în 3.02.2022).

conține vocabularul curent, uzual al unei limbi. Deși cuvintele cele mai frecvente nu sunt de obicei căutate în dicționar, caracterul reprezentativ al operei le face indispensabile. Pe lângă cuvintele aparținând limbii standard, dicționarele de uz general mai includ cuvinte comune mai puțin frecvente, expresii și locuțiuni, dar și cuvinte care nu aparțin limbii standard: unele regionalisme, termeni de argou, cuvinte familiare, unele abrevieri, termeni tehnici și științifici – ponderea acestora din urmă este în creștere. Uzul școlar face ca în dicționar să se regăsească și cuvinte mai rare, dar care apar în cele mai importante opere literare. Unele dicționare de uz general includ și nume proprii, fie la ordinea alfabetică (în ODE, de exemplu) sau într-o anexă (cum este cazul PL, *vide infra*). Sunt excluse cuvintele rare: arhaisme, regionalisme, termeni tehnici și științifici cu un grad ridicat de specializare, cuvintele de argou. Fiecare intrare conține obligatoriu definiția fiecărui sens al cuvântului, clasificarea gramaticală și informații despre flexiune, în limbile în care aceste criterii sunt relevante. În limbile în care scrierea nu este fonetică, pronunția este indicată consecvent. Definițiile sunt precedate de indicații de uz, acolo unde este nevoie: prin diverse etichete este indicată circulația cuvântului (din punct de vedere diacronic, diatopic sau diastratic). Etimologia este prezentă în majoritatea dicționarelor de uz general, însă de obicei este indicată doar la unele cuvinte și este prezentată minimal. În fine, unele dicționare conțin și imagini sau contexte ilustrative (care pot fi fabricate de lexicografi, precum în MW sau extrase din literatură, precum în PR). Editorii pot adăuga dicționarului propriu-zis diverse anexe cu caracter enciclopedic: principalele personalități ale culturii respective, sistemele de măsurătoare în cazul țărilor care nu folosesc sistemul metric etc.

Istoria acestui tip de dicționar este corelată cu schimbările sociale și tehnologice (Cowie 2009; Béjoint 2016: 8–17). Dicționarele de uz general au apărut în secolele al XVII-lea – al XVIII-lea, fiind fie versiuni prescurtate ale unor enciclopedii, fie derivate ale dicționarelor bilingve; ulterior, au fost versiuni prescurtate ale marilor dicționare istorice. În secolul al XIX-lea au apărut dicționarele-model (*Webster, Larousse*), pentru ca în secolul al XX-lea să fie redactate marile dicționare de uz general din majoritatea limbilor europene. Dezvoltarea acestui tip de operă lexicografică se află în strânsă cu formarea unei clase de mijloc, ai cărei reprezentanți aveau acces la cărți. Odată cu creșterea gradului de alfabetizare în fiecare țară, dicționarele au devenit instrumente auxiliare ale actului didactic. Astfel, păstrarea unor informații enciclopedice sau chiar a unor nume proprii se justifica prin scopul educativ al dicționarelor. Larga difuzare a impus aceste dicționare și ca instrumente de propagare sau chiar de creare a normelor literare: de exemplu, particularitățile ortografiei americane a limbii engleze au fost cristalizate prin dicționarul lui Noah Webster.

Actualmente, dicționarele de uz general se află la un punct de cotitură. După un secol în care aceste produse asigurau succesul financiar al editurilor, acum produsul tipărit este pus în umbră de produsul electronic. Toate dicționarele de uz general descrise în secțiunea următoare au și versiuni electronice, online, care în

ultima vreme au ajuns să fie consultate mai frecvent decât versiunile tipărite ale acelorași dicționare (Kosem *et al.* 2018: 12). Această preferință a tot mai multora pentru dicționarul electronic pare a anunța sfârșitul dicționarelor tipărite (Harrison 2014).

Tradiția dicționarelor de uz general din limba română nu începe cu DEX. De la finalul secolului al XIX-lea încep să apară asemenea încercări lexicografice, precum ȘDU (1896), un lexicon care a evoluat de la un dicționar cu o puternică componentă enciclopedică spre unul preponderent lingvistic: dacă în prima ediție Șăineanu a inclus și nume proprii, precum *Afganistan*, *Atlantida*, *Atlas*, *Atlantic*, ediția a VIII-a din 1930 le elimină și păstrează numai numele comune omonime, de exemplu *atlas* „colecție de hărți”. În prima jumătate a secolului al XX-lea, cea mai reușită întreprindere de acest tip este CADE (1931). În a doua jumătate a secolului trecut, Academia Română își asumă dicționarele de uz general. Apar astfel DLRLC, coordonat de Dimitrie Macrea și Emil Petrovici, în 4 volume (1955–1958) și o versiune mai scurtă, mai accesibilă, DLRM, într-un singur volum, coordonat de Dimitrie Macrea (1958). Prima ediție a DEX a fost publicată în 1975. Alternative la DEX au apărut târziu, după anul 2000. NDU (2006) continuă dicționarul lui Lazăr Șăineanu. În aceeași perioadă este publicat și DEXI (2007). Ambele au umplut un gol – DEX-ul nu mai fusese îmbogățit, iar limba română se schimba rapid –, dar nu au dobândit autoritatea dicționarului elaborat de Academia Română.

Din păcate, principiile de alcătuire a dicționarului nu sunt menționate în prefață și nici edițiile următoare nu au beneficiat de vreun paratext lămuritor. De fapt, din 1975, DEX nu a mai trecut printr-o revizie fundamentală. A doua ediție (1996) nu a făcut decât să adauge cuvintele din *Suplimentul* apărut în 1988 și a eliminat reminiscentele comuniste evidente: au dispărut din definiții cuvinte precum *tovarăș* și *pionier* și au fost rescrise definițiile puternic marcate ideologic, de exemplu, la *capitalism*. Tirajele ulterioare au adăugat cuvinte și sensuri (2009, 2016) și au modificat punctual câteva definiții contestate de diverse grupuri sociale (de exemplu, *jidani* în 2012). Însă ansamblul dicționarului a rămas același. Totuși, vocabularul limbii actuale din 1975 nu este același cu vocabularul limbii actuale din 2021. De aceea este necesară o revizuire profundă a listei de cuvinte, precum și a definițiilor.

3. CRITERII DE INCLUDERE A CUVINTELOR ÎN DICȚIONARE DE UZ GENERAL: CÂTEVA EXEMPLE DIN LEXICOGRAFIA INTERNAȚIONALĂ

Este destul de dificil de identificat un dicționar care să corespundă DEX-ului în lexicografia britanică, franceză sau italiană. Acest lucru se întâmplă în primul rând din cauza diferențelor instituționale. DEX este elaborat de o autoritate națională, Institutul de Lingvistică al Academiei Române, pe când în alte țări nu există o autoritate similară – unică, centrală. Singura situație comparabilă cu a DEX-ului o constituie cea din Spania, unde DLE este elaborat de 23 de academii din întreaga lume hispanofonă, ceea ce îi conferă autoritate. În rest, elaborarea

dicționarelor de uz general este descentralizată și mai degrabă efectuată în mediul editorial privat. În Franța există o Academie cu mare autoritate care impune norma literară, dar nu sub egida ei sunt elaborate principalele dicționare de uz general: acestea se realizează sub patronajul unor edituri recunoscute, fie universitare (precum PUF), fie comerciale (Éditions Larousse și Robert). În Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, tot marile edituri sunt cele care publică dicționarele, uneori în colaborare cu un centru universitar. La fel arată și peisajul editorial din Italia, cu o concurență între diversele edituri care publică dicționare. În toate aceste cazuri, nu există un singur dicționar care să fie „Dicționarul”, ci o multitudine de produse lexicografice, aflate pe o piață concurențială, ceea ce stimulează inovația.

În privința alcătuirii listei de cuvinte, dicționarele consultate explică, în general, în prefață ce tipuri de intrări conțin, fără a specifica în detaliu cum au ajuns la acea listă de cuvinte. În general, istoria fiecărui dicționar oferă indicii cu privire la selecția intrărilor. Spre exemplu, PL este versiunea prescurtată a unui dicționar enciclopedic, *Le Grand Larousse*, iar actualul De Mauro este versiunea prescurtată a *Grande Dizionario della Lingua Italiana* a lui Tullio De Mauro. Dar și acestea au fost de-a lungul timpului supuse unor revizii, pentru a reflecta schimbările de vocabular; prefețele edițiilor mai noi explică, mai succint sau mai pe larg, și criteriile de includere a cuvintelor noi în dicționar.

3.1. EXEMPLE DIN LEXICOGRAFIA BRITANICĂ

Pentru limba engleză am selectat două dicționare de uz general din spațiul britanic. Selecția a fost dificilă, întrucât limba engleză beneficiază de foarte multe și variate dicționare, iar o parte dintre cele mai folosite dicționare nu se încadrează în tipologia unui dicționar de uz general. Spre exemplu, dicționarul electronic MW³, cel mai cunoscut dicționar american, se bazează pe o versiune de uz școlar, *Merriam Webster's Collegiate Dictionary*. Aceeași editură a publicat numeroase dicționare, toate fiind dezvoltări ale lucrării lui Noah Webster, dar niciuna nu corespunde exact caracteristicilor unui dicționar de uz general. Editura britanică Macmillan are în portofoliu multe dicționare, foarte consultate, dar acestea sunt lucrări destinate învățării limbii engleze (*learners' dictionary*). Am selectat pentru analiză două dicționare din lexicografia britanică, ODE și CED, care își propun să cuprindă într-un singur volum vocabularul reprezentativ al limbii engleze actuale.

ODE a fost publicat de Oxford University Press în 2010, atât în formă tipărită, cât și online. Este un dicționar într-un singur volum, reprezentativ pentru limba engleză actuală. Ediția din 2010 cuprindea aproximativ 100.000 de intrări, rezultând c. 357.000 de cuvinte, expresii și sensuri. În 2015, versiunea online a fost

---

³ Detaliile despre istoricul fiecăruia dintre dicționarele descrise sunt preluate de pe site-urile dicționarelor respective. Am indicat în bibliografie adresele site-urilor.

îmbogățită cu c. 80.000 de cuvinte extrase din *Oxford English Dictionary*. Pe lângă cuvintele comune, conține și o serie de nume proprii, considerate de editori parte din limbă. Ocazional, dicționarul oferă și contexte ilustrative reale, nu fabricate, dar fără trimiteri bibliografice. Alcătuirea listei de intrări s-a bazat pe cercetarea de corpus: au fost folosite *British National Corpus* și *Oxford English Corpus*, acesta din urmă însumând peste 2 miliarde de cuvinte. O altă sursă importantă o reprezintă *Oxford Reading Programme*, un grup de aproximativ 50 de cititori angajați special să semnaleze cuvinte din diverse materiale, inclusiv din cele audio-video (emisiuni de televiziune, versurile melodiilor etc.). De asemenea, editura a apelat la consultanți din toate colțurile lumii unde se vorbește engleză. Așadar, ODE se bazează pe un set de date lingvistice complex, primordială fiind analiza de corpus. Versiunea online este îmbogățită de mai multe ori pe an: în 2021 îmbogățirea s-a petrecut la fiecare 6 luni, fiind adăugate mai mult de 400 de cuvinte, expresii și sensuri noi de fiecare dată, după cum raportează editura pe site-ul propriu (<https://languages.oup.com/about-us/annual-updates/>, accesat în 20.11.2021).

Publicat pentru prima dată în 1979, CED a fost primul dicționar britanic într-un singur volum care cuprindea și toponime și antroponime, considerate parte din limba curentă la fel ca numele comune. Ediția a 13-a, pe care am consultat-o, a fost tipărită în același an cu ODE, anume în 2010. În 2018 a fost reeditat cu adăugiri, ajungând la 725.000 de cuvinte, sensuri și expresii. Selecția intrărilor se face pe baza *Collins Corpus*, care actualmente a ajuns la 4,5 miliarde de cuvinte. Cu ajutorul acestui corpus atât de cuprinzător, în continuă creștere, sunt detectate cuvintele noi, compusele și expresiile noi, sensurile sau utilizările noi. În plus, utilizatorii site-ului dicționarului pot sugera cuvinte pe care și-ar dori să le găsească în dicționar.

Așadar alcătuirea listei de cuvinte din cele două dicționare britanice alese se bazează pe analiza de corpus. Prefetele dicționarelor citate nu conțin explicații mai detaliate, care să indice și o cuantificare a datelor din corpus. Cele două lucrări discutate mai sus prezintă diferențe între forma tipărită și versiunea electronică: cuvintele noi sunt introduse pe site, iar versiunile tipărite se succedă la intervale de timp destul de mari (mai mulți ani). Așadar editorii au decis să decupleze dicționarul imprimat de cel electronic.

3.2. EXEMPLE DIN LEXICOGRAFIA FRANCEZĂ

Cele mai populare dicționare de uz general ale limbii franceze reprezintă variantele prescurtate ale unor dicționare mult mai cuprinzătoare. PR a apărut prima dată în 1967, fiind prezentat publicului ca o variantă mai concisă a *Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, de Paul Robert, publicat în 6 volume. Popularitatea dicționarului a crescut odată cu preluarea conducerii de către Alain Rey. Începând din 1996, PR a avut și o versiune electronică, pe CD, iar din 2009 poate fi consultat și prin site-ul propriu, pe baza

unui abonament. Pentru fiecare intrare se definesc sensurile, se prezintă pronunția și principalele informații gramaticale; în plus, dicționarul prezintă sinonimele și antonimele cuvântului-titlu. PR nu conține nume proprii, acestora fiindu-le dedicat un alt dicționar. În prezent, PR este revizuit și republicat anual. Spre exemplu, ediția 2022, apărută în 2021, conține 300.000 de cuvinte și sensuri, 35.000 de citate, 75.000 de indicații etimologice. Prezentarea acestei ediții nu precizează câte cuvinte noi au fost introduse (față de anul precedent), ci doar ilustrează principalele situații. Evenimentul principal care a determinat o schimbare majoră a vocabularului a fost pandemia de SARS-CoV-2, dar și alte domenii, precum sportul, showbizul și gastronomia au impus noi cuvinte. Între acestea, se regăsesc și o seamă de anglicisme. Se mai menționează și introducerea unor cuvinte specifice doar anumitor regiuni francofone din afara Franței. Prezentarea indică și faptul că aceste cuvinte noi au fost incluse în versiunea online încă din 2020.

Aproape în oglindă se prezintă PL, cu deosebirea că acesta derivă, prin avataruri intermediare, dintr-un dicționar enciclopedic, fapt care se reflectă în structura lui. Dicționarul propriu-zis este urmat de câteva „pagini roz”, care cuprind expresii și locuțiuni, majoritatea în latină, și de o secțiune cu nume proprii, așadar cu caracter enciclopedic. La fel ca PR, PL este republicat cu modificări anuale. Ediția pentru anul 2022, apărută în 2021, conține aproximativ 63.500 de intrări, cu 125.000 de sensuri, plus 20.000 de expresii și 28.000 de nume proprii. Odată cu volumul tipărit, cumpărătorii primesc și o cheie de acces la forma electronică, mai cuprinzătoare, cu 80.000 de intrări. Prefața ediției menționează introducerea a 150 de cuvinte în dicționar, majoritatea legate de criza sanitară. Introducerea acestor cuvinte nu înseamnă neapărat că ele sunt noi: în cazul unor lexeme precum *asymptomatique* s-a petrecut o modificare a circulației, uzul curent calificându-le pentru includerea într-un dicționar de uz general. De asemenea, editorii au introdus expresii și locuțiuni noi, precum și afixe noi (de exemplu, *corona-*).

Din păcate, nu am găsit explicații detaliate ale modalității de culegere, de identificare și de evaluare a cuvintelor care au îmbogățit aceste ediții anuale. Dar exemplele indică o actualizare rapidă a dicționarilor: editorii nu au așteptat să vadă care dintre aceste cuvinte sunt efemeride, ci le-au introdus în ediția anuală a dicționarului. Cu siguranță, acesta este și punctul forte al edițiilor anuale. Nu am găsit nicio mențiune referitoare la eliminarea cuvintelor din aceste ediții anuale, dar, dat fiind că dimensiunea dicționarilor rămâne constantă, acest lucru trebuie să se petreacă la un moment dat.

3.3. EXEMPLE DIN LEXICOGRAFIA ITALIANĂ

Și din lexicografia italiană selecția a fost dificilă: dintre multele dicționare monolingve într-un singur volum, lucrări excelente, cu tradiție, m-am oprit cu greu la trei lucrări.

De Mauro reprezintă versiunea prescurtată a *Grande dizionario italiano dell'uso*, redactat de Tullio De Mauro în 6 volume. Tipărit în 2000, dicționarul într-un

volum cuprinde 130.000 de intrări și 30.000 de compuse sau expresii. Prefața acestui dicționar de uz general menționează care sunt tipurile de cuvinte incluse: cuvinte fundamentale și uzuale, cuvinte „cu înaltă disponibilitate” (chiar dacă nu sunt frecvent atestate, sunt legate de realități cotidiene și pot fi folosite oricând), termeni tehnici și științifici, cuvinte regionale, cuvinte rare, dar prezente în literatura din secolul al XX-lea, cuvinte ieșite din uz, dar prezente în alte dicționare, prefixe, sufixe și elemente de compunere, cuvinte neadaptate, abrevieri și sigle.

Unul dintre cele mai populare dicționare este Zingarelli, publicat de editura Zanichelli și bazat pe *Vocabolario della lingua italiana*, de Nicola Zingarelli, apărut prima dată în 1917. Începând cu 1994, este revizuit și îmbogățit anual pentru a ține pasul cu schimbările lingvistice. Ediția 2022, de exemplu, conține aproximativ 145.000 de intrări cu 380.000, dintre care 1000 sunt cuvinte, sensuri și expresii nou introduse. Coordonat actualmente de Mario Cannella, dicționarul conține, pe lângă lexicul standard, și termeni tehnici care au intrat în limba comună, termeni politici și administrativi care se difuzează rapid, precum și neologisme de diferite feluri. Este, de altfel, cel mai deschis dicționar italian de uz general în privința neologismelor (Marello 2020). Pe lângă îmbogățirea permanentă și rapidă, dicționarul este în permanență revizuit. Revizuirea se face pe domenii (două-trei domenii pe an). Pentru a păstra o dimensiune confortabilă a dicționarului, editorii elimină cuvintele rare, inuzitate dacă nu au valoare culturală (CB).

O strategie diferită a fost adoptată de editorii de la Treccani. Pe baza lucrării *Vocabolario della lingua italiana*, publicat între 1986 și 1994 sub coordonarea lui Aldo Duro, a fost redactat un dicționar de uz general, într-un singur volum, *Il Nuovo Treccani*, apărut în 2018. Editorii și-au propus să ofere publicului un dicționar simplu, cu metalimbaj redus la minimum. De asemenea, au eliminat cuvintele neclare, hapaxuri păstrate din inerție în dicționare. Această lucrare însă face parte dintr-un pachet de 4 volume, care cuprinde și o gramatică, un dicționar de sinonime și antonime și un dicționar de neologisme: *Il Nuovo Treccani, Neologismi. Parole nuove dai giornali* (2008–2018) cuprinde aproximativ 3500 de cuvinte, bazat pe o bază de date cu neologisme extrase din ziarele centrale și locale. Așadar, Institutul Treccani a optat pentru o separare a cuvintelor recente într-un volum dedicat.

Situația celor trei dicționare menționate este aproximativ aceeași: ele se bazează pe dicționare mai ample și mai vechi. Alcătuirea listei de intrări se va fi făcut, în dicționarele-bază, prin metode tradiționale, în principiu prin fișarea materialului consultat. Dar, cu trecerea timpului, noile tehnologii au adus posibilitatea reviziei și a îmbogățirii listei de cuvinte. Precizări mai clare am găsit pentru Zingarelli: coordonatorii specifică faptul că includerea sau excluderea unui cuvânt din dicționar se bazează pe uz, fără a oferi însă detalii cuantificabile (CB).

3.4. UN EXEMPLU DIN LEXICOGRAFIA SPANIOLĂ

Singurul dicționar dintre cele consultate care se află într-o situație oarecum similară cu DEX este *Diccionario de la lengua española*, care este redactat de o autoritate lingvistică, Real Academia Española, acum în colaborare cu Asociación de Academias de la Lengua Española. Prima ediție a apărut în 1780 și reprezenta versiunea prescurtată – în special prin eliminarea citatelor ilustrative – a *Diccionario de autoridades*, primul dicționar academic spaniol. Cea mai recentă ediție a fost publicată în 2014 și conține 93.111 intrări cu 195.439 de sensuri. DLE cuprinde lexicul uzual al limbii spaniole din Spania și America Latină, Filipine și Guinea Ecuatorială: cuvinte uzuale (din secolul al XVI-lea până în prezent pentru a ajuta cititorii de literatură), colocviale, termeni tehnici și științifici, diminutivele și augmentativele, doar dacă au vreo particularitate semantică sau morfologică. Prefața acestei a 23-a ediții menționează ca principal criteriu de includere uzul stabil al unui cuvânt, stabilit pe baza unui corpus. DLE nu acceptă noutățile lexicale decât după ce au trecut proba timpului și se ferește să accepte efemeride lexicale.

3.5. CRITERII CUANTIFICABILE

După cum am putut constata din cele de mai sus, dicționarele de uz general sus-menționate din Franța, Italia și Spania sunt versiuni prescurtate ale unor dicționare mai mari. Alcătuirea listei de cuvinte a constat în selectarea cuvintelor dintr-o listă mai mare de cuvinte, preexistentă, pe diferite criterii, pentru a respecta limitarea de spațiu, anume un volum, și astfel a face dicționarul accesibil. Ulterior, lista de cuvinte a fost îmbogățită pentru a reflecta schimbările lexicale, în special în versiunile electronice ale dicționarilor. Cu totul diferită este situația ODE și CED, dicționarele britanice fiind lucrări autonome. Lista de intrări a fost alcătuită, în aceste două cazuri, pe baza unor corpusuri extinse. Despre corpus se vorbește ocazional și în cazul celorlalte dicționare, însă în aceste cazuri el reprezintă doar instrumentul de verificare a circulației reale a cuvintelor, nu punctul de plecare. Însă în niciunul dintre materiale nu am găsit cuantificatori preciși.

Deși nu este un dicționar de uz general, experiența *Oxford English Dictionary* poate fi utilă. Având ambiția de a cuprinde cât mai mult din lexicul limbii engleze, editorii nu exclud cuvinte. Dar măcar în privința includerii, criteriile sunt clare. Cuvintele candidate la includere sunt propuse de Oxford Reading Programme. Circulația acestor cuvinte este evaluată prin interogarea *British National Corpus*, a *Oxford English Corpus* (care conține texte datând din anul 2000 până în prezent) și a altor corpusuri sau colecții de periodice. În 2006, filtrul de includere a cuvintelor era „regula celor 5”: un cuvânt putea fi inclus în dicționar dacă apărea de cel puțin 5 ori, în 5 surse diferite, într-o perioadă de 5 ani (Maxwell 2006). Cuantificatorii s-au schimbat odată cu dezvoltarea accelerată a internetului (Diamond 2016):

a. numărul de atestări: pentru a fi inclus, un cuvânt trebuie să aibă minimum 100 de utilizări independente;

b. vârsta: pentru fiecare cuvânt trebuie să fie documentată o atestare continuă de minimum 10 ani;

c. „naturalizarea”: cuvântul trebuie să fie atestat fără glose sau explicații, dovedind că este înțeles (sau cel puțin așa se așteaptă locutorul);

d. semnificația lexicografică: pot fi incluse în dicționar și cuvinte slab atestate care au dezvoltat o familie lexicală mai bine atestată.

Bineînțeles, pentru un dicționar de uz general, criteriile sunt ușor diferite și depind de dimensiunile dicționarului și de publicul-țintă. Cu cât dicționarul este mai mic, cu atât criteriile vor deveni mai restrictive, de exemplu va fi nevoie de un număr mai mare de atestări pentru a include un cuvânt și, bineînțeles, vor fi eliminate cuvintele ieșite din uz (Maxwell 2006).

Principala metodă de identificare a cuvintelor noi o reprezintă în continuare extragerea din diverse materiale: cărți, reviste, ziare, publicații electronice. În unele redacții, această căutare este efectuată de oameni (MW, precum și Oxford Reading Programme). Însă munca a fost deja automatizată de unii editori: există deja instrumente electronice prin care se compară materialul lexical din texte cu baza de cuvinte deja înregistrate în dicționar, astfel încât cuvintele noi să fie evidențiate (Maxwell 2006).

Însă niciun criteriu nu este infailibil *per se*. În anumite situații, lexicografii pot decide să încalce limitele cantitative propuse și să includă în dicționar un cuvânt mai tânăr, dar cu largă difuzare și cu semnificație socială. Criteriile sunt instrumente ale lexicografului, nu stăpâni ai lui, iar un lingvist cu experiență poate prezice în ce cazuri un cuvânt nou are potențialul de a se difuza în limbă și îl poate include din timp în dicționar. Un exemplu în acest sens este eng. *AIDS*, care a fost înregistrat în dicționare la câteva luni după apariție (MW). În plus, un dicționar al limbii curente ar trebui să fie revizuit frecvent, astfel încât să reflecte starea curentă a vocabularului; astfel, cuvintele pot fi înregistrate mai devreme, urmând a fi eliminate la următoarea revizie dacă nu vor mai avea un uz stabil (Maxwell 2006).

4. PROPUNERI PENTRU DEX³

Fiind un dicționar de uz general, DEX ar trebui să conțină în primul rând cuvintele aparținând fondului principal lexical, precum și acele cuvinte „cu înaltă disponibilitate”, care se referă la realitățile înconjurătoare, fără a fi neapărat foarte frecvente, și cuvintele aparținând fondului cultural din diverse domenii (fie ele științe umaniste sau exacte). În plus, contextul principal de folosire, anume cel școlar, impune păstrarea unor cuvinte populare, regionale sau arhaice, însă numai în măsura în care ele se întâlnesc în operele școlare sau au dezvoltat derivate sau compuse cu mai largă circulație. În plus, pentru a reflecta stadiul curent al limbii române, DEX³ ar trebui să includă și anumite neologisme recente, cu largă

circulație, precum și termeni tehnici și științifici care au pătruns în limba curentă, mai ales în actualul context al vulgarizării științelor. De asemenea, ar trebui să cuprindă și cuvinte familiare provenite din diverse stiluri, inclusiv argotice, în măsura în care circulația lor în limba curentă poate fi dovedită. În fine, întrucât proliferarea compunerii savante nu poate fi surprinsă în DEX, principalele elemente de compunere și afixele nou detașate ar trebui definite, permițând utilizatorului să își explice formațiunile mai noi neînregistrate în dicționar (ex. *-zaur*, *-crație*). În fine, circulația în limba curentă ar putea impune și includerea unor sigle și derivate ale lor, precum și unele denumiri comerciale, marcate ca atare, în special cele care prin antonomază au devenit și cuvinte comune (ex. *adidas*).

Pentru a-și păstra caracterul accesibil, DEX³ nu ar trebui să includă cuvintele cu circulație redusă: regionalisme sau arhaisme care nu sunt atestate în literatura școlară, terminologia de strictă specialitate, împrumuturile recente care încă nu și-au dovedit viabilitatea, creațiile ocazionale strict dependente de un anumit context politic sau social, elementele de argou care nu au intrat în limba comună, majoritatea siglelor și a cuvintelor trunchiate, care sunt în general efemere, precum și numele proprii, specifice dicționarilor enciclopedice (deși unele derivate de la nume proprii, de ex. *eminescian*, ar trebui incluse).

După cum am precizat mai sus, DEX nu a trecut până acum printr-o revizie profundă. În mare, lista de intrări este aceeași din 1975: adăugiri s-au mai efectuat (fără a se explicita criteriile), dar excluderi nu. Însă din 1975 și până acum vocabularul s-a schimbat considerabil. Pentru a păstra caracterul accesibil (în primul rând sub aspectul dimensiunii) și, mai ales, reprezentativ al DEX, noua ediție trebuie să reevalueze complet lista de intrări, verificând compatibilitatea fiecărui cuvânt-intrare cu criteriile pe care echipa de redactori le va asuma.

Întrucât ne aflăm într-o perioadă de reflectare asupra principiilor care vor sta la baza noii ediții a DEX-ului, în cele ce urmează vom schița o propunere personală de asumare a unei proceduri de lucru pentru alcătuirea listei de cuvinte. Subliniem faptul că aceste idei nu au fost încă discutate în colectivul de redacție. Propunerile au la bază experiența dicționarilor de uz general descrise în secțiunea anterioară, dar țin cont și de resursele disponibile în momentul de față la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.

Așadar, pentru alcătuirea listei de cuvinte a noului DEX este esențială verificarea uzului cuvintelor (a) în limba curentă și (b) în context școlar. Considerăm necesar ca această verificare să se petreacă atât pentru cuvintele deja înregistrate, cât și pentru cuvintele-candidate pentru includere.

Verificarea circulației cuvintelor în context școlar pare la prima vedere o întreprindere simplă. S-ar putea face alcătuind un corpus cu textele școlare, care să cuprindă manualele de la toate disciplinele predate în limba română, din clasele I–XII/XIII, precum și textele integrale ale operelor literare din care sunt extrase fragmentele prezente în manualele de limba și literatura română. Însă un asemenea corpus exhaustiv este, din păcate, nerealist. Când au fost redactate primele două

ediții ale DEX-ului, programa școlară pentru limba și literatura română conținea o listă exhaustivă de lecturi, iar manualele erau unice. Acum însă programa școlară sugerează niște autori și niște texte pentru a fi parcurse (Prog.), dar lista este orientativă, nu exhaustivă. Am observat, de exemplu, că manualul de limba română din clasa a VI-a de la editura Art include și fragmente traduse din literatura universală. Practic, corpusul s-ar lărgi și cu texte traduse, ceea ce este problematic. În plus, ne aflăm în plin proces de refacere a planurilor-cadru și a programelor de studiu pentru liceu, iar manualele actuale se vor schimba și ele. Această dinamică a peisajului școlar nu permite realizarea a unui corpus exhaustiv de texte prezente în context școlar.

Mai realistă ar fi întreprinderea de realizare a unui corpus reprezentativ de texte școlare, care să cuprindă doar textele tuturor manualelor aprobate de Ministerul Educației pentru disciplinele cu predare în limba română (inclusiv fizică, chimie etc., întrucât sunt necesare pentru evaluarea circulației termenilor tehnici și științifici). În cazul manualelor de limba și literatura română, riscul este ca elevilor să li se ceară să citească integral o operă din care manualul cuprinde doar un fragment, iar elevul să nu găsească în DEX un cuvânt întâlnit în restul operei. Această problemă nu poate fi rezolvată doar între paginile DEX. O soluție la acest inconvenient ar putea fi reprezentată de decuplarea site-ului de forma tipărită a dicționarului, idee pe care o vom dezvolta mai jos.

Mai complicată este verificarea circulației cuvintelor în limba curentă. Dicționarele prezentate în secțiunea 3 au răspuns, în majoritate, la această problemă cu un răspuns unitar: analiza de corpus. Însă pentru ca analiza de corpus să fie relevantă, trebuie luat în considerare un corpus reprezentativ, ceea ce este în sine o provocare, întrucât niciun corpus scris nu poate cuprinde toată varietatea limbii vorbite, pe de o parte, iar, pe de altă parte, anumite cuvinte vor fi favorizate de evenimente sociale sau politice sau pur și simplu de disponibilitatea textelor-sursă, în vreme ce altele vor fi ocluate din aceleași cauze (Kupietz 2016; Kilgarriff 2013). Pentru limba română, niciunul dintre corpusurile disponibile nu este relevant pentru DEX. Corpusul larg de texte alcătuit în cadrul Departamentului de lexicografie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” este util pentru o cercetare istorică, fiind un instrument indispensabil în redactarea *Dicționarului etimologic al limbii române* și a *Dicționarului limbii române*, dar cuprinde prea puține texte contemporane. Corpusurile orale *Interacțiunea verbală în limba română* sau *Corpus de română vorbită* sunt, prin natura transcrierii, neinterogabile, fiind foarte utile pentru recuperarea informației paralingvistice (intonație, succesiunea replicilor etc.). Cel mai mare corpus adnotat al limbii române, CoRoLa, nu este nici el reprezentativ, întrucât 90% din corpus este alcătuit din texte juridice și științifice, proporție care, cu siguranță, nu reflectă limba curentă. Corpusul oral care îl însoțește este prea mic pentru a compensa acest neajuns, iar metadatele sunt adeseori insuficiente: anumite texte sunt foarte greu de datat, trebuind efectuate căutări suplimentare. În plus, CoRoLa este un corpus finit,

publicat în 2017. În anul 2027, când este programată publicarea DEX³, deja el nu va mai fi reprezentativ pentru limba curentă din anul respectiv.

Prin urmare, este absolut necesar un corpus de presă scrisă și *new media* din ultimii 10 ani, care să reflecte mai fidel starea actuală a limbii române. Acest corpus ar trebui să includă articole din periodice, dar și postări din *social media*, de pe bloguri, discuții de pe forumuri, comentarii la articolele de presă, precum și transcrieri ale unor texte orale disponibile (de exemplu, stenograme ale ședințelor Parlamentului, transcrieri ale unor emisiuni). Un asemenea corpus ar putea fi compilat relativ repede cu ajutorul unor parteneri din presă și din domeniul editorial și din diverse instituții ale statului, precum și cu ajutorul unor instrumente electronice noi, precum API-urile unor rețele de socializare⁴. Credem cu tărie că acest corpus ar trebui asumat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” ca proiect fundamental, întrucât ar putea fi folosit pentru cercetări în toate domeniile limbii. Corpusul ar urma să fie îmbogățit în fiecare an, cu un număr de texte proporțional cu resursele (materiale, tehnologice, dar mai ales umane) disponibile în institut pentru acest proiect. Caracteristica de corpus deschis, în permanentă îmbogățire, i-ar conferi unicitate între corpusurile de limbă română și i-ar spori astfel valoarea.

Procedura de lucru pe care o avem în vedere nu este spectaculoasă și sperăm să primească idei de îmbunătățire din partea colegilor. Acest corpus nou ar trebui lematizat, astfel încât formele flexionare să fie subsumate unei leme. Procesul nu este lipsit de erori nici pentru limbile cu flexiune mai redusă, precum engleza (Kilgariff 2013), dar, chiar și așa, ar reduce munca lexicografului. Următoarea etapă ar constitui-o obținerea unei liste de cuvinte (un index) care să fie comparată automat cu lista de intrări din actuala versiune a DEX, cuvintele deja existente în DEX fiind eliminate⁵. Astfel, redactorii ar rămâne cu o listă de cuvinte neînregistrate în DEX, din care va trebui să elimine erorile grafice (de exemplu, un cuvânt scris greșit ar fi identificat drept cuvânt nou), cuvintele străine (în textele române sunt adeseori citate titluri sau propoziții în engleză) și numele proprii. Din păcate, nu cunoaștem încă o modalitate automată de a le elimina, iar problema „gunoaielor” (eng. *noise*) nu a fost rezolvată nici pentru alte corpusuri ale altor limbi. La final, redactorii ar rămâne cu o listă de cuvinte-candidate pentru includere, pe care trebuie să le evalueze. Pe această listă s-ar mai putea adăuga cuvinte despre care utilizatorii dicționarului au trimis întrebări sau pe care le-au căutat pe site și nu le-au găsit.

În lipsa acestui corpus, DEX ar fi îmbogățit prin metode tradiționale – prin apelul la alte dicționare, precum DCR³ sau mai recentul ICSO, prin excerptarea

---

⁴ Îi mulțumesc lui Claudiu Teodorescu pentru semnalarea acestei posibilități deja existente pentru rețeaua Twitter.

⁵ Identificarea cuvintelor noi, neînregistrate în dicționare se face și automat în alte limbi (cu instrumente precum Neocrawler, Kerremans *et al.* 2018 sau Neoveille, Cartier 2017), însă limba română nu dispune încă de resursele necesare.

unui număr redus de texte contemporane de către redactori (întrucât posibilitățile de excerptare ale unui om sunt mult reduse față de capacitățile de procesare ale unui corpus precum cel descris mai sus) – și revizia ar avea un caracter mai degrabă empiric și subiectiv. Apelul la un corpus reprezentativ ar aduce DEX³ într-o nouă etapă, conferindu-i un caracter mai bine fundamentat științific.

Odată identificate cuvintele-candidate, acestea ar trebui verificate la fel ca cele deja înregistrate în DEX, atât în corpusul școlar, cât și în corpusul reprezentativ. Prezența oricărui cuvânt în corpusul școlar ar trebui să atragă prezența acestuia în DEX³, indiferent de datele din corpusul de limbă actuală.

Criteriile de incluziune pe care le propunem sunt în linii mari aceleași cu cele menționate în cazul celorlalte dicționare (*vide supra* 3.5). Includerea unui cuvânt în DEX³ ar trebui să fie decisă în funcție de:

(a) numărul atestărilor din corpus: în funcție de dimensiunea corpusului și de dimensiunea dicționarului, ar trebui stabilit un număr minim de atestări care să fie considerat suficient pentru a dovedi un uz stabil. Dacă *Oxford English Dictionary* propune 100 de atestări independente, această cifră trebuie gândită în raport cu resursele (corpus de 2 miliarde de cuvinte plus celelalte resurse, de exemplu Oxford Reading Programme), dar și cu dimensiunea dicționarului. Pentru un dicționar de uz general, numărul atestărilor unice trebuie ponderat cu tipul surselor. Spre exemplu, un termen tehnic poate apărea în literatura de specialitate cu mare frecvență, depășind acel număr minim de atestări, dar poate să nu apară deloc în alte tipuri de texte, situație în care nu poate fi acceptat în DEX³. Numărul minim de atestări este un prim indiciu, dar nu singurul. În lipsa unui corpus reprezentativ de limbă actuală, uzul în limba curentă nu ar putea fi verificat decât prin căutări în internet, setând motorul de căutare numai pentru limba română. Propunerea noastră este un număr minim de 500 de atestări independente, cu aceeași rezervă a necesității de a identifica aceste atestări în texte aparținând mai multor domenii sau stiluri. În lipsa unui alt corpus, strict orientativ ar putea fi interogat și CoRoLa, pentru care propunem un număr minim de 100 de ocurențe independente, verificabile ca aparținând unor domenii diferite.

(b) vârsta cuvântului: propunem un minimum de 5 ani de atestare continuă pentru ca un cuvânt să poată fi acceptat în DEX³. În cazul decuplării site-ului de dicționarul tipărit, vârsta minimă ar putea fi redusă la 2 ani sau chiar mai puțin, în situația unor evenimente sociale acute care determină difuzarea rapidă a unor cuvinte noi, cum este pandemia de SARS-CoV-2. De altfel, dicționarele de uz general din spațiul britanic și francez au inclus imediat în versiunile online, ulterior și în cele tipărite (PR și PL) vocabularul pandemic, considerând că sunt necesare pentru utilizatori, întrucât citesc zilnic știri care conțin aceste cuvinte.

(c) necesitatea la nivel referențial: în cazul unor inovații tehnologice cu difuzare rapidă, denumirea unui obiect foarte folosit ar trebui să se regăsească în DEX³.

(d) relevanța la nivelul sistemului limbii: anumite cuvinte care nu îndeplinesc toate criteriile de mai sus ar putea fi totuși primite dacă sunt necesare pentru explicarea unor derivate sau compuse din familia lor lexicală.

Toate aceste criterii pot ajuta lexicograful să ia decizii informate și bine argumentate, fără a-l obliga. Oportunitatea includerii unui cuvânt în dicționar rămâne în cele din urmă la decizia echipei de redactori, care are însă obligația de a documenta uzul actual al cuvântului. În fine, nu orice cuvânt sau sens care apare cu o oarecare frecvență trebuie inclus în dicționar. Discernământul redactorului înseamnă și recunoașterea unor uzuri nerecomandate și urmărirea lor. De exemplu, *locație* cu sensul „loc” s-a generalizat și a fost acceptat în ediția din 2016 a DEX-ului, dar nu credem că este momentul pentru a include în DEX și alte cazuri de sensuri calchiate după engleză, precum *a salva* cu sensul „a economisi”.

În cele de mai sus, am avut în vedere în primul rând forma tipărită a DEX³, întrucât aici constrângerile de spațiu se manifestă stringent. În perspectivă, credem că este de dorit ca site-ul oficial al DEX să fie decuplat de versiunea pe hârtie. Pe site ar putea fi introduse mai multe cuvinte, chiar dintre cele care nu fac parte din limba curentă, marcate ca atare. Astfel s-ar rezolva și problema arhaismelor și a regionalismelor care se regăsesc în operele literare, dar nu apar și în corpusul școlar reprezentativ, precum și a altor cuvinte din masa vocabularului. În plus, site-ul poate fi actualizat mai des, iar cuvintele și sensurile noi, de interes pentru utilizatori, n-ar trebui să mai aștepte o ediție nouă. Îmbogățirea DEX-ului ar fi un reflex (puțin întârziat) al îmbogățirii corpusului reprezentativ, în cazul în care acest proiect ar fi implementat în cadrul institutului nostru.

5. CONCLUZII

În România, *Dicționarul limbii române* (DEX) e „Dicționarul”. Dintre toate operele lexicografice existente, DEX are cea mai mare autoritate. Elaborarea de către Academia Română îi conferă autoritate: deși DEX este un dicționar în esență descriptiv, este perceput și folosit ca dicționar normativ, iar autoritatea implică și o mare responsabilitate din partea redactorilor. Lista de intrări trebuie alcătuită cu discernământ, ținând cont, pe de o parte, de caracteristicile unui dicționar de uz general și, pe de altă parte, de autoritatea academică a DEX-ului. Odată incluse în DEX, cuvintele, locuțiunile și sensurile sunt validate din perspectiva utilizatorului, care le va considera „corecte”.

Însă alcătuirea listei de intrări ar trebui să evolueze de la metode tradiționale la metode mai moderne, asistate de tehnologie, așa cum s-a petrecut cu multe dicționare din spațiul european. DEX este un dicționar al limbii curente, așadar trebuie să aibă o legătură esențială cu un corpus de limbă curentă, reprezentativ și îmbogățit continuu, corpus a cărui alcătuire care ar trebui să devină proiect fundamental al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”.

SIGLE

- CB = Cannella, Mario, Roberta Balboni, *Come nasce e come cresce un vocabolario*. Material nedatat, prezent pe site-ul editurii Zanichelli, https://staticmy.zanichelli.it/catalogo/assets/allegati/generici/Come_nasce.pdf, accesat ultima dată la 25.11.2021.
- CADE = I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. București, Editura Cartea Românească, 1931.
- CED = *Collins English Dictionary*, 13th edition, Glasgow, HarperCollins, 2018, online la <https://www.collinsdictionary.com/us/dictionary/english>
- DA = *Dicționarul limbii române*. Seria veche. Sub conducerea lui Sextil Pușcariu, 1913–1948.
- DCR³ = Florica Dimitrescu, Alexandru Ciolan, Coman Lupu, *Dicționar de cuvinte recente* (DCR³). Ediția a III-a. București, Editura Logos, 2013.
- De Mauro = Tullio De Mauro, *Il dizionario della lingua italiana per il terzo millennio*, Paravia, 2000, online la <https://dizionario.internazionale.it/>
- DEX – S = *Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”. București, Editura Academiei, 1988.
- DEX¹ = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”. București, Editura Academiei, 1975.
- DEX² = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Ediția a II-a adăugită. București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, retipărit cu adăugiri în 2009, 2012, 2016.
- DEXI = Eugenia Dima (coord.), *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*. Chișinău, Arc & Gunivas, 2007.
- DLE = *Diccionario de la lengua española*, ed. 23, online la <https://dle.rae.es/>.
- DLR = *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. București, Editura Academiei, 1965–2010.
- DLRLC = Dimitrie Macrea, Emil Petrovici (coord.), *Dicționarul limbii române literare contemporane*. București, Editura Academiei. Vol. I: A–C, 1955; vol. II: D–L, 1956; vol. III: M–R, 1957; vol. IV: S–Z, 1958.
- DLRM = D. Macrea (coord.), *Dicționarul limbii române moderne*. București, Editura Academiei Române, 1958.
- ICSO = Ana-Maria Barbu, Blanca Croitor, Anabella-Gloria Niculescu-Gorpin, Carmen-Ioana Radu, Monica Vasileanu, *Inventar de cuvinte și sensuri noi atestate în mediul online*. Volumul I. București, Editura Academiei, 2020.
- MW = *Merriam-Webster Dictionary*, online la <https://www.merriam-webster.com/help/faq-words-into-dictionary>
- NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*. Chișinău/ București, Litera Internațional, 2006.
- ODE = *Oxford Dictionary of English*, 3rd edition, Oxford, OUP, 2010.
- PL = *Le petit Larousse illustré*, ed. 2022, Editions Larousse. Prefața disponibilă la <https://www.editions-larousse.fr/livre/petit-larousse-illustre-2022-9782035938664>
- PR = *Le petit Robert de la langue française*, ed. 2022, Le Robert. Prefață disponibilă la <https://www.lerobert.com/dictionnaires/francais/langue/dictionnaire-le-petit-robert-de-la-langue-francaise-2022-et-son-dictionnaire-en-ligne-9782321016533.html>
- Prog. = Programa școlară pentru disciplina Limba și literatura română. Clasele a V-a – a VIII-a. București, 2017, online la <http://programe.ise.ro/Portals/1/Curriculum/2017-progr/01-Limba%20si%20literatura%20romana%20materna.pdf>
- ȘDU = Lazăr Șăineanu, *Dicționarul universal al limbei române*, Craiova, Institutul de Editură Ralian și Ignat Samitca, 1896.
- Treccani = *Il Nuovo Treccani. Neologismi*, Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma, 2018.
- Zingarelli = *Lo Zingarelli 2021*, ed. Mario Cannella, Beata Lazzarini, Andrea Zaninello, Bologna, Zanichelli.

BIBLIOGRAFIE

- Atkins, B. T. S., M. Rundell. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford; New York: Oxford University Press, 2008.
- Béjoint, H., 2016, „Dictionaries for general users: history and development; current issues”, în Ph. Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 7–24.
- Burkhanov, I. Y., 1988, *Lexicography: a Dictionary of Basic Terminology*. Wydawn. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie.
- Cartier, E., 2017, „Neovelle, a web platform for neologism tracking”, în A. Peñas, A. Martins (ed.), *Proceedings of the Software Demonstrations of the 15th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics*. Association for Computational Linguistics, 95–98.
- Cowie, A. P., „Introduction”, în A. P. Cowie (ed.), 2009, *The Oxford History of English Lexicography*. Oxford: Clarendon Press, I, 1–14.
- Diamond, G., 2016, “Making decisions about inclusion and exclusion”, în Ph. Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography*, Oxford, Oxford University Press, 532–545.
- Harrison, E., 2014, *Oxford Dictionaries: the Demise of the Printed Edition?*, BBC News, 19.06.2014, <https://www.bbc.com/news/uk-england-oxfordshire-27868836>, accesat ultima dată la 25.11.2021.
- Kerremans, D. et. al., 2018. „Using data-mining to identify and study patterns in lexical innovation on the web: The NeoCrawler”, *Pragmatics & cognition*, 25(1), 174–200.
- Kilgarriff, A., 2013, „Using corpora as data sources for dictionaries”, în H. Jackson, *The Bloomsbury Companion to Lexicography*. London; New York: Bloomsbury University Press, 77–96.
- Kosem et al. 2018, „The image of the monolingual dictionary across Europe. Results of the European survey of dictionary use and culture”, *International Journal of Lexicography*, 2018, 1–23.
- Kupietz, M., 2016, „Constructing a corpus”, în Philip Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography*. Oxford: Oxford University Press, 62–75
- Marello, C. (2020). „New words and new forms of linguistic purism in the 21st century: the Italian debate”, *International Journal of Lexicography*, 33(2), 168–186.
- Maxwell, Kerry, 2006. New word of the month. *MED Magazine*, issue 38, online la <http://macmillandictionaries.com/MED-Magazine/May2006/38-New-Word.htm>
- van Sterkenburg, P., 1996, „‘The’ dictionary: Definition and history”, în P. van Sterkenburg, *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 3–17.
- Swanepoel, P., 1996, „Dictionary typologies: A pragmatic approach”, în P. van Sterkenburg, *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 44–69.

**CRITERIA FOR THE HEADWORD LIST OF A DICTIONARY FOR GENERAL USERS:
SUGGESTIONS FOR DEX³**

Abstract

DEX, the dictionary for general users elaborated by the Romanian Academy, is supposed to undergo a major revision in the forthcoming years. The previous editions contained no information about the criteria for building the headword list. Our article seeks to formulate such criteria, by looking at the characteristics of general-purpose dictionaries, on the one hand, and by analysing several such dictionaries published in Europe, on the other hand. In order to assess the true diffusion of words in current Romanian, the lexicographers need two important tools: (a) a corpus made of all textbooks used in secondary and high schools; (b) a new representative corpus of current Romanian texts, that would be augmented every year. This corpus should become one of our institute’s fundamental projects.

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND VARIAȚIA LINGVISTICĂ LA NIVEL LEXICAL (LIMBĂ COMUNĂ, LIMBAJE SPECIALIZATE, TERMINOLOGII)¹

VICTOR CELAC

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București
victor_celac@yahoo.com

Cuvinte cheie: *lingvistică integrală, stilistică, universuri de discurs, lexicologie, lexicografie.*

Keywords: *integral linguistics, stylistics, universes of discourse, lexicology, lexicography.*

VARIAȚIA LINGVISTICĂ LA NIVEL LEXICAL. PREMISE COȘERIENE

Variația este condiția esențială în care orice limbă istorică evoluează. O limbă istorică nu este un „bloc unitar văzut numai în relațiile sale externe, ci [...] istoria unui joc constant, și nuanțat la infinit, între inovație și conservatism, între vorbirea concretă a individului care realizează o tradiție lingvistică și limba unei comunități istorice, care se alimentează continuu din actele lingvistice individuale.” (Coșeriu 1994: 72). Această premisă centrală a lingvisticii coșeriene a fost valorificată și aprofundată exemplar, între alții, de Johannes Kabatek, profesor la Universitatea din Zürich, care a dezvoltat teoria tradițiilor discursive (Kabatek 2015).

Dintre toate compartimentele limbii, vocabularul este cel mai supus variației și, în același timp, cel mai puțin supus sistematizării, în sensul că, așa cum au spus-o deja mai mulți mari lingviști și lexicografi, fiecare cuvânt are istoria sa. Iar pentru că e greu să spui lucrurile mai clar și mai convingător decât Coșeriu, reproducem două citate relevante:

„Cuvintele se schimbă continuu, nu numai din punct de vedere fonice, ci și din punct de vedere semantic; un cuvânt nu este niciodată același, am spune mai curând că un cuvânt, considerat în două momente succesive ale continuității folosirii sale într-o comunitate nu este « ni tout à fait un autre, ni tout à fait le même ». În fiecare moment se manifestă ceva care a existat deja și ceva care n-a existat niciodată înainte: o inovație în forma cuvântului, în folosirea sa, în sistemul său de asociații. Această schimbare continuă, această năzuință neîntreruptă de creație și de re-creație,

---

¹ Țin să mulțumesc aici colegului Cristinel Munteanu (Universitatea „Danubius” din Galați) și colegei Mihaela Popescu (Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București) pentru citirea unor versiuni anterioare ale acestui text și pentru observațiile și propunerile de ameliorare comunicate.

în care, ca pe niște pânze ondulante cu mii de nuanțe sau ca pe suprafața scânteietoare a mării în bătaia soarelui, în nici un moment nu se poate fixa un *sistem static concret*, deoarece în fiecare moment sistemul se frânge pentru a se reconstitui și pentru a se frânge din nou în momentele imediat succesive, această schimbare continuă este, tocmai, ceea ce numim realitatea limbajului”. (Coșeriu 1999–2001 [1956]: 26).

„On observe souvent que les associations sémantiques des unités du lexique sont très nombreuses et presque inextricables, que dans le lexique il n’y a pas la régularité matérielle de la grammaire, et enfin, que le lexique est le domaine le moins structuré de la langue”. (Coseriu 1964: 148).

PROBLEME LEXICOLOGICE ȘI LEXICOGRAFICE

În cele ce urmează, ne vom ocupa de unele aspecte și fapte de limbă ce țin de *diversificarea stilistică* și totodată ilustrează *variația în plan lexical*. Mai exact, ne vom concentra atenția asupra variației dintre zona limbii comune și terminologiile speciale, din diverse domenii tehnico-științifice. Vom propune totodată unele descrieri din punctul de vedere al analizei lexicologice și al tratamentului lexicografic ce se impune. În acest demers, vom apela la cadrul metodologic și teoretic al lingvisticii integrale coșeriene, ce ni se pare cel mai adaptat și adecvat realității lingvistice, așadar, cel mai util, din toate punctele de vedere.

Considerațiile care urmează au la bază experiența noastră de etimolog și lexicograf implicat în redactarea unor *dicționare generale ale limbii*. Practica lexicografică este ghidată de principii, norme și reguli, pe care și le asumă și încearcă să le respecte lexicografii. Rolul acestor norme și reguli este, între altele, acela de a asigura coerența și unitatea necesare în elaborarea dicționarelor. Dar, având în vedere faptul că vocabularul este cel mai supus variației și se pretează cel mai puțin sistematizărilor, deciziile și opțiunile lexicografului nu pot fi dirijate tot timpul de reguli și principii, pentru că nici un sistem de reguli nu poate fi atât de complex ca să prevadă toate fațetele și particularitățile ce caracterizează vocabularul unei limbi. Pot să mărturisesc, în conformitate cu propria mea experiență, că, la nivelul practicii lexicografice, deciziile și opțiunile lexicografului sunt luate uneori în mod „impresionist”, pe baza așa-numitului „simț al limbii”, care este fără îndoială una dintre cele mai importante calități pe care trebuie să le aibă orice lexicograf (și orice lingvist).

O parte dintre problemele cu care se confruntă un lexicograf se referă la *stabilirea inventarului și selectarea materialului*. Cu alte cuvinte, e vorba de a aprecia care unități lexicale intră și care nu intră în dicționarul general.

În primul rând, un dicționar general conține *vocabularul uzual* și *vocabularul limbii comune*. În plus, așa cum se observă din practica, dicționarele generale conțin, selectiv, numeroși termeni (și sensuri) din diverse domenii speciale (a se vedea indicațiile pentru domeniile respective, notate de obicei abreviat în dicționare: „Aeron.”, „Agric.”, „Agron.”, „Arheol.”, „Astron.”, „Biol.”, „Chim.” etc.), dar și din

toate sectoarele sau registrele (arhaisme, cuvinte și sensuri familiare, argotice, livrești etc., și acestea cu marcaje corespunzătoare practicii lexicografice). Chiar dacă vorbim de dicționare *generale*, e clar că nu se pune problema ca ele să includă „toate cuvintele limbii”². Acest lucru este imposibil, atât practic, cât și teoretic, și asta din mai multe motive. Unul dintre motivele principiale provine din faptul că elaborarea dicționarelor este un proces de durată (adesea e vorba de ani și ani), așadar orice dicționar al limbii actuale este condamnat să rămână în urmă, în raport cu dinamica limbii (care nu cunoaște „întreruperi” sau „pauze”). Apoi, dacă s-ar acorda dreptul de a intra în dicționar pentru toate terminologiile speciale, fără nici un fel de selecție, dicționarul ar deveni un „monstru” pe cât disproporționat, în raport cu necesitățile publicului larg, pe atât și de inutil: majoritatea nenumăratelor nomenclaturi din domeniile tehnico-științifice (chimie, fizică, biologie etc.) sunt foarte vaste, numărând zeci sau sute de mii de termeni fiecare³.

În vederea unei selecții adecvate a materialului lexical în dicționarele generale, inclusiv în DLR, a fost stabilit *criteriul circulației unui element lexical în cel puțin două stiluri funcționale*, înțelegându-se că termenii limitați la un singur registru, de exemplu, la limbajul juridic sau la registru unor terminologii științifice, nu trebuie incluși într-un dicționar general precum este DLR (și cu atât mai puțin, în DEX și celelalte dicționare într-un volum, destinate publicului larg). Criteriul este fără îndoială judicios și foarte util.

Circulația unui element în două stiluri funcționale presupune, în general, o dinamică prin care un termen special pătrunde din registrul său original, la care era limitat până la un anumit moment dat, într-un al doilea registru. E vorba de o dinamică imprevizibilă, ce se supune în mică măsură sistematizărilor și depinde de împrejurări și de evenimente de ordin extralingvistic, mai mult sau mai puțin particulare. Un exemplu real este cel al termenului din chimie *dioxină* „grup de substanțe foarte toxice, având puternice efecte cancerigene [...]”. Pătrunderea acestui termen în limbajul presei (audio, TV, presa scrisă) a fost determinată de un accident cu grave consecințe în plan ecologic și în planul sănătății umane, din 1976, din apropierea orașului italian Milano (accidentul de la Seveso), apoi de presupusa încercare de otrăvire cu dioxină a lui Viktor Iușcenko din septembrie

---

² Totuși, percepția unui vorbitor mediu, nespecialist (= fără pregătire avansată ca lingvist sau lexicolog), este că un dicționar general trebuie să conțină „toate cuvintele limbii”. E de notorietate faptul că vorbitorii nespecialiști operează în mod curent cu raționamente de genul: „Cuvântul cutare sau sensul cutare nu există în limba română pentru că nu există în DEX”. Dicționarul general obține astfel, în ochii publicului, rolul de instanță de validare.

³ În lingvistica românească actuală, problemele de terminologie sunt abordate în mod exemplar și aprofundat, mai ales în cadrul școlii dezvoltate la București sub îndrumarea Angelei Bidu-Vrânceanu. Pentru raportul dintre terminologiile științifice propriu-zise, culte și nomenclaturile din diverse domenii tehnice populare, precum și relația fiecăreia dintre acestea cu limbajul uzual, v. Florescu 2011. O cercetare aprofundată și amplă, pe tema terminologiei meteorologice românești este reprezentată de lucrarea coordonată de Cristina Florescu, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științific versus popular)* (Florescu et al. 2015).

2004 (fostul președinte al Ucrainei, din intervalul 2005–2010). În absența acestor evenimente, termenul chimic *dioxină* nu ar fi fost vehiculat în presă, ci ar fi rămas cantonat la nivelul terminologiei de chimie și, în consecință, nu ar fi existat nici un motiv ca să fie inclus în dicționarele de limbă⁴.

Alte evoluții prin care un termen tehnic, special, poate depăși registrul original sunt pătrunderea lui în frazeologie sau dezvoltarea de sensuri analogice și figurate. Am asistat la o discuție în cadrul căreia o persoană a făcut o remarcă privind culoarea hainelor cuiva (care era în negru), iar a doua persoană a răspuns, cu o anumită iritare sesizabilă în voce: „Îmi cer scuze că v-am *deranjat retina* cu această culoare a hainei”. Registrul original al termenului *retină* este anatomia. În schimbul de replici relatat e vorba de depășirea acestui registrul special și de utilizarea substantivului *retină* în „limba de toate zilele”, într-un context mai mult sau mai puțin figurat. Totodată, s-ar putea să fie un început de fixare a unei noi unități frazeologice în limba comună: *a-i deranja cuiva retina*. (Rămâne să vedem dacă această expresie se va fixa cu adevărat în limbă și dacă va fi consemnată de dicționarele din viitor).

Două exemple: adjectivul românesc *mioritic* și adjectivul francez *hexagonal*

Fiecare dintre aceste două vocabule – adjectivul românesc *mioritic* și adjectivul francez *hexagonal* – are o istorie internă – o biografie – particulară, într-un fel, sinuoasă și remarcabilă. Deși semnificațiile lor denotative și originare nu au nimic în comun, în final cele două adjective ajung să aibă în comun, prin *variație stilistico-lexicală*, o notă semantică ce le face reciproc omologabile.

Adjectivul românesc *mioritic* a fost pus în circulație de Lucian Blaga, prin intermediul sintagmei *spațiu mioritic*, în contextul sistemului său filosofic (monografia lui Blaga, având exact acest titlu, *Spațiu mioritic*, a fost publicată în 1936, ca parte a *Trilogiei culturii*). De la început, inspirându-se desigur din bine-cunoscuta baladă populară, Blaga a intenționat să investească adjectiv *mioritic* cu o mare valoare simbolică și emblematică pentru spiritualitatea românească, ceea ce a reușit, deși unele dintre cele mai recente sinuozități din evoluția acestui cuvânt probabil nu i-ar fi pe plac lui Blaga, dacă, prin absurd, ar putea să aibă cunoștința de ele.

⁴ Substantivul *dioxină* este înregistrat în următoarele dicționare de referință:

– DCR, ediția întâi, 1982; cuvântul e ilustrat cu un citat din presa românească, din 1977, în care este menționat accidentul de la Seveso; apare și în edițiile ulterioare.

– MDN, ediția din 2002 și următoarele (lipsește din edițiile anterioare ale dicționarului de neologisme).

– DLR, volum publicat în 2007 (aici apare, printre mai multe citate, și unul din 2004, din presă, unde e vorba de presupusa otrăvire cu dioxină a lui Viktor Iușcenko).

– DEX, ediția a doua, tirajul din 2009 și următoarele (în ediția întâi, din 1975, lipsește – *et pour cause* – accidentul de la Seveso a avut loc în 1976; lipsește și în DEX–Supliment [1988] și în celelalte ediții, tiraje ale DEX-ului, anterioare anului 2009).

DEX s.v. *mioritic*: **1.** (Despre personaje, peisaje etc.) Din balada populară „Miorița”.
 ♦ P. anal. Care amintește de „Miorița”. **2.** (În sintagma) *Spațiu mioritic* = spațiu geografic românesc al cărui relief ondulat cu munți și văi este prielnic păstoritului; univers spiritual specific românesc a cărui matrice o reprezintă spațiul geografic românesc (în concepția lui Lucian Blaga).

Adjectivul nostru a pătruns relativ recent în dicționarele limbii române. Cel mai vechi dicționar unde apare este *Dicționarul de neologisme*, ediția a treia (DN³ [1978]; de aici a fost perpetuat în edițiile ulterioare). Mai apare în DEX–Supliment (1988), fiind inclus în edițiile ulterioare ale DEX-ului și în majoritatea dicționarelor generale publicate la noi de atunci (NDU, MDA etc.). *Mioritic* lipsește din DLR (volum publicat în 1965), *Dicționarul de neologisme*, edițiile întâi (DN¹ 1961) și a doua (DN² 1966), din DEX, ediția întâi (1975), și din alte dicționare mai vechi consultate. Faptul că este consemnat lexicografic, pentru prima dată, în dicționarul de neologisme confirmă indirect statutul de element cvasi-livresc, pe care îl avea în contextul său original, al sistemului filosofic creat de Lucian Blaga.

Pe firul tradiției valorizante originare, rapid consolidată, preponderent în zona mai mult sau mai puțin „livrescă” a publicului, se înscrie, de exemplu, poetul Grigore Vieru: „*Da, suntem mioritic neam, / Venim din Marele Poem*” (poezia *Inscripție pe stâlpul porții*, în Vieru, 1996: 126). Sensul e cât se poate de transparent, în acest caz: *Marele Poem* este balada *Miorița*, iar *neamul mioritic* este neamul care își duce viața în *spațiul mioritic*, așadar, „neamul românesc”.

Dar balada *Miorița* și apoi, pe cale de consecință, adjectivul derivat, nu au beneficiat mereu de o receptare favorabilă din partea oamenilor de cultură (și din partea publicului, în general). Contestatarul Emil Cioran, contemporan cu Blaga, a avut cuvinte grele de spus în legătură cu „*acel blestem poetic și național care se cheamă Miorița [...], rana neînchisă a sufletului românesc*” (Cioran 1941 [1936]: 79). În *Schimbarea la față a României*, cartea de tinerețe din care provine citatul precedent (publicată prima dată, întâmplător sau nu, tot în anul 1936), Cioran visa la un „destin eroic” pentru poporul român, deplângând fatalismul și „abandonarea pasivă” în fața destinului și a morții.

Pe această linie depreciativă s-au exprimat apoi mulți alții, între care și incisivul Paul Goma: „*Singuri ne-am dat cu ciomagul mioritic în cap (ca să economisim gloanțele)*” (Goma 1997: 207).

În cele din urmă, mai ales după 1989, adjectivul *mioritic* a ajuns să fie folosit cu referire la orice realități românești, în cheie mai mult sau mai puțin (auto-)depreciativă. Fie că ne place sau nu ne place, orientarea argumentativă originară, valorizantă, pusă în circulație de Blaga, a intrat într-un con de umbră. De pildă, o rețetă pentru ciorbă, dintr-o carte de bucate din 1998, se încheie astfel: „*Ciorba e pentru români ce e brânza pentru francezi, oaia pentru mongoli, Colt-ul pentru americani [...]. Poți să-i dai orice mioriticului: până nu înmoaie lingura în zeama lui fierbinte, groasă și acră, nu simte că trăiește.*” (Roman 1998: 364). În acest citat, *mioritic* este folosit ca substantiv, cu sensul „român”.

Mircea Cărtărescu folosește adjectivul nostru într-un text publicistic, cu sensul „român, autohton”: „*Scriptele sonore ale rapperilor mioritici de la «B.U.G.», «La Familia» sau «Racla»*” (Cărtărescu 2003: 151).

Datorită, între altele, încărcăturii stilistice depreciative cu care a fost vehiculat în ultima perioadă, adjectivul *mioritic* a intrat și în argou; cf. Volceanov s.v. *bizon mioritic*: expr. (pub., iron.) „omul de pe stradă, cetățeanul de rând / obișnuit”.

În timp ce adjectivul românesc discutat provine dintr-o terminologie filozofică personală (a lui Lucian Blaga), adjectivul francez *hexagonal* provine din terminologia specială a geometriei, fiind derivat de la substantivul *hexagone*. Prin evoluție stilistico-semantică, ambele cuvinte franceze au pătruns în limbajul comunicării publice și în limba comună, ajungând să desemneze aici „francez, autohton”, respectiv „Franța”.

Dictionnaire de l'Académie Française, ediția a 9-a (în curs de elaborare și publicare pe fascicule, cu începere din 2005; consultat pe: <https://www.cnrtl.fr/portail/>):

- *Hexagone* s.m. (GEOM.) „polygone à six angles et six côtés”. (Fam.) *L'Hexagone*, la France, par vague assimilation du tracé de ses frontières à une figure hexagonale.
- *Hexagonal* adj. (GEOM.) „qui a la forme d'un hexagone”. (Fam. et péj.) „propre à la France, limité à la France, par allusion à sa forme géographique” *Un débat purement hexagonal. Cet emploi est à déconseiller.* (Evidențierea noastră)

În ediția precedentă a *Dictionnaire de l'Académie Française*, publicată în intervalul 1932–1935, cele două cuvinte sunt înregistrate numai cu sensul propriu, din domeniul geometriei, nu și cu sensul conotativ.

Cum se poate vedea ușor, *l'Hexagone* și *hexagonal*, cu sensurile lor conotative, sunt frecvent folosite în franceza contemporană, mai ales în limbajul publicistic:

- *Les établissements de crédit installés dans l'Hexagone (siège, filiales ou encore succursales de banques étrangères) sont assujettis par la réglementation européenne à la constitution de réserves obligatoires.* (Sursa: [banquecentrale.eu](https://www.banquecentrale.eu), preluat de <https://www.linguee.fr/francais-anglais/traduction/1%27hexagone.html>. Consultat: 30 august 2021)
- *Le footballeur hexagonal s'épanouit hors de nos frontières.* (Sursa: http://www.cahiersdufootball.net/article_reaction.php?id_article=436. Consultat: 8 august 2021)
- *En France, on n'aime pas les classements qui relèguent l'enseignement hexagonal à de piteuses places.* (Sursa: <http://www.slate.fr/tribune/63205/universite-francaise-declin-maitrise-au-secours-camus>. Consultat: 8 august 2021).
- *Les jeunes médecins hexagonaux partent étudier hors des frontières pour revenir ensuite.* (Sursa: <https://www.lefigaro.fr/vox/societe/2014/04/22/31003-20140422ARTFIG00278-rater-sa-medecine-en-france-etudier-a-l-etranger-pour-revenir-exercer-en-france8230.php>. Consultat: 8 august 2021).

Termenii cei mai simpli în care ar putea fi descris acest fenomen ar fi: *variație stilistică* ce conduce la *diversificare semantică*. *Hexagone*, *hexagonal*, în înțelesele originare, propriu, denotativ, fac parte din terminologia geometriei. Având în

vedere faptul că, deja de mai multe generații, populația (din Franța, ca și din alte țări ale lumii) este în mare parte școlarizată, acești doi termeni, cu sensurile lor proprii, din geometrie, sunt bine cunoscuți de o mare parte a vorbitorilor, nu doar de cei ce studiază geometria în mod aprofundat, deci nu e hazardat să apreciem că au pătruns în limba comună. În același timp, sensurile conotative ale fr. *Hexagone*, *hexagonal*, care circulă cel puțin de prin anii 1970 (v. atestările din TLFi), au apărut ca utilizări analogice și figurate, ca fapte ale limbii comune, la nivelul limbajului publicistic. De vreme ce ele sunt consemnate în dicționare (inclusiv în ultima ediție a Dicționarului Academiei franceze), putem aprecia că ele au atins un grad destul de avansat de lexicalizare (sau convenționalizare, fixare ca elemente a unei norme sau tradiții discursive). Legătura genetică cu înțelesurile din geometrie nu e ruptă, în conștiința vorbitorilor. Totuși avem a face deja cu unități lexicale diferite. În cazul substantivului discutat, cu cele două accepțiuni – (1.) „figură geometrică” și, (2.) scris cu majusculă și articulat hotărât, *l'Hexagone* „Franța” – persistă o notă comună: pe hartă, conturul Franței seamănă vag cu un hexagon. În schimb, în cazul adjectivului *hexagonal*, această notă comună nu mai există, pentru că, în accepțiunea conotativă, el se referă la persoane, instituții, manifestări sociale, culturale etc. și este sinonim cu *français*, fără absolut nicio legătură cu eventuala lor formă lor geometrică. (Percepute din exterior, majoritatea utilizărilor cu valoarea conotativă a adjectivului *hexagonal* par a fi absurde. Totuși, pentru vorbitorii francezi, e vorba de un fapt deja fixat al unei tradiții, întru totul acceptabil).

STILURILE SAU LIMBAJELE FUNCȚIONALE. UN (FOARTE) SCURT ISTORIC AL CERCETĂRILOR DIN LINGVISTICA ROMÂNEASCĂ

Studierea stilurilor sau a limbajelor funcționale are deja o tradiție și o direcție bine consolidată în lingvistica românească. Stilurile funcționale sunt definite ca „varietăți ale limbii literare comune, diferențiate între ele prin funcția pe care o îndeplinesc ca mijloace de comunicare în sfere determinate de activitate”⁵. Se mai apreciază că „stilurile funcționale au caracter istoric și își datorează apariția unor factori extralingvistici: evoluția culturală a societății, dezvoltarea diferitelor domenii de activitate care au impus fixarea unor limbaje specializate”. În mod cvasi-unanim, sunt identificate trei stiluri funcționale principale: *stilul beletristic (artistic)*, *stilul tehnico-științific* și *stilul juridic-administrativ*.

În plus, în funcție de cercetători, se discută despre varietăți stilistice secundare, unele dintre acestea părând a fi mai mult sau mai puțin încadrabile în unul sau altul dintre stilurile principale menționate mai sus: stilul publicistic, stilul familiar sau colocvial, stilul oratoric, stilul religios etc. După Ion Coteanu (citât în DȘL s.v. *stil*, p. 497–498), toate variantele funcționale ar fi reductibile la o opoziție binară artistic / non-artistic. În conformitate cu această opoziție binară propusă de

⁵ V. DȘL s.v. *stil*, p. 497–498, de unde provin cele două citate din acest alineat.

Ion Coteanu, s-au constituit orientări de cercetare precum *stilistica limbii* (numită uneori *stilistică generală* sau *stilistica neliterară*), care vizează preponderent fapte colective de limbă, sau fapte ce au tendința de a se situa la nivelul normei (predominant, dar nu exclusiv, la nivelul comunicării orale), și *stilistica literară*, care se ocupă de resursele stilistice considerate proprii practicilor literare, așadar literaturii beletristice sau ficționale (fiind vizată preponderent [sau poate exclusiv?] literatura cultă).

În mod tradițional, cercetătorii și-au îndreptat eforturile în direcția descrierii și inventarierii procedeelelor stilistice caracteristice pentru varietățile lingvistice abordate. S-a apreciat, pe bună dreptate, că aceste procedee și particularități sunt situate la toate nivelurile limbii: în fonetică, în morfologie, în lexic, în sintaxă etc. S-a operat, în general, cu noțiunea de fapt stilistic înțeles ca *abatere, marcă sau amprentă, mai mult sau mai puțin personală*, în raport cu un *context discursiv sau comunicațional neutru, nemarcat – un fel de grad zero din punct de vedere stilistic*.

Aceste orientări au condus la o modalitate de a identifica și a defini stilurile funcționale prin inventarierea particularităților și a procedeelelor lingvistice ce le sunt caracteristice. De exemplu, despre stilul artistic se afirmă că privilegiază exprimarea figurată, polisemia și sensurile conotative, diverse inovații individuale, că valorifică bogăția lexicală a limbii. Despre stilul științific se apreciază că, dimpotrivă, e caracterizat de precizie terminologică și sensuri unice, independente de context, de limbaj denotativ, acceptat în mod cvasi-general de membrii comunităților științifice în cauză. S-a instituit astfel o *perspectivă acumulativă și atomistă* de a sesiza și de a defini limbajele funcționale în funcție de particularitățile și procedeele ocurente, deși acestea sunt, cel mai adesea, fapte punctuale și rareori se întâmplă să fie cu adevărat definatorii, în sensul de a fi specifice exclusiv unui limbaj sau altuia. Metafora este desigur caracteristică stilului artistic, dar nu în mod exclusiv: metafora există, fără îndoială, și în limbajul cotidian, și în limbajul publicistic, și în limbajul științific, poate și în limbajul bisericesc. (De exemplu, despre metafora științifică s-a vorbit începând cu Aristotel, cf. Munteanu 2016). Un anumit retorism există în același limbaj științific, ca și în limbajul oficial administrativ. Iar retorismul în cauză este opozabil preciziei și univocității despre care se apreciază că ar fi definatorii și specifice pentru limbajele menționate. În schimb, există opere de ficțiune literară care, pe anumite porțiuni, mimează perfect limbaje și stiluri cât se poate de sobre – „pseudo-reportaje” sau relatări cu aer de maximă obiectivitate, precizie, concretețe sau, după caz, cu aer de „științificitate”!

Fără îndoială că studierea și inventarierea particularităților stilistice de orice fel este justificată și interesantă în sine. Numai că acestui tip de demers nu ar trebui să i se ceară mai mult decât poate el da (deoarece riscul este de a nu vedea pădurea din cauza copacilor). Adică nu ar trebui să ne așteptăm ca din acest demers, asociat cu o *perspectivă acumulativă și atomistă* (vizând, așadar, ansamblul particularităților stilistico-lingvistice mai mult sau mai puțin specifice și particulare) să se degajeze

un model general pe baza căruia să identificăm și să definim stilurile și limbajele funcționale.

Creдем că, în acest caz, e mai potrivită o *perspectivă integrativă*. Apartenența unui enunț sau text la un stil funcțional sau la altul depinde de competențele pe care le deține autorul său și de intenția de care este animat în etapa creării textului (emiterii enunțului) respectiv. În mod normal, un text științific este produs de cineva (1.) care este calificat ca om de știință și (2.) care are intenția să producă un text științific; un text juridic este produs de cineva (1.) calificat ca jurist și (2.) care are intenția să producă un text juridic. La fel stau lucrurile cu un text de literatură ficțională, cu un text teologic, publicistic etc. Cele două condiții – calificarea și intenția autorului – trebuie îndeplinite cumulativ, dar, odată îndeplinite, sunt suficiente⁶. Am spus: „în mod normal”, deoarece chestiunea calificării cuiva prin competențele pe care le are (ca om de știință, ca scriitor de literatură ficțională, ca jurist, ca teolog) nu este un dat evident, ci e supusă unei anumite subiectivități. Cineva poate sincer să se considere scriitor, teolog, om de știință etc. și să încerce să producă texte corespunzătoare, dar e posibil să nu reușească, deci să avem texte științifice, beletristice, teologice *ratate*.

În același sens s-a pronunțat anterior Munteanu (2012: 216): „Deși apreciem ca binevenită inițiativa unor specialiști de a justifica specificul textului jurnalistic pornind de la virtuțile stilistice, să luăm aminte la faptul că discursurile, ca fapte omenești intenționale, nu se pot defini prin structura lor [expresivă] (ce constituie cauza lor materială – este și cazul acestor virtuți stilistice), ci numai prin cauza finală, determinantă în activitățile umane [...]. În cultură, structura trebuie să fie întotdeauna în acord cu finalitatea și nu invers”.

Eugeniu Coșeriu însuși a exprimat unele rezerve față de o stilistică a textului literar bazată pe conceptele de *selecție* și *deviere* de la un „uzaj normal”: „O asemenea stilistică [care consideră că stilul unui autor este totdeauna o *selecție* cu privire la o limbă și o *deviere* cu privire la un uzaj normal, de întrebuintare normală, curentă, a semnelor] [...] e cu totul inoperantă, nu duce la nici un rezultat când e vorba de marii scriitori, de marii poeți; nimeni nu poate caracteriza ca deviere sau ca selecție, în cazul limbii române, limba lui Eminescu, fiindcă, dacă considerăm bine această limbă, aceasta este limba română pur și simplu, nimic altceva. Nimeni nu poate face o caracterizare în acest sens, ca o selecție particulară; nici pentru Shakespeare. Shakespeare este limba engleză. Și nu se poate face nici pentru Dante; Dante este limba italiană ș.a.m.d. Și deci e bine să spunem *limba lui Dante*, *limba lui Shakespeare*, *limba lui Eminescu*, vorbind de italiană, de engleză, sau de limba română” (Conferința *Limbajul poetic*, în Coșeriu 1992–1993: 159).

În același timp, în cadrul modelului teoretic al lingvisticii integrale, savantul de origine română fundamentează cele cinci domenii ale lingvisticii descriptive,

⁶ Există fenomenul polivalenței – cineva calificat ca om de știință și care, prin „fișa postului”, produce texte științifice, poate să fie și scriitor sau poet. A se vedea cazul poetului Ion Barbu, care era „de meserie” matematician.

între care figurează și *stilistica limbii*. Astfel, având în vedere cele patru axe principale de variație, fiecare cu pandantul omogenității corespunzătoare: 1. *diacronie / sincronie*; 2. *diatopie / sintopie*; 3. *diafazie / sinfazie*; 4. *diastratie / sinstratie* (cu adjective corespunzătoare: 1. *diacronic / sincronic*; 2. *diatopic / sintopic*; 3. *diafazic / sinfazic*; 4. *diastratic / sinstratic*), Coșeriu observă că, în cadrul omogenității pe una dintre axe, de exemplu, în *sincronie*, constatăm, în mod cvasi-obligatoriu, variația din punctul de vedere al celorlalte trei axe. Cu alte cuvinte, o *limbă istorică în sincronie* nu poate fi un sistem unitar și omogen, pentru că intervine, în grade diferite:

- variația în spațiu (în diatopie), care reprezintă obiectul *dialectologiei*;
- variația „între straturile sau păturile socioculturale ale comunității”⁷, care reprezintă obiectul *sociolingvisticii*;
- variația „între scopurile expresive, determinate de elementele actului lingvistic concret, care sunt în afară de vorbitor (lucrurile despre care se vorbește, ascultătorul sau destinatarul, situația în care se vorbește, circumstanța vorbirii)”, care reprezintă obiectul *stilisticii* (v. Coșeriu 1992–1993: 58–64 pentru detalii suplimentare).

Așadar, pentru încadrarea unui text într-un limbaj funcțional sau în altul, e important macro-contextul original, intenția emițătorului („cauza finală”). În cazul citării unor fragmente, e importantă păstrarea unei legături directe și clare cu contextul de unde este extras citatul și congruența cu intenția originală a autorului. Altfel, se poate produce ruperea de contextul original, de exemplu, prin extragerea unor fragmente din texte științifice, teologice sau juridice, care, prin simpla lor includere în paginile unei reviste umoristice, fără modificări, pot produce efectele dorite de editorii revistei respective, adică efecte umoristice. Se rupe astfel legătura cu contextul și cu intenția originală. Putem numi acest fenomen *deturnare*, *alterare* sau *denaturare stilistică*, în sensul, că e vorba de un transfer (prin definiție, neautorizat de către creatorul original) dintr-un stil funcțional în altul.

SEMANTICA STRUCTURALĂ, LIMBA COMUNĂ ȘI TERMINOLOGHIILE SPECIALE ÎN VIZIUNEA LUI EUGENIU COȘERIU

Prin mai multe contribuții majore, Eugeniu Coșeriu a adus clarificări esențiale în ceea ce privește semantica structurală și studiul vocabularului, în general. Avem în vedere, în primul rând, amplele studii *Pour une sémantique diachronique structurale* (Coșeriu 1964) și *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire* (Coșeriu 1966).

Savantul român a demonstrat că este posibilă și necesară o abordare structurală în cazul vocabularului (nu numai în alte compartimente ale limbii, cum sunt fonetica, morfologia). În acest scop, Coșeriu a operat cu mai multe distincții

⁷ Acest citat și citatul următor provin din Coșeriu 1992–1993: 58.

(mai exact, opt distincții, v. nota de subsol 8), cu scopul de a delimita baza și cadrul pentru o descriere structurală a lexicului ca domeniu al limbii. Vom insista în cele ce urmează asupra uneia dintre cele opt distincții, anume distincția dintre „lucruri” și limbaj (*Distinctions préalables. 1. « Choses » et langage*; Coșeriu 1966: 181–190). Această distincție vizează în mod direct cuvintele numite *uzuale* (« mots usuels », p. 181; așadar *limba uzuală*, pe care credem că o putem echivala, cel puțin aproximativ și provizoriu, cu noțiunea de *limbă comună*), puse în opoziție cu elementele din terminologiile tehnico-științifice.

În viziunea lui Eugeniu Coșeriu, lexicul limbii comune, organizat în câmpuri semantice, nu este o nomenclatură aplicată unor realități cunoscute dinainte, ci reprezintă un mod creator de a „decupa”, prin conceptualizare, realitatea, *concomitent* și chiar confundându-se cu cunoașterea intuitivă, preștiințifică a realității. În general, noi, oamenii, suntem condiționați și „dirijați” în cunoașterea preștiințifică, intuitivă a realității de felul cum limba noastră maternă structurează realitatea (mai mult sau mai puțin idiomatice; în primul rând, pe plan lexical, dar și pe alte planuri). Aici semnificația adesea nu coincide cu desemnarea.

De-a lungul timpului, această idee a fost exprimată în diverse feluri, inclusiv prin mijloace poetice: „*Nu noi suntem stăpânii limbii, ci limba e stăpâna noastră*” (Mihai Eminescu); „*Limba română este patria mea*” (Nichita Stănescu). Aceeași idee se află la baza așa-numitului relativism lingvistic, teorie cunoscută și sub numele ipotezei Sapir–Whorf: „*We dissect nature along lines laid down by our native languages*”. (Benjamin Lee Whorf, ap. Coșeriu 1966: 250).

În schimb, limbajele specializate, terminologice se constituie numind în mod efectiv clase de obiecte din planul extralingvistic (planul desemnării), așa cum au fost ele studiate și cunoscute *în prealabil*, la nivelul unei investigații științifice, obiective. Aici este vorba preponderent de nomenclaturi sau liste de termeni, care pur și simplu reprezintă „lucrurile”: semnificația tinde să coincidă cu desemnarea. De exemplu, spune Coșeriu (1966: 183), nu are sens să vorbim despre o „structurare semantică” a celor 300.000 de termeni din chimie. (Însăși alăturarea sintagmelor „structurare semantică” și „terminologia chimiei” implică o incongruență și o confuzie de planuri!). Terminologia chimiei poate fi structurată, dar nu „semantic”, ci în conformitate cu ceea ce rezultă din cunoașterea științifică, în conformitate cu clasificarea obiectivă, care este universală, în sensul că este inter-lingvistică. Eventuala structurare din terminologia chimiei se poate modifica în funcție de evoluția chimiei ca știință, de care depinde nemijlocit, nu în funcție de evoluția unei limbii istorice date.

Omul de știință interesat de realitatea obiectivă a lucrurilor nu va extrapola dinspre structurarea lingvistică spre structurarea obiectivă a realului și nu va căuta în limbaj trăsături și limite specifice obiectelor (cf. și Munteanu 2012: 55). Forțând un pic lucrurile și parafrazând cele două citate poetice de mai sus, credem că am putea atribui omului de știință următoarea deviză: „*Limba «universală» este patria și stăpâna mea*”.

Această distincție dintre cuvintele uzuale și elementele din terminologiile speciale este operată de Coșeriu cu scopul de a susține că vocabularul limbii comune este cel care se pretează unei abordări structurale și că terminologiile, în virtutea statutului lor ontologic diferit, pot fi, cel puțin într-o primă etapă, excluse din domeniul lexicologiei structurale (vezi în mod special Coșeriu 1966: 184)⁸.

LINGVISTICA INTEGRALĂ COȘERIANĂ ȘI STILURILE LIMBII. UNIVERSURILE DE DISCURS

Stilurile funcționale, așa cum sunt descrise și tratate în lingvistica românească, corespund cu ceea ce în alte părți se înțelege prin „genuri discursive” (Munteanu 2020: 299). După părerea noastră, teoria dezvoltată de Eugeniu Coșeriu și de unii dintre discipolii săi privind *universurile de discurs* reprezintă o alternativă fructuoasă, care aduce ceva semnificativ în plus față de direcția încetățenită în studierea stilurilor din lingvistica românească. Conceptul menționat, *univers de discurs*, este definit de Coșeriu astfel:

„Sistem [...] universal de semnificații căruii îi aparține un discurs (sau un enunț) și care îi determină validitatea și sensul” (Coșeriu 2004 [1955–1956]: 324).

În continuarea acestei definiții, Coșeriu oferă exemplificările și detaliierile următoare:

„Literatura, mitologia, științele, matematica, universul empiric, ca «teme» sau «lumi de referință» ale vorbirii, constituie «universuri de discurs» [...] Fraze precum: *călătoria lui Columb, după cum spunea Parmenide și după cum spunea Hamlet* aparțin unor universuri de discurs diferite. Umorul se bazează adesea pe confuzia intenționată a universurilor de discurs în același enunț; cf., de exemplu: *în pădure, doi tineri matematicieni extrăgeau rădăcinile pătrate ale arborilor; văd pe fereastră un om care coboară din maimuță*”⁹.

Eugeniu Coșeriu (Coșeriu / Loureda 2006: 72–79, ap. Munteanu 2020: 300) vorbește despre *patru universuri de discurs*, care conferă sens și valoare constitutivă actelor de limbaj (enunțurilor) și discursurilor (în sensul cel mai

⁸ Celelalte distincții propuse și detaliate de Coșeriu cu scopul de a delimita baza și cadrul pentru o abordare structurală a vocabularului se referă la: „[...] b) «langage primaire» et «métalangage»; c) synchronie et diachronie; d) «technique du discours» et «discours répété»; e) «architecture» et «structure» de la langue (ou bien «langue historique» et «langue fonctionnelle»); f) «système» et «norme» de la langue; g) rapports de «signification» et rapports de «désignation»” (Coșeriu 1966: 181).

⁹ În contribuția citată, Eugeniu Coșeriu propune o structurare a cadrelor discursive pe patru niveluri: „După părerea noastră, e necesar să distingem o serie mult mai amplă de cadre, care pot fi grupate în patru tipuri: *situație, regiune, context și univers de discurs*” (Coșeriu 2004 [1955–1956], 316; v. detalii în acest studiu).

general). Aceste universuri de discurs fac parte dintr-un *sistem închis*, dedus din sistemul – considerat și acesta închis – al celor patru moduri fundamentale ale cunoașterii umane.

1. *Universul de discurs al experienței comune (al vieții cotidiene sau curente)*, instituit în modul cel mai spontan și vizând, pe baza percepțiilor, într-un fel, elementare, lumea înconjurătoare și existența în datele ei de bază. Acest univers este marcat de subiectivitatea ființei umane. În acest caz, protagonistul este omul ca „cetățean de rând” („omul mediu, de pe stradă”), care se situează în mijlocul existenței, eventualele sale studii, competențe și cunoștințe speciale fiind „puse în paranteză”. Cunoașterea caracteristică pentru acest univers de discurs corespunde cu ceea ce Coșeriu a numit „cunoaștere intuitivă și nejustificată”, „cunoaștere originară” sau „cunoaștere preștiințifică” (în germană: *Vorwissen* sau *ursprüngliche Wissen*, ap. Munteanu 2012: 85), văzută în opoziție cu „cunoașterea reflexivă și justificată”, așadar cunoașterea științifică, caracteristică pentru universul de discurs al științei (v. mai jos). În cazul acestui univers de discurs avem *zone* precum comunicarea privată / publică; comunicarea în registrul informal / formal etc.

2. *Universul de discurs al religiei (al credinței)* se referă la o presupusă „lume de dincolo” (neverificabilă și inaccesibilă, în principiu). Protagonistul este omul confruntat în mod dramatic cu constatarea că este o ființă muritoare. Percepția definitivă pentru acest univers poate fi exprimată în felul următor: omul *crede* că ceea ce promite religia este adevărat, deși *nu știe*, nu poate demonstra acest lucru. (În sensul celor afirmate de apostolul Pavel, a avea credință înseamnă a avea încredere în ceea ce nu este sigur și nici perfect demonstrabil: „Credința e ființarea celor nădăjduite, dovada lucrurilor celor nevăzute” [*Epistola către evrei*, cap. 11, verset. 1, în Biblia Anania, 2048]).

3. *Universul de discurs al ficțiunii (al artei)*, bazat pe fantezie și pe imaginație (având la bază principiul ludic), prin care sunt create lumi și obiecte, ființe, fără existență reală, în cazul literaturii, sau artefacte, în cazul majorității celorlalte arte (pictura, sculptura, muzica). Protagonistul e omul animat de dorința de evadare imaginară din realitatea imediată, omul care vrea să creeze sau să imagineze ceva ce nu există „în mod natural”, dar prezintă oarecare similitudini cu realitatea (cum se știe, s-a discutat pe larg, de-a lungul timpului, despre raportul dintre artă și realitate și despre exigența ca obiectele de artă să fie, mai mult sau mai puțin, verosimile). Percepția estetică, definitivă pentru acest univers, poate fi descrisă în următoarele cuvinte: omul *se preface că crede* că ceea ce i se prezintă (opera de artă sau artefactul) este adevărat, deși, în același timp, *știe* că nu este adevărat.

4. *Universul de discurs al științei*, instituit prin cunoașterea cât mai obiectivă (din ce în ce mai organizată, distinctivă, metodică și specializată) a obiectelor din realitatea înconjurătoare, inclusiv a omului, văzut ca parte a acestei realități. În acest univers, protagonistul e omul ca cercetător științific și investigator ce își propune să fie cât mai obiectiv. Aici e generată *cunoașterea obiectivă*, privind, între altele, istoria pământului, a diverselor forme de viață de pe pământ, a omului

(ca ființă biologică dar și ca ființă socială și creatoare de cultură și civilizație), a societăților umane, a universului etc. Cunoașterea științifică este fundamentul ce permite crearea a tot felul de *procedee și produse tehnologice* (în sensul cel mai larg: nu doar mașini, telefoane, avioane, ci și tot ceea ce ține de știința și practica medicală modernă, de exemplu). În cadrul acestui univers de discurs, marcat de specializare din ce în ce mai avansată, există nenumărate *domenii* corespunzătoare acestor specializări, adică *limbaje tehnico-științifice speciale*.

Diferențierea acestor universuri reprezintă o axiomă constitutivă a oricărei societăți umane cât de cât evolute. Dimpotrivă, ratarea de a distinge universurile de discurs reprezintă cazuri mai mult sau mai puțin anormale sau chiar patologice, având uneori un potențial comic (dacă nu cumva se ajunge la consecințe practice total nedorite, inacceptabile sau chiar tragice). Ignorarea unuia sau unora dintre aceste universuri, ca și neglijarea lor sau renunțarea asumată la ele reprezintă gesturi de abdicare parțială la dimensiuni constitutive ale propriei umanități. A se vedea cazul aceluși cowboy, ajuns prima dată la o proiecție de cinema, care începe să tragă cu pistolul într-un tren aflat în mișcare, în filmul respectiv.

A se vedea și figura, într-un fel, emblematică, *a savantului sau a omului de știință zăpăcit*, inadapdat în raport cu condițiile vieții reale – acesta confundă universul științei cu universul existenței cotidiene, sau extrapolează în mod inadecvat cunoștințele sale științifice în zona cotidianului. A se vedea de asemenea cazul lui Don Quijote, pentru care tot ce ține de lumea imaginară a legendelor și a romanelor cavalești trebuie să se reproducă întocmai în viața reală. (Dezbaterile privind statutul și rostul legendelor cavalești, privind legătura dintre acestea și viața reală, dar și privind statutul și rostul artei, în general, se întind pe mari porțiuni și constituie una dintre temele centrale ale romanului lui Cervantes).

A se vedea și situația celor care declară că literatura și arta nu îi interesează deloc, pentru că nu îi ajută cu nimic, și că pentru ei contează numai „realitatea”, „viața reală”, nu ficțiunea. În termenii sistemului dezvoltat de Coșeriu, ei declară că renunță universul ficțiunii, fiind mulțumiți să se limiteze la universul experienței cotidiene (aceasta ar fi situația aproximativ opusă față de cea a lui Don Quijote). Dar, riguros vorbind, declarația lor nu este credibilă. Dacă ei pot fi crezuți pe cuvânt când afirmă că nu îi interesează literatura, muzica, pictura și cinematografia mare (clasică), e foarte probabil că ei totuși aderă la succedaneu sau surrogat precum muzica de petrecere, muzica ușoară sau cinematografia de consum. Așadar, e vorba de o necesitate a umanității fiecăruia dintre noi, iar renunțarea completă la universul artei nu e posibilă.

A se vedea și situațiile numeroase în care, de-a lungul timpului, s-a încercat un fel de „invadare” a celorlalte universuri (al vieții cotidiene, al științei, al artei) de către universul religiei. Ne referim la fundamentalismele de orice fel, unde oficialiștii ai religiei caută puterea politică (și pe cea financiară) și doresc să impună prin forță respectarea preceptelor religioase. Sunt cunoscute numeroase exemple din istorie, dar există asemenea situații și în prezent, din păcate, ajungându-se la

excese absolut îngrozitoare. (Și când ne gândim că separarea „împărățiilor” a fost postulată cu maximă claritate chiar în textul fondator al creștinismului: „Împărăția Mea nu este din lumea aceasta...”! [*Evanghelia lui Ioan*, cap. 19, verset. 36, în *Biblia Anania*, 1851]).

Se știe că universul ficțiunii și cel al religiei erau prezente la omul primitiv, preistoric. Cronologic vorbind, probabil că universul științific a fost configurat cel mai târziu, în perioada istorică a umanității. Așa cum a afirmat Kabatek (2015: 185, nota 10), „marea operă culturală a umanității [...] constă în diferențierea universurilor, acest fundament al organizării noastre sociale”. În fine, unele cercetări antropologice se pare că au identificat triburi complet izolate de lumea modernă, unde oamenii prezintă incapacitatea de a accede la universurile ce stau la baza societăților umane mai evolute, singurul univers pe care îl concep fiind cel al realității cotidiene (cf. Kabatek 2015: 185, nota 11). Chiar dacă se va confirma că există societăți umane primitive care nu cunosc decât universul experienței comune și cotidiene, tot vom putea spune că celelalte universuri sunt ca izvoarele la care vrea să revină oricine a gustat măcar o dată din apa lor, și cu cât mai mult bea cineva din ele, cu atât mai mult însetează.

Așadar, cele patru moduri fundamentale de cunoaștere umană și de raportare a omului la existență și la viață reprezintă matricea cu care corespund cele *patru universuri de discurs*, respectiv, cele patru mari genuri discursive, numite de obicei în lingvistica românească stiluri funcționale.

De altfel, lingvistul român Dumitru Irimia a distins principalele stiluri funcționale tot în conformitate cu tipurile de cunoaștere umană: „În funcție de tipul de cunoaștere, de rolul și modul specific de desfășurare a funcției referențiale în constituirea planului semantic al textului concomitent cu dezvoltarea dimensiunii stilistice, își dezvoltă identitatea specifică în primul rând trei stiluri funcționale” (Irimia 1999: 163), fiind vorba, la lingvistul citat, de stilurile științific, beletristic și religios.

Moroianu / Munteanu 2016, discutând despre fenomenul de poligeneză caracteristic pentru terminologia lingvistică și despre raporturile formale și semantice ce caracterizează unele elemente ale acestei terminologii (paronimia, polisemia, omonimia, sinonimia), observă de asemenea că termenii respectivi își configurează semnificația în funcție de subdomeniul universului de discurs științific din care fac parte.

În cadrul studiilor sale despre semantica structurală, Eugeniu Coșeriu face câteva referințe la teoria universurilor de discurs (de exemplu, Coșeriu 1966: 185). După părerea noastră, acest important „capitol” al lingvisticii integrale coșeriene – teoria universurilor de discurs – reprezintă o direcție fructuoasă pentru lexicologie și lexicografie. În timp ce Coșeriu a operat cu o serie de delimitări, prin care au fost excluse din câmpul semanticii structurale zone precum terminologiile tehnico-științifice, discursul repetat, metalimbajul, câmpurile asociative etc., practica lexicografică e obligată să fie mai „incluzivă”. Ne propunem să explorăm în cele ce urmează raportul dintre așa-numitul lexic uzual și terminologiile tehnico-științifice, în

conexiune cu teoria universurilor de discurs. Vom deosebi, în spiritul distincțiilor coșeriene detaliate mai sus, noțiunea de *element lexical*, aparținând integral unei limbi istorice date, așadar inclusiv prin planul semnificației care se creează la nivelul cunoașterii intuitive și preștiințifice a realității, și noțiunea de *element terminologic*, care aparține unei limbi istorice date numai prin semnificant și care se creează drept rezultat al cunoașterii științifice, obiective, a realității.

De exemplu, unitatea lexicală *cer* are sens în universul cunoașterii preștiințifice, cotidiene, unde poate fi definită drept: „spațiu aflat deasupra orizontului, pe care sunt vizibile corpurile cerești (soarele, luna, stelele), norii și unele fenomene atmosferice, perceput uneori drept o boltă semisferică acoperind suprafața pământului”. Percepția menționată, referitoare la *o boltă*, desigur că nu are nimic a face cu cunoașterea științifică, obiectivă. E o iluzie strict legată de prezența pe suprafața pământului sau pe un obiect astronomic cât de cât similar (un astronaut aflat pe lună sau pe planeta Marte ar putea probabil să se refere la cerul vizibil de acolo). Totuși, chiar dacă nu are corespondent în realitatea obiectivă, percepția cerului ca o boltă este cât se poate de reală. Acest fapt se vede, între altele, din faptul că, în limba română, folosim prepoziția *pe*: *norii, luna, soarele stelele sunt pe cer* (nu *în cer*). Același regim sintactic și aceeași prepoziție, *pe*, se menține și în cazurile când e vorba de unele obiecte create de om și aflate la mare înălțime: când vedem un avion zburând la mare înălțime putem spune firesc că *e pe cer*. (Tehnic sau științific vorbind, soarele, luna și stelele se află în spațiul cosmic, iar norii și avioanele se află în atmosferă). A se vedea și sinonimul *livresc firmament*, care este, în ultimă instanță, un derivat de la lat. *firmus* „tare” (așadar, *cerul* este „descriș” ca *o boltă solidă, tare*).

În schimb, la nivelul cunoașterii științifice, nu există un termen corespunzător cu *cer*. Termenul din astronomie *spațiu cosmic* se referă la ceva foarte diferit. Cum am arătat mai sus, cerul este perceput uneori drept o boltă care acoperă pământul ca un capac uriaș, în timp ce spațiul cosmic este, prin definiție, infinit. Testul comutării pune în evidență inadecvarea creată când se amestecă universurile în același discurs sau enunț: *Rachetele sunt lansate în spațiul cosmic, nu în cer*. O sondă spațială trimisă pe planeta Marte cu siguranță călătorește *prin spațiul cosmic*, nu *pe (prin) cer*. În schimb *norii călătoresc pe cer*, cu siguranță că nu *prin spațiul cosmic*.

Același lexem, *cer*, întrebuințat în universul de discurs al credinței poate căpăta semnificații și conotații noi, variate, nebănuite (uneori cerul este considerat a fi lăcașul divinităților, alteori e identificat cu paradisul; se vorbește uneori de „multiplicarea” cerurilor, afirmându-se că ar fi șapte sau nouă ceruri etc.).

Credem că problema veche și mult dezbătută a *metaforei* și a *sensurilor figurate* își poate găsi o descriere convenabilă în teoria coșeriană a universurilor de discurs. În universul experienței imediate, în mod tradițional, *luceafărul* este numele unor aștri deosebit de luminoși, care apar primii, seara, sau dispar ultimii, dimineața. În schimb, sensul figurat „personalitate deosebită, om cu calități strălucite” are la bază un transfer fie dinspre literatură (poemul *Luceafărul* de

Mihai Eminescu), fie dinspre reprezentarea tradițională a unui astru deosebit de strălucitor. În fine, în universul cunoașterii științifice, mai exact în astronomie, se pare că astrul numit *luceafăr* corespunde cu planeta Venus.

PUNCTE DE VEDERE PRIVIND CÂMPURILE SEMANTICE DIN LIMBA COMUNĂ ȘI TERMINOLOGIILE TEHNICO-ȘTIINȚIFICE

În mod tradițional, recursul sistematic la terminologii speciale, în vederea descrierii cât mai precise a fenomenelor și obiectelor abordate a fost identificat ca o caracteristică a limbajului științific (printre altele). E clar însă că aceasta nu e o trăsătură distinctivă. Terminologiile caracterizează nu numai limbajul științific, ci și limbajele religios și juridic-administrativ, de exemplu. În plus, chiar și la nivelul limbii comune (registru stilistic corespunzător cu universul experienței comune) se discută uneori despre terminologii, deși această opțiune nu ni se pare cea mai potrivită, fiind preferabil ca, în ceea ce privește limba comună, să vorbim despre *câmpuri semantice*, în care sunt structurate unitățile lexice, după cum a procedat și Eugeniu Coșeriu. De exemplu: *câmpul semantic al părților corpului; al culorilor; al termenilor de înrudire* etc., mai degrabă decât *terminologia părților corpului; a culorilor; a termenilor de înrudire*.

Credem că poate fi postulat un raport de continuitate între *unele câmpuri semantice*, de la nivelul limbii comune, și *unele terminologii științifice*. Cum am detaliat mai sus, *câmpurile semantice* reprezintă structurări, prin mijloacele limbii, ale unor segmente determinate ale realității. În același timp, unele câmpuri semantice reprezintă nuclee ale unor terminologii științifice. Inversând perspectiva, putem spune că unele terminologii științifice reprezintă prelungiri ale nucleelor reprezentate de câmpurile semantice corespunzătoare, prelungiri la care se ajunge printr-o cunoaștere din ce în ce mai aprofundată, mai precisă și mai rafinată a realităților. În principiu, terminologiile științifice, cu cât sunt mai detaliate și mai rafinate, cu atât sunt mai îndepărtate de universul experienței comune, de „omul de rând” și, *ipso facto*, mai neinteresante pentru acesta.

De exemplu, câmpul semantic al fenomenelor atmosferice include unități lexice precum *ploaie, vânt, nor, zăpadă, fulger* etc. În schimb, pentru un specialist-meteorolog, realitatea acoperită prin vocabula *nor* reprezintă un sistem destul de complicat și complex, cuprinzând patru clase, ce se subîmpart, la rândul lor, în specii, apoi în varietăți etc. Terminologia meteorologică a norilor are la bază cuvinte ale limbii latine. Cele patru clase de bază sunt: *cirrus* („fibros, asemenea părului”), *cumulus* („grămadă”), *stratus* („strat, nivel orizontal”), *nimbus* („care aduc ploaia”). Norii din clasa *cirrus* se împart în următoarele specii: *cirrus fibros; cirrus uncinus, cirrus spissatus, cirrus castellanus, cirrus floccus*, etc.¹⁰

¹⁰ Sursa: <<https://ro.wikipedia.org/wiki/Nor>>. Consultat pe 19 septembrie 2021.

Câmpul semantic al părților corpului omenesc conține elemente lexicale precum *cap, nas, ochi, mână, picior, deget* etc. În schimb, terminologia anatomică ce descrie structura *ochiului* merge mult mai departe cu detalierea. Din lista elementelor din care e format ochiul, cităm doar o mică selecție de termeni: *pupilă, retină, cornee, iris, maculă, uvee, fovee, coroidă*.¹¹

Mai mult, nu doar că există continuitate între *unele câmpuri semantice* (din limba comună) și *unele terminologii speciale* (din domeniul tehnico-științific), ci se întâmplă ca adesea cele două zone să nu fie separate de o frontieră fixă și impermeabilă, ci să prezinte o întinsă zonă intermediată de „fluctuație” (cum a atras atenția deja Coșeriu 1966: 184–185; vezi și Munteanu 2012: 58). Cu alte cuvinte, putem vorbi, pe de o parte (la o extremă), de elemente tipice limbii comune, cum e însăși vocabula *ochi*, apoi *geană, pleoapă* și, pe de altă parte (la cealaltă extremă), de elemente aparținând exclusiv cunoașterii științifice foarte avansate și specializate: *uvee, fovee, coroidă*. Dar termeni precum *pupilă, iris, retină* reprezintă o zonă intermediară sau o zonă de tranziție dintre cele două extreme pregnant caracterizate.

UN CONCEPT DIN PSIHOLINGVISTICĂ ASOCIAT CARACTERIZĂRII UNIVERSURILOR DE DISCURS – EMOȚIA

În acest context al discuției vom încerca să operăm cu un concept ce provine din domeniul psihologiei și al psiholingvisticii. E vorba de *emoție*, mai exact *emoția asociată activității lingvistice*. De exemplu, așa-numitele câmpuri asociative, abordate de diverși lingviști și lexicografi (câinele este asociat cu fidelitatea, cu vânătorul și cu acțiunea de a vâna, cu lătratul etc.) au la bază procese de tip cognitiv și afectiv. Eugeniu Coșeriu însuși a exclus câmpurile asociative din raza semanticii structurale, pentru că se bazează pe raporturi și percepții care adesea țin de nivelul referențial, al desemnării, nu de nivelul lingvistic, al semnificării. Dar e o realitate că legăturile afective se „suprapun” relațiilor din interiorul multor câmpuri semantice, perfect analizabile în cadrul semanticii structurale. De exemplu, Jean-Paul Benzécri ([specialist în matematică, teoria probabilităților și statistică] ap. Coșeriu 1966: 223), referindu-se la legătura dintre lingvistică și psihologie, apropo de analiza semantică binecunoscută a câmpul semantic « siège » vorbește despre „... les liens affectifs qui nous relient aux sièges ; le fauteuil du directeur, la bergère du boudoir, la chaise de salle à manger, les bancs des squares... ou tout autres associations ordinaires de la parole, qui sont sous-jacentes à l'évaluation des sièges”.

Emoția este asociată în mod firesc și cu procesul învățării limbilor. Eugeniu Coșeriu a fost atras în mod special de această temă de cercetare, arătând că unitățile lexicale, cuvintele limbii materne, nu le sunt servite copiilor sub formă de liste pe

¹¹ Sursa: <<https://ro.wikipedia.org/wiki/Ochi>>. Consultat pe 19 septembrie 2021.

care ei urmează să le învețe, în primii anii de viață. De obicei, învățarea limbii materne nu seamănă cu un proces didactic. În mod obișnuit, un părinte nu îi „predă” copilului limba, adică nu spune: „acesta este un *măr*”, „acesta este un *cal*”, „*fierbinte* este ceva care, dacă îl atingi, brusc începe să te usture și să te doară și poți chiar să te alegi cu o rană”, în așa fel ca un copil să înregistreze și, din acel moment, să știe ce înseamnă *măr*, *cal*, *fierbinte*.

„Aproximarea limbii adulților nu se face nici dinspre o non-cunoaștere și nici printr-o însușire progresivă, ci printr-o continuă creație de proiecte de limbă și prin adaptarea progresivă a acestor proiecte la limba adulților” (Coșeriu apud Munteanu 2012: 39).

În spiritul învățării coșeriene, credem că putem detalia modelul învățării limbii materne în următorii termeni: învățarea are loc prin intermediul unor situații firești de interacționare și comunicare, când părintele și copilul interacționează, enunțurilor fiindu-le asociată emoția potrivită: „*Hai să mâncăm un măr, mmm, e foarte bun!*”, sau: „*E fierbinte, nu pune mâna că te frigi!*” În primele etape, copilul își creează reprezentări – „proiecte de limbă” – care corespund doar parțial cu semnificațiile cuvintelor. De exemplu, după ce i se arată prima dată un cal și aude cuvântul corespunzător, un copil poate să creadă că orice animal de talie mare și cu patru picioare se numește cal. De asemenea, copilul poate să creadă inițial că un cal trebuie să aibă în mod necesar culoarea neagră sau că un măr trebuie să fie neapărat roșu, pentru că, atunci când a intrat în „atingere” prima dată cu unitățile lexice respective, calul din realitatea imediată era negru, iar mărul era roșu. În fine, copilul mai poate să creadă inițial, în mod eronat, că *fierbinte* este numele unei cratițe de pe aragaz. Prin repetare, adică fiind confruntat cu noi și noi situații în care sunt folosite cuvintele (*cal*, *măr*, *fierbinte*), copilului i se precizează din ce în ce mai mult semnificațiile corespunzătoare. În acest fel, copilul se „conectează”, treptat și în mod creator, la „tehnica determinată istoric” care este limba, iar emoția transmisă de părinte și însușită de copil determină și dirijează acest proces, adesea încrustându-se profund la nivelul semnificațiilor astfel create.

În același domeniu al învățării limbilor, dacă ne gândim la didactica limbilor străine, este clar că și aici asocierea unor emoții pozitive (prin dialoguri și discuții pe teme care îi pot pasiona pe elevi) e un procedeu eficient, care are, între altele merite, și pe acela de a face procesul învățării mai puțin plictisitor decât învățarea limbilor străine cu dicționarul în mână și cu analize gramaticale (în fond, sunt desigur utile și dicționarul, și metoda analizei gramaticale).

Un exemplu, în plus, dintre cele discutate de Coșeriu, prin care putem observa deosebirile semnificative prin care „aceeași realitate” este tratată în cele două universuri – *universul experienței comune* (subiectiv în sensul că este centrat pe om și pe ceea ce contează pentru el la nivelul cotidianului) vs. *universul cunoașterii științifice și obiective* (așadar dincolo de orice antropocentrism) este următorul: „Pentru știință, câinele, bunăoară, reprezintă un «carnivor», la fel ca leul și tigrlul, însă majoritatea limbilor îl „clasifică” într-un alt mod, neluând în seamă,

drept criteriu, vreo trăsătură „naturală” a animalului, ci în funcție de o anumită relație a omului cu el.” (ap. Munteanu 2012: 57). Relația omului cu câinele, la nivelul cotidianului, bazată pe reprezentări de genul: „cel mai bun prieten al omului”, „fidel”, „protector al gospodăriei” etc. poate genera mai multă emoție decât o percepție științifică, obiectivă și „ne-antropocentrică”, precum: „mamifer carnivor digitigrad, domesticit, de obicei de talie medie sau mică [...]”.

Emoția nu este apanajul subiectului vorbitor cantonat în universului experienței comune. Nu ne emoționăm numai când mâncăm un fruct care ne place sau suntem la plimbare și vedem un peisaj frumos. Este loc pentru emoție și în celelalte universuri de discurs (al religiei, al ficțiunii și al științei). Doar că emoția de tip religios, emoția produsă de opera de artă și emoția cunoașterii științifice a lumii sunt *alte tipuri de emoție*. (Fără îndoială că un tânăr studios poate fi absolut emoționat când află, la lecția de astronomie, că planeta Pământ se mișcă în jurul soarelui cu o viteză de 30 de kilometri pe secundă, că diametrul planetei noastre este de circa 12 mii de kilometri, iar diametrul soarelui este de aproximativ 1,39 milioane de kilometri). În același timp, diferențierea adecvată a tipurilor de emoție, în funcție de universurile cărora le aparțin, este un indiciu al maturității și al „alfabetizării” culturale a omului.

Revenind la exemplul substantivului *retină* și urmărind succint istoria lui în română, să punctăm că e vorba de un împrumut din franceză pătruns pe cale cultă, ca parte a terminologiei anatomice, și că e consemnat prima dată într-o lucrare din 1830 (sursa Antrop. 177, în MDA). În perioada inițială, în primele decenii de la pătrunderea în limbă, a circulat exclusiv ca termen de specialitate, dar apoi a început să fie folosit de jurnaliști, scriitori, poeți, esești. *Retină* apare în opere literare semnate de Ionel Teodoreanu, Nicolae Labiș, Ana Blandiana, Octavian Paler, Gabriel Liiceanu, Mircea Cărtărescu, în contexte în care nu e vorba deloc anatomia ochiului, ci de fapte și evenimente care au legătură viața curentă, sau cu imaginarul și cu emoția mai mult sau mai puțin estetică. În celălalt exemplu, al substantivului *dioxină*, care a depășit limitele registrului său inițial (terminologia chimiei) și a ajuns să fie folosit frecvent în limbajul publicistic (cel puțin, în anumite perioade), emoția vorbitorilor poate fi considerată la cote destul de înalte, de vreme ce a fost vorba fie de un accident industrial cu consecințe deosebit de grave, fie de un posibil atentat la viața celui care urma să devină președintele Ucrainei. În schimb, despre termenii (extrem de numeroși, de bună seamă) care rămân exclusiv în interiorul terminologiilor speciale, putem afirma cu destulă siguranță că aceștia nu au cum să genereze nici un fel de emoție la subiectul vorbitor cantonat în universul experienței comune, și aceasta din simplul motiv că sunt ignorați de vorbitorul în cauză. (E adevărat și că inventarele terminologice din chimie ar putea să pasioneze și să emoționeze pe un chimist îndrăgostit de domeniul său; dar, cum am mai spus, e deja celălalt tip de emoție, emoția generată de cunoașterea științifică).

STUDII DE CAZ CÂMPUL SEMANTIC AL CORPURILOR CEREȘTI

Am propus mai înainte un model bazat pe ideea de continuitate între *anumite câmpuri semantice*, din limba comună, și *anumite terminologii speciale*, din domeniul științific. În cazul altor câmpuri semantice, raportul dintre cele două perspective este diferit, pentru că e vorba de punerea accentului pe trăsături și însușiri diferite ale aceluiași „obiecte”, în funcție de o perspectivă sau alta.

Anterior, Eugeniu Coșeriu a făcut o apreciere în același sens: „În particular, deosebirea dintre *cuvintele uzuale* și *cuvintele tehnice* constă integral în deosebirea dintre «zonă» și «domeniu»: cuvintele uzuale sunt considerate proprii «zonelor», cele tehnice – proprii «domeniilor». Aceasta înseamnă că deosebirea nu este absolută, din moment ce orice cuvânt cu semnificație lexicală semnifică în același timp într-o *zonă* (dependentă de o tradiție idiomatice particulară) și în interiorul unui *domeniu* (dependent de o cunoaștere obiectivă)” (Coșeriu 2004 [1955–1956]: 318).

Să luăm în considerație câmpul semantic al corpurilor cerești, care include vocabule precum *soare*, *lună*, *stea*.

Din punctul de vedere al experienței comune, unitatea lexicală *soare* poate fi definită prin următoarele trăsături: „cel mai luminos astru, care răsare dimineața și apune seara, definind astfel ciclul zi / noapte, luminând și încălzind tot ce se află pe suprafața pământului și în atmosferă”. Trăsături mai puțin pregnante, totuși relevante, ar fi că lumina și căldura soarelui depind de anotimp (mai multă lumină și căldură vara, mai puțină, iarna) și că, în cursul zilei, cu cât e mai înnorat, cu atât e mai puțin vizibil soarele pe cer. E vorba de o perspectivă antropocentrică și geocentrică.

În schimb, în astronomie, noțiunea *soare* este descrisă într-o manieră foarte diferită: „stea pitică galbenă aflată în centrul sistemului din care face parte planeta Pământ; orice stea din univers considerată în raport cu sistemul de planete și / sau alte obiecte astronomice care gravitează în jurul ei”¹².

Printre consecințele care decurg din diferențele semnificative dintre cele două tipuri de percepție / cunoaștere a lumii, observăm că, în universul experienței comune, *soare* și *stea* se referă la realități foarte diferite. Soarele este unul, iar stelele sunt nenumărate; soarele este vizibil ziua, iar stelele, noaptea (dacă e senin) etc. În schimb, din punctul de vedere al științei astronomice, *soarele este o stea*, mai exact, o *stea pitică*, oricât de puțin măgulitor ar suna aceasta pentru geocentrismul care caracterizează și va continua să caracterizeze universul experienței comune.

Deoarece la nivelul cunoașterii cotidiene soarele este un „obiect” unic, nu se poate întreba: „Care soare?” (cf. Coșeriu 2004 [1955–1956]: 322). În schimb, aici se poate întreba „Care stea?”, pentru că pe cer, noaptea, sunt vizibile foarte multe stele, când e senin. În astronomie însă fiecare stea este un soare, pentru sistemul planetar din jurul său. Așadar, pentru astronomii care discută despre diverse stele în

¹² Pentru descrierea astronomică a soarelui ca fiind o „stea pitică”, v. <<https://solarsystem.nasa.gov/solar-system/sun/overview/>> („The Sun is a yellow dwarf star”; consultat pe 29 septembrie 2021).

calitate de centre și surse de căldură pentru sistemele din jurul lor are sens o întrebare de genul „Care soare [iradiază mai multă lumină]?”

UNITĂȚILE LEXICALE *FRUCT*, *LEGUMĂ* ȘI TERMENII ȘTIINȚIFICI (APROXIMATIV) CORESPUNZĂTORI

Un exemplu în plus prin care putem observa diferențele semnificative dintre perspectiva experienței comune și perspectiva științifică privește diferitele moduri posibile de a percepe și a descrie noțiunea de *fruct*.

Din punctul de vedere al experienței comune, un *fruct* este un „produs vegetal de obicei cultivat sau, mai rar, crescut spontan, reprezentând acea parte a plantei care conține semințe sau sămburi, fiind folosit în alimentație, de obicei, ca desert și având, de obicei, gust dulce”. Alte caracteristici relevante ale fructelor, în universul experienței comune, sunt date de faptul că prezintă interes mai ales prin pulpa lor (de obicei dulce și moale – când sunt coapte; altfel, înainte de coacere, sunt de obicei acre și cu pulpa mai tare); că au de obicei o coajă subțire, uneori comestibilă; că toate fructele pot fi consumate în stare crudă, că unele fructelor au „contraindicație” în ceea ce privește prepararea termică, dar că, pentru altele, e acceptabilă și prelucrarea termică. Fructe tipice sunt: *merele*, *prunele*, *căpșunile*, *cireșele*, *strugurii*, *murele*, *bananele*, *portocalele*, *curmalele*, *pepenel galben*, *pepenel roșu*.

În schimb, din punct de vedere științific, mai exact, din punctul de vedere al botanicii, un *fruct* este „organul vegetal care se dezvoltă din ovarul fecundat al unei plante [= din floare], conținând semințele”. Pentru un botanist, fructele sunt mijloacele prin care plantele își împrăștie semințele. Majoritatea caracteristicilor menționate mai sus, relevante din punct de vedere culinar, sunt indiferente sau puțin relevante din punct de vedere botanic.

Pentru o lărgire necesară a cadrului discuției, menționăm și noțiunea de *legumă*. În universul experienței cotidiene, vocabula corespunzătoare are un înțeles aproximativ opus față de *fruct*. Așadar, aici o *legumă* este un „produs vegetal cultivat (foarte rar, crescut spontan), provenind din diverse părți ale plantei respective, fiind folosit în alimentație, adesea ca bază de mâncare, având gusturi diverse, dar, de obicei, nefiind dulce (o legumă poate corespunde cu rădăcina, tulpina, frunzele sau cu partea numită din punct de vedere botanic *fruct*; uneori planta întregă e folosită ca legumă)”. Alte caracteristici relevante ale legumelor sunt date de faptul că, de obicei, coaja lor nu este comestibilă, că unele legume se consumă numai preparate termic, în timp ce marea majoritate a legumelor se pot consuma atât crude, cât și preparate termic, că nu există legume care să aibă „contraindicație” la prepararea termică. Legume tipice sunt: *cartofii*, *morcovii*, *ceapa*, *sfecla*, *roșiile*, *castraveții*, *dovleceii*, *ardeii*, *varza*, *fasolea*, *mazărea*.

În știința botanicii nu se operează cu noțiunea de *legumă*, pentru că acesta este un termen agricol și culinar generic, insuficient caracterizat pentru o abordare științifică propriu-zisă. „Inconsistența”, din punct de vedere științific, adică

botanic, a noțiunii de *legumă*, rezultă, de exemplu, din faptul că, în cazul unor plante (precum pătrunjelul), unele părți pot fi considerate, în gastronomie, drept legume (rădăcina pătrunjelului), iar altele, drept condiment (frunzele de pătrunjel). Altfel, știința botanicii studiază părțile plantei: rădăcină, tulpină, frunze etc., dar din alte puncte de vedere, nu din punctul de vedere al interesului culinar.

Revenind la vocabula *fruct* și la noțiunea științifică ce îi corespunde, ni se pare interesant să observăm că această corespondență este parțială. Există câteva caracteristici ale fructelor aproape la fel de relevante și importante în ambele universuri. De exemplu, faptul că fructele au semințe sau sâmburi. Totuși există o deosebire și la acest capitol: pentru un botanist, orice „produs” (al unei plante) care se dezvoltă din floare și are sâmburi sau semințe este fruct, în timp ce, din punctul de vedere al experienței comune, faptul de a avea semințe nu o caracteristică exclusivă a fructelor, deoarece există și legume cu semințe. Există și alte nepotriviri, datorate faptului că unele caracteristici au o importanță sau o relevanță ce diferă foarte mult, în funcție de cele două universuri. Astfel, caracteristica fructelor de a fi dulci și comestibile este relevantă și cvasi-obligatorie în universul experienței comune, dar e irelevantă în botanică. În universul experienței comune, dovleceii, castraveții, ardeii și roșiile sunt clasificate printre legume, și asta din cauza faptului că nu sunt dulci. În schimb, din punct de vedere științific, prin definiție, numai fructele au sâmburi sau semințe și, pe cale de consecință, orice „produs” (al unei plante) care se dezvoltă din floare și are sâmburi sau semințe este fruct, chiar dacă nu este dulce sau nici măcar comestibil, sau chiar dacă acel produs în mod curent este clasificat printre legume. Așa ajungem la încă un exemplu de posibil „conflict al universurilor”, cu efecte care pot fi doar comice. Un savant-botanist aflat la cumpărături ar putea să fie contrariat că nu găsește roșii, ardei și castraveți în raionul de fructe și să protesteze, cerând mutarea acestor produse de la raionul de legume la cel de fructe, deoarece e vorba de fructe, din punct de vedere științific.

Așadar, în cadrul demersului științific se realizează uneori o revizuire a delimitărilor făcute la nivelul semnificațiilor lingvistice, pe baza unor criterii obiective, cu scopul programatic de a se ajunge la lucrurile înseși¹³.

CÂMPUL SEMANTIC AL UNITĂȚILOR DE TIMP

Cele mai importante vocabule din câmpul semantic al unităților de timp sunt, în română: *secundă*, *minut*, *oră*, *ceas*, *zi*, *lună*, *anotimp*, *an*, *secol*, *mileniu*. În principiu, orice unitate de timp din această serie poate fi definită prin orice altă unitate (de rang inferior sau de rang superior). Astfel, o *secundă* este egală cu a șizecea parte dintr-un minut sau cu a trei mii șase sute parte dintr-o oră etc. Un

¹³ „De exemplu, denumirea balenei în germană, *Walfisch*, ne arată că ființa în cauză a fost încadrată inițial, prin intermediul limbii, în clasa peștilor (cf. germ. *Fisch*), or, știința a demonstrat că avem de-a face cu un mamifer” (Coșeriu ap. Munteanu 2012: 54).

minut este egal cu șaiszeci de secunde sau cu a șaiszecea parte dintr-o oră etc. O *zi* este egală cu douăzeci și patru de ore sau cu (aproximativ) a trei sute șaiszeci și cincea parte dintr-un an etc. O *lună* este egală cu 28, 29, 30 sau cu 31 de zile. Un *an* este egal cu patru anotimpuri, sau cu 12 luni, sau cu 365 (sau 366) de zile etc.

Însă dacă rămânem la definirea unităților de timp una prin alta („un minut este egal cu șaiszeci de secunde”, „o secundă este egală cu a șaiszecea parte dintr-un minut”), ne ciocnim de un inconvenient logic major, anume acela al circularității și al lipsei unui reper relevant, în sensul de a fi exterior acestui câmp semantic. Cât timp ne aflăm în universul experienței cotidiene, pentru a sesiza aceste noțiuni în mod adecvat și pentru a le defini apoi, în mod convenabil, în dicționarul de limbă, credem că este necesar să alegem drept unități de bază *două unități* din cele nouă enumerate mai sus, pe care să le explicăm și să le definim prin altceva decât unitățile de rang superior sau inferior din serie. Aceste două unități de bază trebuie să fie cele care au o relevanță sporită în viața de zi cu zi și care se raportează la o anumită ritmicitate din mediul înconjurător, ritmicitate cât mai evidentă și cât mai semnificativă pentru universul experienței cotidiene. După părerea noastră, aceste două unități de bază sunt *ziua* și *anotimpul*.

Ziua e raportabilă în mod firesc la ciclul unei prezențe și a unei absențe consecutive a soarelui pe (de pe) cer. În mod firesc, o zi începe dimineața, atunci când răsare soarele, și se termină când începe ziua următoare, adică în dimineața următoare. Aceasta e una din cele două accepțiuni curente, ce se actualizează în enunțuri precum: *călătoria a durat zece zile* sau *acum patru zile a plouat*. Prin cealaltă accepțiune curentă, la fel de importantă în limba comună, anume „interval de timp cuprins între răsăritul și apusul soarelui, interval în care beneficiem, mai mult sau mai puțin, de lumina soarelui”, *zi* se opune lui *noapte*. De exemplu, în enunțurile *Ziua scade, noapte crește* sau *Toată ziua a fost senin și vreme liniștită, iar noaptea următoare a plouat și a bătu vântul foarte tare*¹⁴. Ca unitate de timp, desigur e preferată *ziua* în prima accepțiune (cea care se impune de la sine în orice enunț de genul *călătoria a durat zece zile*). Oricum, durata unei zile în prima accepțiune nu variază practic deloc (are mereu 24 de ore), în timp ce durata unei zile în accepțiunea a doua variază sensibil de-a lungul unui an, fiind vorba de aspecte evidente și ușor sesizabile în mod empiric.

Cea de-a doua unitate de timp de bază la care ne gândim, *anotimpul*, poate fi caracterizată în mod firesc prin raportare la un anumit tip de climă relativ constant, la o anumită stare a vegetației și la un anumit regim de viață al unor ființe vii (precum se știe, unele animale hibernează iarna; unele păsări migrează etc.). În zona cu climă temperată, unde ne aflăm noi, vorbim de patru anotimpuri pe an, dar în alte zone există alt număr și alte feluri de anotimpuri¹⁵.

¹⁴ O *zi* în prima accepțiune include o *zi* în accepțiunea a doua plus o *noapte* și este urmată imediat de o altă *zi*, în timp ce o *zi* în accepțiunea a doua este urmată de o *noapte*, pe care nu o include (sau de o *seară*, adică „parte a zilei când soarele e la asfințit și se face din ce în ce mai întuneric”).

¹⁵ De pildă, în zonele cu climă tropical-umedă anul se împarte în *două* anotimpuri: *anotimpul ploios* și *anotimpul uscat*, în timp ce în zonele polare anul e împărțit tot în două părți, dar aceste nu sunt numite anotimpuri, ci se vorbește de *zi* și *noapte polară*.

Așadar, credem că cel mai convenabil este să fie selectate *ziua* (în accepțiunea întâi) și *anotimpul* ca unități de timp de bază:

- *Zi*¹ „unitate de timp reprezentând o perioadă de prezență urmată de o perioadă de absență a soarelui pe cer” (ca o caracterizare suplimentară și redundantă poate fi adăugat faptul că, metronomic, o *zi*¹ este egală cu 24 de ore).
- *Anotimp* „perioadă caracterizată de un anumit tip de climă relativ constant, de o anumită stare a vegetației și de un anumit regim de viață al unor ființe vii” (drept caracterizare suplimentară poate fi menționat faptul că un ciclu complet al anotimpurilor formează un an și că, în zona temperată, există patru anotimpuri).

În continuare, prin raportare la cele două unități de bază de mai sus pot fi definite celelalte unități de timp, astfel:

- *Oră* „unitate de timp egală cu a douăzeci și patra parte dintr-o zi¹” (cu o eventuală caracterizare suplimentară și redundantă: „... cuprinzând 60 de minute”).
- *săptămână* „perioadă de șapte zile consecutive [...]”.
- *Lună* „perioadă de timp având între 28 și 31 de zile” (cu o eventuală caracterizare suplimentară și redundantă: „... reprezentând a douăsprezecea parte dintr-un an”).
- *An* „perioadă de timp reprezentând un ciclu complet al celor patru anotimpuri (caracteristice pentru zona cu climă temperată)” (cu eventuale caracterizări suplimentare și redundante: „... având douăsprezece luni sau 365 [sau 366] zile).
- *Secol* „interval de timp de o sută de ani” (în acest caz, orice caracterizări suplimentare sunt inutile).

După părerea noastră, e mai puțin potrivită, în dicționarul de limbă, definirea unităților de timp din punct de vedere astronomic, așa cum se procedează în unele dicționare ale limbii române, dar și în unele dicționare ale altor limbi. La nivelul limbii comune, în universul experienței și cotidiene, vorbitorii de rând nu au nicio posibilitate de a face conexiuni nemijlocite între unitățile de timp și majoritatea fenomenelor și a ciclurilor astronomice, așa cum sunt ele stabilite de știință. Vorbitorii de rând nici măcar nu pot sesiza *nemijlocit* faptul că Pământul este o planetă care se rotește în jurul soarelui. Științific și obiectiv vorbind, succesiunea anotimpurilor și succesiunea zi (lumină) / noapte (întuneric) este determinată astronomic, numai că vorbitorii nu au acces nemijlocit la determinarea propriu-zisă, astronomică, a acestor cicluri temporale, pe care, în schimb, le asociază cu ceea ce le oferă percepțiile în mod nemijlocit. (Omul mediu, nespecialist, din prezent, este la curent cu modelul astronomic stabilit de știință, dar e vorba de *informații științifice comunicate* prin intermediul unor lucrări de popularizare sau în cadrul lecțiilor de astronomie, nu de realități sesizabile nemijlocit).

Credem că definiții precum „perioadă de timp care corespunde unei revoluții a Pământului în jurul Soarelui” pentru *an* sau „interval de timp [...] corespunzător unei rotații a Pământului în jurul axei sale” și „interval de timp între două culminații succesive ale unui astru” pentru *zi* sunt mai potrivite pentru lucrările sau tratatele de astronomie, adică în universul de discurs al științei, decât pentru dicționarul explicativ al limbii române (DEX), de unde le-am preluat. Pentru om ca

subiect al universului experienței cotidiene aceste definiții sunt destul de indiferente. Într-unul din citatele de mai sus, Eugeniu Coșeriu spunea că umorul se bazează adesea pe confuzia intenționată a universurilor de discurs în același enunț. În acest sens, putem face un așa-numit test al comutării, combinând universurile. Adică putem spune: *Cutare a împlinit 50 de revoluții ale Pământului în jurul Soarelui*, în loc de: *Cutare a împlinit 50 de ani*. Sau: *Excursia a durat zece rotații ale Pământului în jurul axei sale*, în loc de: *Excursia a durat zece zile*. Efectul umoristic evident al acestor enunțuri arată într-un mod suficient de pregnant că e vorba de universuri de discurs diferite.

E posibilă însă o altfel de comutare, prin care nu se creează incongruența amestecării universurilor în același enunț, ci se rămâne într-unul și același univers de discurs (al experienței cotidiene). În definiția propusă mai sus pentru *an* am pus pe primul loc raportarea la *anotimpuri*, mai exact, la „un ciclu complet al celor patru anotimpuri” (am admis și raportarea noțiunii de *an* la 12 luni sau 365 / 366 zile, dar numai drept caracterizări suplimentare, nu ca definiție primară). De ce raportarea primară, pentru a defini noțiunea de *an*, în universul cotidianului, ar trebui să fie la anotimpuri, nu la altceva? Pentru că această raportare o face deja limba română (și alte limbi). Se spune, cu o anumită încărcătură poetică: *Cutare a împlinit 50 de primăveri*. (Turnura este întrucâtva convenționalizată în română; există și în franceză structuri de același tip, cu aproximativ același grad de convenționalizare, vezi TLFi s.v. *printemps*, sensul C.1.a.). În rusă, în alte limbi slave moderne și în slava veche există de asemenea o asociere dintre noțiunile *an* și *anotimp*, dar e vizat alt anotimp, anume vara, rus. *лето* s.n. (folosit de obicei la singular), cf. *лет* s.m. pl. tantum „ani”.

– *Сколько лет, сколько зим!* „De câte veri și de câte ierni [nu ne-am mai văzut]!” (formulă tradițională de salut, pentru a exprima bucuria reîntâlnirii după o perioadă prelungită).

– *Сколько тебе лет?* „Câți ani ai?”

– Cf. și rus. *летопись* s.f. „cronică, letopiseț”, având ca motivație originară *лет* „ani” („descriere a evenimentelor de-a lungul anilor”), nu *лето* „vară (anotimp)”. Cf. și paralelismul cu lat. *annales [libri]* „lucrare unde sunt relatate evenimentele istorice în ordine cronologic, an după an”. (Pentru a exprima la singular noțiunea „an”, limba rusă folosește un alt element lexical, anume *год*).

Putem observa, și prin acest exemplu, al unităților de timp, modul în care intervine factorul numit mai sus: *emoția pe care o generează o unitate lexicală la subiectul vorbitor cantonat în universul experienței comune*. La acest nivel, emoția este atrasă de asocieri cu ceea ce e mai apropiat de datele existenței concrete și stimulează imaginarul uman în general: noțiunea de *zi* se asociază spontan cu *lumina soarelui* și *întunericul nopții* (nu cu o rotație completă a planetei Pământ în jurul axei sale), iar noțiunea de *an* se asociază în mod spontan cu *succesiunea anotimpurilor*, atât de remarcabile în diversitatea lor (nu cu o rotație completă a planetei Pământ în jurul Soarelui, despre care știm numai dacă am fost atenți la lecția de astronomie).

În ceea ce privește universul științei (ne gândim mai ales la științe „tari” precum fizica, chimia, astronomia etc.), unitatea de timp de bază este *secunda*, definită astfel: „Durata a 9 192 631 770 de perioade ale radiației ce corespunde tranziției dintre cele două niveluri hiperfine ale stării fundamentale ale atomului de cesiu 133 în repaus la temperatura de 0 K”. Această modalitate de a defini secunda a fost adoptată în anul 1967, după ce au fost inventate ceasurile atomice și s-a constatat că definirea de până atunci a secunde nu era suficient de precisă¹⁶. De atunci, secunda a devenit unitatea de timp preferată a fizicienilor, chimiștilor, pentru că, prin raportare la durata unui anumit număr de oscilații legate de un fenomen fizic al atomului de cesiu, a dobândit o precizie și un grad de universalitate pe care nu îl avea prin raportarea tradițională la ziua solară. În același timp, la scara Universului, unitățile de timp tradiționale precum *an* și *zi* sunt foarte „subiective”, deoarece sunt, prin definiție, relative la o planetă sau la un corp astronomic dat (o zi sau un an pe planeta Venus, pe Pământ și pe Neptun au o durată foarte diferită).

După cum am spus mai sus, în anumite științe e preferată drept unitate de timp secunda, definită „ne-geocentric”. Aici orice interval de timp, oricât de mic sau de mare, poate fi exprimat foarte ușor în secunde, de exemplu, un blitz la un aparat de fotografiat standard durează 10^{-3} secunde (o milisecundă), un an pământesc are $3,16 \times 10^7$ secunde, iar vârsta Universului este de $4,3 \times 10^{17}$ secunde.

În schimb, în universul experienței cotidiene suntem condiționați de „specializări” fixate prin tradiție. Vârsta unui om se măsoară în ani, o călătorie cu trenul, de obicei în ore, o călătorie cu metroul, de obicei în minute, iar un sprint de 100 de metri, de obicei în secunde. Situațiile de nerespectare a acestor „specializări” reprezintă evidente incongruențe și adesea, surse ale comicului – vârsta unei persoane calculată și exprimată în secunde, sau durata unei călătorii cu trenul exprimată în ani (deși, obiectiv vorbind, e foarte posibil).

CONCLUZII

Urmărind îndeaproape definițiile din dicționarele limbii române pentru vocabulele din câmpurile semantice discutate – câmpul *corpurilor cerești* și cel al *unităților de timp* – am observat o serie de inconsecvențe și inadvertențe. Acestea sunt generate uneori de amalgamarea, în cadrul unor definiții, a informațiilor ce provin din cunoașterea științifică cu aspecte ce țin de universul experienței cotidiene.

De exemplu, în cadrul definițiilor din articole precum *planetă*, *satelit*, *soare*, *stea* etc. din DEX apare, drept gen proxim, sintagma „corp ceresc”. Această

¹⁶ Până în 1967, secunda era definită de oamenii de știință la fel ca în viața de toate zilele, prin raportare la ziua solară (= perioada de rotație a Pământului în jurul propriei axe), mai exact, prin împărțirea unei zile solare medii în 24 de ore, a fiecărei ore în 60 de minute și a fiecărui minut în 60 de secunde.

sintagmă apare și în multe alte definiții, din aceeași lucrare lexicografică, făcând parte din descrierea diferenței specifice (de exemplu, s.v. *rotație*, *apsidă*, *orbital* etc.). Prin *corp ceresc* suntem obligați să înțelegem „corp vizibil pe cer”. Adjectivul *ceresc*, fiind un derivat de la *cer*, are sens doar în universul cunoașterii preștiințifice, antropocentrice și geocentrice. Acest adjectiv nu este congruent cu perspectiva cunoașterii științifice, astronomice (obiective, în sensul de a fi ne-antropocentrică și ne-geocentrică). Totuși, noțiunea reprezentată de sintagma *corp ceresc* are un corespondent aproximativ în planul cunoașterii științifice, astronomice: *corp* sau *obiect astronomic*. Corespondența între sintagmele *corp ceresc* și *corp astronomic* este aproximativă, deoarece nu orice *corp astronomic* corespunde unui *corp ceresc*, multe corpuri astronomice nefiind vizibile pe cer. Un satelit al oricărei stele, alta decât soarele, este *corp astronomic*, fără îndoială, dar nu poate fi *corp ceresc* (în pofida DEX s.v. *planetă*, subsensul de după primul romb negru: „orice **corp ceresc** fără lumină proprie, satelit al unei stele”). Dacă explicăm noțiunea de *stea* din punctul de vedere al cunoașterii științifice, ni se pare că se creează o amalgamare nedorită de planuri dacă alegem drept gen proxim sintagma *corp ceresc*, așa cum se procedează în DEX s.v. *stea*, sensul I.1. („**corp ceresc** cu lumină proprie, format dintr-o masă de gaze aflată la o temperatură foarte ridicată”). În acest caz, ni se pare preferabil să vorbim de *corp astronomic*. În schimb, în cazul sensului descris drept „curent”, în același articol din DEX, fiind vorba, așadar, din cealaltă perspectivă, a experienței cotidiene, genul proxim *corp ceresc* este adecvat [(sens curent) orice **corp ceresc** (cu excepția Lunii) care strălucește noaptea pe bolta cerească”].

Pe de o parte, abordarea de tip lexicologic și lexicografic vizează *unitățile lexicale* ale unei limbi date (cuvintele și sensurile lor etc.), care se pot referi, între altele, la realități din lumea înconjurătoare (dar se pot referi și la noțiuni abstracte sau la ființe mitologice sau imaginare). După părerea noastră, la nivel lexicografic, de fiecare dată când e posibil, *unitățile lexicale trebuie prezentate și definite prin aspectele relevante din punctul de vedere al universului experienței cotidiene* (al cunoașterii preștiințifice). De exemplu, sensul de bază al cuvântului românesc *lumină*, la nivel lexicografic, ar putea fi redat printr-o definiție de felul: „agent natural care stimulează vederea și face lucrurile vizibile”. Prin acest sens de bază, dar și printr-o serie de alte sensuri, secundare și conotative, acest cuvânt românesc corespunde cu echivalente din alte limbi precum fr. *lumière*, engl. *light* etc., totuși corespondența nu este totală, pentru că, de la o limbă la alta, există diferențe condiționate idiomatic, adică strict legate de specificul unei limbi sau al alteia, cum ar fi asocieri de tip paronimic sau antonimic, combinații frazeologice specifice etc. Astfel, în română, *lumină* se asociază etimologic, dar și printr-o aproximativă asonanță, cu *lumânare* și cu *lume*¹⁷, ceea ce nu se întâmplă cu corespondentele din

¹⁷ Credem că, în conștiința multor vorbitori, asocierea formală (de tipul asonanței) dintre *lumină*, *lumânare* și *lume* este dublată de apropieri ce țin de planul semantic și denotativ: *lumânarea face lumină*, iar sensul originar al substantivului *lume*, adică sensul „lumină”, supraviețuiește în sintagma *lumea ochilor*.

alte limbi (în franceză, *lumière* nu este paronim cu *bougie*, *chandelle*, *monde*, și nici în engleză *light* nu este paronim cu *candle*, *world*). În engleză există expresia frazeologică *to go out like a light* „a adormi sau a-și pierde brusc cunoștința”, fără corespondente în română și în franceză etc.

Pe de altă parte, investigația științifică, în general, este orientată nemijlocit asupra realităților din lumea înconjurătoare și e foarte puțin condiționată de o limbă istorică dată. La acest nivel, mai exact, în domeniul fizicii, *lumina*, ca parte a realității extralingvistice și ca obiect de investigație (așadar nu unitatea lexicală *lumină*, parte a vocabularului limbii române) este descrisă foarte diferit: „radiație electromagnetică din porțiunea spectrului care poate fi percepută de ochiul uman, având lungimi de undă cuprinse între 400 și 700 nanometri”.

Ideea aflată la baza acestei contribuții, de inspirație coșeriană, este că *elementele lexicale ale limbii comune* se corelează cu universul de discurs al experienței comune (al cunoașterii preștiințifice), în timp ce *terminologiile tehnico-științifice* se corelează cu cunoașterea științifică obiectivă și specializată. Așadar, conceptual, sunt domenii distincte și suficient de bine caracterizate¹⁸. Ele se disting, între altele, prin faptul că, la nivelul terminologiilor, raporturile semantice precum sinonimia și antonimia au o incidență redusă, nesemnificativă, în timp ce, în limba comună, sinonimia și antonimia reprezintă principii fundamentale de organizare a materialului lexical.

În același timp, există adesea o dinamică sau o fluctuație între cele două mari regiuni – lexicul limbii comune și terminologiile speciale. Această dinamică sau fluctuație implică o adevărată metamorfoză, pe care o putem sesiza în diverse feluri. Adjectivul *mioritic*, în filozofia lui Blaga, unde e folosit mai ales în sintagma *spațiu mioritic*, e un termen „tehnic”. Nu credem că, în acest registru, *mioritic* are vreun sinonim sau vreun antonim. În schimb, prin sensul, adesea depreciativ, pe care l-a obținut în limba actuală, în limbajul publicistic și în cel familiar (și chiar în argou), *mioritic* ajunge uneori să fie sinonim cu *român* sau cu *autohton* (și, pe cale de consecință, antonim cu *străin* sau cu *de import*). La fel stau lucrurile cu adjectivul francez *hexagonal*. Ca termen din geometrie, probabil nu este sinonim și nici antonim cu nimic. În schimb, prin sensul evoluat, mai ales la nivelul comunicării publice, a ajuns să fie sinonim cu *français* (și antonim cu *étranger*). În limba comună, cuvintele *fruct* și *legumă* sunt antonime aproximative, dar în botanică acest raport se desființează, pentru că aici termenul *fruct* se referă la o realitate destul de diferită în comparație cu lexemul *fruct* din limba comună, în timp ce lexemul *legumă* nu are niciun corespondent în terminologia botanicii. În limba comună, lexemul *primăvară* poate deveni sinonim ocazional cu *an* (*Cutare a împlinit 50 de primăveri*). În schimb, în astronomie, nicidecum nu ar putea exista un cuplu sinonimic similar, pentru că noțiunea corespunzătoare lexemului

¹⁸ Cf. Coseriu ap. Munteanu 2012: 63: „Termenii se definesc în relație cu «lucrurile» desemnate, în timp ce semnificatele de limbă sunt definite de semantica structurală prin opozițiile în care funcționează în limba corespondentă”. Cf. și Coseriu 1977: 96–97.

primăvară probabil aici e puțin relevantă, iar *an* este un termen cu valoare foarte relativă (durata unui an variază foarte mult, în funcție de corpul astronomic considerat ca reper). Exemplele de acest fel pot fi multiplicat foarte ușor: verbul *galvaniza*, ca termen tehnic, însemnând „a acoperi o piesă metalică cu un strat subțire de zinc, prin cufundare într-o baie de zinc topit, spre a o face mai rezistentă la coroziune”, probabil nu are vreun sinonim sau antonim. În schimb, obținând sensul figurat și ușor livresc, cu care circulă în limba comună: (cu referire la persoane sau colectivități) „a transmite o exaltare puternică”, el devine sinonim cu *a impulsiona*, *a însufleți*¹⁹.

Deosebirea majoră dintre, pe de o parte, dicționarele de limbă și, pe de altă parte, dicționarele de tip enciclopedic și lexicoanele de specialitate este că, pentru dicționarele de limbă, „materia primă” este reprezentată de *elementele lexicale*, iar pentru dicționarele de tip enciclopedic și lexicoanele de specialitate „materia primă” este reprezentată de *terminologiile de tehnico-științifice*.

Am văzut că, la nivelul terminologiilor, există două mari tipuri:

(1) termeni cu adevărat speciali, fără nici un el de corespondență la nivelul limbii comune (de exemplu, termenii prin care este descrisă structura ochiului, în anatomie, precum: *retină*, *iris*, *uvee*, *fovee*, *coroidă*, sau denumirile diferitelor tipuri de nori, în meteorologie).

(2) termeni care „împart” semnificatul cu lexeme corespunzătoare din limba comună (de exemplu: *lumină*, *forță*, *rază* etc.)

În privința primei categorii, sarcina care stă în fața lexicografilor este de a decide pe care să le includă în dicționarul de limbă și pe care să le lase afară. (Rămânând la seria de exemple de mai sus, am aprecia pe moment că *retină* și *iris* își au locul în dicționarul de limbă, în timp ce *uvee*, *fovee*, *coroidă*, nu).

În privința celei de-a doua categorii, sarcina este foarte diferită. Fără îndoială că *lumină*, *forță*, *rază* și multe altele trebuie incluse în dicționarul de limbă, din simplul motiv că funcționează ca elemente lexicale ale limbii comune (la nivelul lexicului comun nespecializat). După părerea noastră, acestea trebuie definite, în dicționarul de limbă, în primul rând prin felul cum se încadrează în universului experienței comune (al cunoașterii preștiințifice). O importantă problemă care se pune în continuare este de a decide în ce măsură dicționarul de limbă trebuie să includă și informații de ordin enciclopedic sau tehnico-științific, care se referă deja nu la unitățile lexicale *lumină*, *forță*, *rază*, ci la „omonimele” lor din terminologiile specializate. A se vedea mai sus cât de mari sunt diferențele dintre definirea unității lexicale *lumină*, în universul experienței comune, și descrierea luminii ca „obiect” al realității, ca termen în fizică.

Faptul că articolul *lumină* din DEX începe cu o definiție de tip științifico-enciclopedic („radiație sau complex de radiații electromagnetice emise

¹⁹ Din punct de vedere etimologic, verbul *galvaniza* este un împrumut din franceză, de unde a fost împrumutat atât sensul original, tehnic, cât și sensul figurat (probabil nu ambele sensuri în același moment, ci în perioade istorice și contexte culturale diferite).

de corpuri incandescente (cu sau fără flacără) [...]”) creează, din nou, o confuzie nedorită de planuri: planul lexico-semantic (referitor la unitățile lexicale ca elemente ale limbii) și planul enciclopedic-științific (referitor la obiectele din realitate, văzute din perspectiva unei investigații științifice).

În mod tradițional, dicționarele de limbă, precum DLR, DEX și altele, conțin și informații de ordin științific și enciclopedic, ceea ce face ca excluderea completă a datelor de ordin enciclopedic și științific din acest tip de dicționare să pară o idee foarte revoluționară. Poate totuși merită să se încerce punerea ei în practică, pentru a vedea ce fel de dicționar ar rezulta. E posibil să rezulte un dicționar de utilitate publică redusă. Din punctul de vedere al utilității publice, un dicționar explicativ, general, adresat marelui public, e cu atât mai valoros cu cât e mai cuprinzător, observându-se o tendință de acumulare progresivă de noi și noi termeni, din ce în ce mai speciali (a se vedea unele dintre ultimele apariții în domeniu precum DEXI, NDU). Însă pentru unii specialiști (lingviști, lexicografi, dar și antropologi, filosofi, specialiști în literatură sau estetică) un dicționar care își propune programatic să se limiteze la dimensiunea lexicală a universului de discurs al experienței preștiințifice s-ar putea să prezinte interes.

Revenind la uzanța încetățenită în lexicografie, adică prezența în dicționarele de limbă a informațiilor de ordin enciclopedic și științific, cred că noi, lexicografii, ar trebui să avem grijă să le separăm în mod clar de definițiile lexico-semantică. De exemplu, TLFi conține destul de multe informații enciclopedico-științifice dar, în același timp, le separă destul de consecvent de definițiile care aparțin universului experienței comune, în schema semantică a articolelor, și le marchează explicit cu indicatori ai domeniilor respective. În fine, una dintre cele mai importante exigențe, în acest sens, ni se pare a fi aceea ca informațiile și descrierile enciclopedico-științifice să nu înlocuiască definițiile lexico-semantică, ci, atunci când lexicografii apreciază că este cazul, să le însoțească, având un loc clar delimitat, în structura articolului de dicționar.

BIBLIOGRAFIE ȘI SURSE

- Biblia Anania = *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Versiune diortosită după *Septuaginta*. Redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, arhiepiscopul Clujului, sprijinit pe numeroase alte osteneți, 2012. Ediție electronică, <<http://www.dervent.ro/biblia.php>>.
- Cărtărescu, Mircea, 2003, *Pururi tânăr înfășurat în pixeli*. București: Humanitas.
- Cioran, Emil, 1941 [1936], *Schimbarea la față a României*. Ediția a doua. București: Editura Vremea.
- Coșeriu, Eugenio, 1964, „Pour une sémantique diachronique structurale”, *Travaux de Linguistique et de Littérature*, II, nr. 1, p. 139–186. (Traducere în spaniolă de Marcos Martínez Hernández, cu titlul: „Para una semántica diacrónica estructural del léxico”, in: Coseriu 1977: 11–86).
- Coșeriu, Eugenio, 1966, „Structure lexicales et enseignement du vocabulaire”, in *Actes du premier Colloque International de Linguistique appliquée*, Nancy, 175–252. (Traducere în spaniolă de Marcos Martínez Hernández, cu titlul: „Introducción al estudio estructural del léxico”, in: Coseriu 1977: 87–142).

- Coșeriu, Eugenio, 1977, *Principios de semántica estructural*. Editorial Gredos: Madrid.
- Coșeriu, Eugen, 1992–1993, „Prelegeri și conferințe (1992–1993)”, *Anuar de lingvistică și istorie literară*, Tom XXXIII, A. *Lingvistică*. Supliment, 1–190 (editate de E. Munteanu, I. Oprea, C. Pamfil, A. Turculeț și S. Dumistrăcel).
- Coșeriu, Eugeniu, 1994, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică*. Trei studii. Editori: Silviu Berejan și Stelian Dumistrăcel. Chișinău: Știința.
- Coșeriu, Eugeniu, 1999–2001 [1956], „Creația metaforică în limbaj”, *Revistă de lingvistică și știință literară*, 1999, nr. 4 – 2001, nr. 6, 8–26. (Traducere din limba spaniolă de Eugenia Bojoga, după „Creacion metaforica en el lenguaje”, studiu publicat prima dată în 1956).
- Coșeriu, Eugeniu, 2004 [1955–1956], „Determinare și cadru. Două probleme ale unei lingvistici a vorbirii”, în *idem, Teoria limbajului și lingvistica generală*. Cinci studii. Ediție în limba română de Nicolae Saramandu. București: Editura Enciclopedică, 287–329. (Traducere din limba spaniolă a studiului *Determinación y entorno*, publicat prima dată în 1955–1956).
- Coșeriu, Eugenio, Óscar Loureda Lamas, 2006, *Lenguaje y discurso*. Prólogo de Johannes Kabatek. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, S.A.
- DCR – Florica Dimitrescu, *Dicționar de cuvinte recente*. [București]: Editura Albatros, 1982.
- DEX – *Dicționarul explicativ al limbii române*. Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche (coordonatori) et al. București, Academia Română / Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” / Univers Enciclopedic Gold, 2012 (prima ediție: 1975; ediția a doua: 1996; ediția a doua revăzută: tiraj din 2009; ediția a doua revăzută: tiraj din 2012).
- DEXI – Eugenia Dima (coordonator) et al., *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*. Chișinău, Arc & Gunivas, 2007.
- DEX–Supliment – *Supliment la Dicționarul explicativ al limbii române. DEX – S. Conducătorii lucrării*: Ion Coteanu, Ion Dănăilă, Nicoleta Tiugan. București, Institutul de Lingvistică din București / Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988
- DLR – *Dicționarul limbii române. Serie nouă*. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu, Marius Sala, Gheorghe Mihăilă. București, Academia Română / Editura Academiei Române, 1965–2010 (conține literele D, E, L–Z).
- DN³ – Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicționar de neologisme*. Ediția a III-a. București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1978 (ediția întâi, DN¹: 1961; ediția a doua, DN²: 1966).
- DȘL – Angela Bidu-Vrânceanu, Cristina Călărașu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană Dindelegan, *Dicționar de științe ale limbii*. Ediția a doua. București: Editura Nemira, 2001.
- Florescu, Cristina, 2011, „Eugeniu Coșeriu și chestiunea relației dintre terminologiile științifice și terminologiile populare”, *Anuar de lingvistică și istorie literară*, tomul LI (Volum omagial Eugeniu Coșeriu), 187–195.
- Florescu, Cristina (editor) et al., 2015, *Terminologia meteorologică românească a fenomenelor atmosferice (științifice versus popular)*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Goma, Paul, 1997, *Jurnal*. Volumul II: *Jurnal de căldură-mare (28 iunie – 11 iulie 1989)*. București: Editura Nemira.
- Irimia, Dumitru, 1986, *Structura stilistică a limbii române contemporane*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Irimia, Dumitru, 1999, *Introducere în stilistică*. Iași: Editura Polirom.
- Kabatek, Johannes, 2015, *Tradiții discursive. Studii*. Editori [și traducători]: Cristina Bleorțu, Adrian Turculeț, Carlota de Benito, Miguel Cuevas-Alonso. București: Editura Academiei Române.
- MDA – *Micul dicționar academic*. Sub conducerea lui Ion Coteanu. Redactori responsabili: Marius Sala, Ion Dănăilă. Patru volume. București: Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- MDN – Florin Marcu, *Marele dicționar de neologisme*. [Ediția a VI-a]. Ediție revizuită, augmentată și actualizată. București, Editura Saeculum, 2002.
- Moroianu, Cristian, Cristinel Munteanu, 2016, „Sur la polygenèse dans la terminologie linguistique : paronymes et homonymes terminologiques”, RRL, LXI/2, 207–220.

- Munteanu, Cristinel, 2012, *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu, Cristinel, 2016, „Metafora științifică în concepția lui Aristotel”, *Studii și cercetări științifice. Seria Filologie*, Universitatea „Danubius” din Galați, vol. 35, 23–36.
- Munteanu, Cristinel, 2020, „Universuri de discurs și stiluri funcționale. Convergențe teoretice la Eugeniu Coșeriu și Dumitru Irimia”, în: Ofelia Ichim (coordonator și editor), *România în spațiul euroatlantic. Interferențe culturale și lingvistice*. București: Editura Tracus Arte, 299–304.
- NDU – Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, *Noul dicționar universal al limbii române*. București – Chișinău: Litera Internațional, 2006.
- Roman, Radu Anton, 1998, *Bucate, vinuri și obiceiuri românești*. [București]: Editura Paideia.
- TLFi – Paul Imbs, Bernard Quemada (dir.) et al., *Trésor de la langue française. Dictionnaire de la langue du XIXe et du XXe siècle (1789–1960)*. Site internet: <<http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>> (version numérique du dictionnaire publié antérieurement en 16 volume. Paris, Éditions du CNRS / Gallimard, 1971–1994).
- Vieru, Grigore, 1996, *Văd și mărturisesc*. Versuri, aforisme și confesiuni. Prefață de Mihai Ungurianu. Medalion de Mihai Cimpoi. București: Editura Minerva.
- Volceanov – George Volceanov, *Dicționar de argou al limbii române*. [Ediția a doua]. Prefață de Adriana Stoichițoiu-Ichim. București, Editura Niculescu, 2007 (ediția întâi: 1998).

**SOME CONSIDERATIONS ABOUT LINGUISTIC VARIATION ON LEXICAL LEVEL
(COMMON LANGUAGE, SPECIALIZED LANGUAGES, TERMINOLOGIES)**

Abstract

This article contains some theoretical consideration stemming from integral Coserian linguistics, applied to the field of lexicology and lexicography. Namely, I used the discourse universes theory in order to re-evaluate the traditional approach of the stylistics, and I applied the named theory to the description of the concepts of common language, specialized languages and terminologies. I also proposed some concrete lexicographical treatments, which could improve the lexicographical presentations found in the Romanian dictionaries.

CUVINTE MICI, ÎNȚELESURI MULTE: DESPRE INTRODUCEREA UNOR MARCATORI DISCURSIVI ÎN DEX

VALENTINA COJOCARU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Universitatea din București
e-mail: valentina.cojocaru@unibuc.ro

RAMONA CĂTĂLINA CORBEANU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Universitatea din București
e-mail: catalina.corbeanu@unibuc.ro

Cuvinte-cheie: *dicționare explicative românești, dicționare explicative străine, marcatori discursivi, valori pragmatice, anglicisme.*

Keywords: *Romanian dictionaries, foreign dictionaries, discourse markers, pragmatic values, anglicisms.*

INTRODUCERE

Prin acest studiu ne propunem să aducem în atenția lexicografilor o clasă de cuvinte „incomode” și totodată (im)posibilitatea includerii acestora în *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX). Prin cuvinte „incomode” avem în vedere un grup de elemente lexicale care sunt cunoscute în lingvistica actuală sub numele de marcatori discursivi. Într-o primă fază a studiului vom analiza situația marcatorelor discursivi atât în dicționarele românești, cât și în dicționarele altor limbi (*Oxford Learners, Cambridge Dictionary, Larousse*). De asemenea, ne propunem să aducem în discuție și situația unor marcatori discursivi „împrumutați” care apar în DEX (2016). Vom face referire cu precădere la marcatorele discursivi împrumutați din limba engleză.

Într-o altă etapă, vom arăta frecvența mare a acestor marcatori prin exemple din corpusuri electronice, subliniind valorile lor pragmatice, și vom propune o definiție a unui marcator discursiv adecvată pentru un dicționar explicativ. Introducerea acestor termeni sub forma unui cuvânt-titlu sau doar sub forma unui sens separat presupune îndeplinirea unor criterii generale prestabilite și, sub acest aspect, vom prezenta atât argumente pro, cât și argumente contra pentru includerea lor în următoarea ediție a DEX-ului.

1. MARCATORI DISCURSIVI

Credem că e necesar să facem o mică descriere a marcatorelor discursivi, arătând în primul rând care sunt funcțiile acestora și precizând problemele/aspectele legate de terminologie.

Marcatorii discursivi desemnează un grup de cuvinte întâlnite frecvent în conversațiile zilnice (scrise sau orale) și care nu pot fi încadrate în nicio clasă gramaticală tradițională date fiind: statutul propozițional periferic, opționalitatea sintactică, conținutul semantic abstract, distribuția opacă, caracterul polifuncțional la nivel pragmatic-discursiv (Schiffrin 1987; Fraser 1996).

Pentru a evidenția caracterul polisemantic, Brinton (1996: 37–38) sintetizează cele mai importante funcții ale marcatorelor discursivi, printre care sunt de citat următoarele: (a) contribuie la inițierea, menținerea și încheierea unei conversații; (b) facilitează negocierea schimbului de replici; (c) sunt folosiți pentru a evita pauzele prea lungi în conversație sau pentru a umple un gol în vorbire; (d) marchează o pauză în discurs cauzată de rectificare, de elaborare, de specificare, de expansiune sau de schimbarea subiectului conversației și de revenire la un subiect anterior; (e) marchează tipul de relație între două secvențe discursive prin declanșarea implicaturilor conversaționale; (f) exprimă reacțiile sau atitudinile interlocutorilor în legătură cu conținutul propozițional; (g) mențin cooperarea și gradul de intimitate între participanții la discurs etc. Aceste caracteristici au făcut dificilă abordarea și încadrarea marcatorelor discursivi atât în studii de gramatică, cât și în lucrări lexicografice. Complexitatea acestor termeni reiese și din descrierile cu caracter contrastiv în multe dintre lucrările de specialitate: „cenușărese lingvistice”, „groapa de gunoi a conversației”, „particule misterioase”, „lipici discursiv”, „cuvinte cheie” etc.¹

În lingvistica internațională au fost menționate și acceptate mai multe denumiri pentru ceea ce numim în această lucrare marcatori discursivi. Toate aceste denumiri fac referire la caracterul discursiv sau pragmatic. Vom exemplifica doar câteva dintre cele mai cunoscute terminologii, și anume: *marcatori pragmatici* (cf. engl. „pragmatic markers” v. Fraser 1996, 1999, 2006, 2009; Brinton 1996; Andersen 1998, 2001; Andersen și Fretheim 2000; Aijmer 2013);

¹ Considerăm relevant să dăm variantă originală a conceptelor traduse de noi: „**linguistic Cinderellas**: familiar, drab, hard-worked, and lacking in morphological, phonological and etymological glamour” (Enkvist 1972: 95); „**lunacy ward** ... where mindless morphs stare vacantly with no purpose other than to be where they are” (Bolinger 1977: IX); „**‘detritus’ of conversation**, which is apparently lacking semantic content, and seemingly not contributing to the substance of what the discourse ends up having said” (Schegloff 1982: 74); „**mystery particles** ... are found to have a function which relates to a unit larger than the sentence, i. e. the paragraph and the discourse” (Longacre 1976: 468); „**the oil** which helps us perform the complex task of spontaneous speech production and interaction smoothly and efficiently” (Crystal 1988: 48); „**conversational greaser**” (WongFillmore, cited by Holmes 1986: 1); „**discourse glue**” (Fraser 1990: 385), „**clue words**” (Redeker 1990: 379).

particule discursive (cf. engl. „discourse particles” v. Aijmer 2002, Fischer 2006); *particule pragmatice* (cf. engl. „pragmatic particles” v. Beeching 2002); *semnale discursive* (cf. it. „segnali discorsivi” v. Bazzanella 1994); *cuvinte discursive* (cf. rus. „diskursivnye slova” v. Kiseleva și Paillard 1998), fr. „mots du discours” v. Ducrot 1980); *expresii pragmatice* (cf. engl. „pragmatic expressions” v. Erman 1987, 2001) etc.

Prin urmare, *marcator*, *particulă*, *semnal*, *cuvânt* sau *expresie* sunt termenii prin care lingviștii au făcut referire la aceste elemente lexicale, neexistând în prezent o denumire standard, o terminologie comună tuturor cercetărilor de specialitate, uneori aceasta variind și în funcție de direcția de analiză.

2. MARCATORI DISCURSIVI ÎN DICȚIONARE

2.1. MARCATORUL DISCURSIV „BINE” ÎN DICȚIONARELE ROMÂNEȘTI

Prezența și definirea marcatorilor discursivi din dicționarele românești nu este unitară, sensul de marcator lipsind total în unele dicționare, iar în altele făcându-se referire doar parțial. Pentru exemplificare, am ales marcatorul discursiv *bine* (engl. *well*, fr. *bien*) pe care l-am verificat în cele mai importante dicționare ale limbii române. Am marcat prezența sau absența sensului discursiv ale adverbului *bine* în tabelul de mai jos.

	DEX	DOOM 2021	DEXI	DCR ³	NDU	MDA	DELS	DLRM	DLRLC
bine	+	-	+	-	+	+	+	+	+

În DEX (2016), adverbul *bine* are o singură intrare cu două sensuri, unul pentru adverb (I) și unul pentru substantiv (II). Ca adverb de mod este ilustrat prin trei sensuri cu mai multe subsensuri. Utilizarea discursivă este surprinsă la sensul 2 al adverbului fiind marcată printr-un romb plin:

◆ (Având valoarea unei afirmații) *Bine, am să procedez cum vrei tu!* Expr. (Că) *bine zici!* = (că) zici așa cum trebuie. ◆ *Ei bine...* = după cum spuneam...

În DEXI, valoarea discursivă a lui *bine* apare la sensul 6, ilustrată cu mai multe exemple:

6 adv. (având val. unei afirm.) Da, desigur. *Bine, am să procedez cum vrei tu!*
◆ De acord cu ceva. *Bine, Maria, poți să pleci,* o expr. *Ei bine...* = după cum spuneam...
Ba că bine zici! v. ba. (Că) *bine zici* v. zice.

În NDU, este semnalată parțial valoarea pragmatică a lui *bine* la sensul 8 al adverbului, fiind exemplificată valoarea de acord și apare aceeași expresie atestată în *DEX* și *DEXI*, și anume, *Ei bine...*:

8. Da: *bine, mă voi duce. Ei bine...*, după cum spuneam

În MDA, la sensul 27 a lui *bine*, prin exemplul dat putem deduce valoare de acord:

27 adv. *Bine, facem așa!* Exprimă o afirmație.

În DELS, valoarea pragmatică este mai bine reprezentată, prin două locuțiuni adverbiale și două expresii verbale, majoritatea indicând valoarea de acord a marcatorului *bine*:

(loc. adv.) **Vezi bine (că)** Firește (că), *negreșit*.
 (loc. adv.) **Ba bine că nu** Desigur, *firește, fără îndoială*.
 (Expr. vb.) **Că bine zici** **1.** Ai dreptate. **2.** Sunt de acord.
 (Expr. vb.) **Ei bine...**După cum spuneam.

În DLRLC și în DLRM, sensul 4 al adverbului *bine* arată parțial valoarea discursivă, anume când marchează un acord, cu mențiunea că poate fi folosit eliptic:

4. (Eliptic, cu sensul unei propoziții aprobative) Sunt de acord, îmi place, îmi convine. *Bine, domnule. Poți pleca.* DUMITRIU, B. F. 12. *Vreau să mă duc... să-i spun ceva.* – *Bine, Ivane, du-te.* DLRLC

4. (Eliptic, cu sensul unei propoziții afirmative) Sunt de acord, îmi convine. *Bine, Ivane, du-te* (CREANGĂ). DLRM

2.2. MARCATORUL DISCURSIV „BINE” ÎN DICȚIONARE STRĂINE

Spre deosebire de dicționarele românești, unde sensul discursiv este menționat parțial, tangențial, în dicționarele străine consultate am observat, pe de o parte, intrări separate pentru utilizarea discursivă (*Oxford learners, Cambridge Dictionary*), pe de altă parte, un sens separat pentru valoarea de marcator (*Larousse*).

În *Oxford learners*, de exemplu, *well* are intrare separată ca adverb, ca substantiv, ca adjectiv și ca exclamație. La ultima intrare, cea pentru exclamație, valorile discursive sunt clasificate, descrise și exemplificate în nouă sensuri în funcție de utilizarea pragmatică a marcatorului: exprimă surpriza, furia, arată resemnarea, acceptarea, acordul sau continuarea conversației după o pauză, este

folosit pentru a marca incertitudinea sau o pauză în așteptarea unui răspuns, marchează finalul unei conversații sau concluzia.

<p>1. used to express surprise, anger or relief <i>Well, well – I would never have guessed it!</i> <i>Well, really! What a thing to say!</i> <i>Well, thank goodness that's over!</i></p>
<p>2. used to show that you accept that something cannot be changed <i>Well, it can't be helped.</i> <i>'We lost.' 'Oh, well. Better luck next time.'</i></p>
<p>3. used to agree to something, rather unwillingly <i>Well, I suppose I could fit you in at 3.45.</i> <i>Oh, very well, then, if you insist.</i></p>
<p>4. used when continuing a conversation after a break <i>Well, as I was saying...</i></p>
<p>5. used to say that something is uncertain <i>'Do you want to come?' 'Well, I'm not sure.'</i></p>
<p>6. used to show that you are waiting for somebody to say something <i>Well? Are you going to tell us or not?</i></p>
<p>7. used to mark the end of a conversation <i>Well, I'd better be going now.</i></p>
<p>8. used when you are stopping to consider your next words <i>I think it happened, well, towards the end of last summer.</i></p>
<p>9. used when you want to correct or change something that you have just said <i>There were thousands of people there – well, hundreds, anyway.</i></p>

În *Cambridge Dictionary*, *well* are trei intrări separate: ca adverb, ca adjectiv și ca marcator discursiv. Ca marcator discursiv apare cu mențiunea că este folosit în engleza vorbită, iar valorile discursive sunt exemplificate prin contexte mai largi:

<p>In speaking, we often use <i>well</i> at the start of what we say. Its main function is to show that we are thinking about the question that we have been asked: A: <i>How was your meeting?</i> B: <i>Well, it's difficult to say. I think they liked our presentation but I am not sure.</i> A: <i>How long would it take to drive from Dundee to here?</i> B: <i>Well, let me see. I'd say it would take at least three hours, if not more.</i></p>
<p>We can use <i>well</i> to show a slight change in topic, or when what we are about to say is not quite what is expected: A: <i>Have you found a house yet?</i> B: <i>Well, we've stopped looking actually. Nadia's company has offered her another contract and we've decided to stay in Edinburgh for another year.</i> A: <i>Did you like that book?</i> B: <i>Well, it was interesting, but war stories are not really my favourite.</i></p>
<p>We can use <i>well</i> when we want to change what we have said slightly, or say something in another way:</p>

<p><i>I'm not going on a hiking holiday. I hate walking. Well, I hate being out in the cold weather.</i></p> <p><i>Fiona is feeling better. Well, she's much better than she was. She'll be back to work on Monday.</i></p>
<p>We can use <i>well</i> when we admit or acknowledge that something is correct or true:</p> <p>A: <i>It'll take four hours to get to Glasgow.</i></p> <p>B: <i>It'll take more than that. We'll have to stop for a break somewhere.</i></p> <p>A: <i>Well, that's true.</i></p>

În *Larousse*, adverbul *bien* are sens separat pentru valoarea discursivă, cu mențiunea importantă că este folosit la începutul enunțului și cu enumerarea câtorva dintre valori (acordul, constatarea unui fapt, trecerea de la un subiect la altul):

<p>8. En tête de phrase, exprime l'approbation ou la constatation d'un fait et le passage à une autre considération: <i>Vous avez compris? Bien.</i></p>

În dicționarele străine consultate, delimitarea sensului de marcator discursiv (*Cambridge Dictionary*), respectiv exclamație (*Oxford learners*), poate reprezenta un model pentru includerea acestor marcatori și în dicționarele explicative ale limbii române.

2.3. MARCATORI DISCURSIVI ÎMPRUMUTAȚI

Plecând de la ideea că dicționarul explicativ (DEX 2016) include împrumuturi recente din engleză (dată fiind frecvența acestora în uz), am considerat necesar să verificăm dacă printre acestea sunt incluse și cuvinte cu valori discursive. În urma unei căutări manuale am descoperit următoarele intrări: *all right, cool, fair, o.k., ups*.

DEX (2016)

ALL RIGHT loc. adv., interj. Bine! în regulă! [Pr.: <i>olráit</i>] — Cuv. engl.
COOL adj. invar., adv., s.n. 1. Adj. invar., adv. (Fam.; adesea exclamativ) (În mod) grozav, (în mod) extraordinar. 2. S.n. Manieră reținută, interiorizată de interpretare în jazzul modern. [Pr.: <i>cul</i>] — Cuv. engl.
O.K. adj. invar., adv. De acord, foarte bine. [Scris și: <i>OK</i> . — Pr.: <i>okéi</i>] — Din engl. OK.
UPS interj. Exclamație care exprimă surprindere, mirare. — Din engl. oops.

Acești termeni sunt atestați în DEX ca adverbe sau ca interjecții, dar sensul de marcator discursiv apare doar la *all right* și *cool*, cu mențiunea că sunt surprinse doar câteva dintre valorile pragmatice.

Un alt dicționar la care ne-am raportat în cercetarea de față este noua ediție a DOOM-ului (2021), unde am găsit atestări noi în ceea ce privește uzul marcatorelor discursivi. Se poate observa că *all right* are intrare separată ca interjecție, ceea ce ne arată că elementele cu valori discursive pot avea intrări separate. Pe lângă

elemente împrumutate de engleză atestate în DEX, în DOOM mai apar și *no comment* și *sorry*.

DOOM (2021)

!all right ¹ (engl.) [pron. <i>olrait</i>] interj.
!all right ² (engl.) [pron. <i>olrait</i>] loc. adj., loc. adv. (<i>comportament ~, a se purta ~</i>)
cool ¹ (fam.) (engl.) [pron. <i>kul</i>] adj. invar., adv. (<i>tineri ~, a se purta ~</i>)
+no comment (engl.) [<i>no pron. nău</i>] loc. interj.
!OK ¹ (fam.) (engl.) [cit. <i>okei</i>] adj. invar., adv. (<i>condiții ~; ~, așa facem.</i>) – parțial marcat
+OK ² (fam.) (engl.) [cit. <i>okei</i>] s. n., art. <i>OK-ul</i> [cit. <i>okeiul</i>] (<i>a(-și) da ~</i>)
+srry (engl.) adv.

În ceea ce privește marcatorii împrumutați din engleză, includerea lor în dicționare ne face să ne întrebăm în ce măsură o serie de alți marcatori utilizați frecvent, cu multe ocurențe în corpusurile consultate (*CoRoLa*² și *Sketch Engine*³) ar putea să reprezinte noi intrări în dicționarul explicativ. Dintre cele mai uzuale anglicisme cu valori discursive, neatestate în dicționare, fac parte următoarele structuri: *actually, also, anyway, apparently, basically, but, by the way, eventually, finally, I mean, Jesus!, no way!, Oh my God!, otherwise, please, so, really, what!?, wow!, yay!, You know* etc.

Menționăm că la o simplă căutare pe *Sketch Engine*, în texte românești, au rezultat peste 4600 de ocurențe pentru marcatorul *anyway* și peste 25.000 pentru marcatorul *wow*, de unde reiese că acești marcatori împrumutați sunt foarte folosiți în româna actuală și ar merita să fie luați în considerare de lexicografi.

3. VALORI PRAGMATICE

Spre deosebire de corespondentul său adverbial (1.a.), marcatorul discursiv *bine* nu este dependent sintactic sau lexical de constituenții grupului în care apare, acesta putând fi omis fără să afecteze gramaticalitatea sau conținutul propozițional al enunțului (1.b.). Cu alte cuvinte, marcatorul *bine* nu determină verbe, dar poate fi determinat de alte adverbe în funcție de contextul în care apare:

- (1) a. *Scrie (foarte, mai) bine.*
b. (*Foarte, mai) bine, scrie.*

În exemplul (1.b.) putem observa cum marcatorul *bine* operează pe mai multe niveluri discursive, relaționând planul acțiunii [X scrie] și al contextului

² *CoRoLa* este un corpus computațional de referință pentru limba română contemporană (<https://corola.racai.ro/>).

³ *Sketch Engine* este un manager de corpus și un software de analiză a textului dezvoltat de Lexical Computing Limited.

acțiunii cu atitudinea vorbitorului, care poate varia în funcție de contextul în care e amplasată acțiunea. De exemplu, *bine* poate marca un acord, un reproș, o acceptare, o sugestie etc. Caracterul parantetic poate fi explicat și prin prezența virgulei, care separă la nivel sintactic cele două planuri discursive.

În definiția unui marcator discursiv este vizată în primul rând valoarea pragmatică a acestuia. Pentru a evidenția caracterul polifuncțional pragmatic, am analizat mai multe contexte în care apare marcatorul *bine* și am identificat o serie de valori pragmatice, cele mai frecvente fiind: marcarea unui acord sau a unei aprobări; marcarea acceptării prin cedare sau prin resemnare; solicitarea unei explicații; semnalarea încheierii unei conversații sau trecerea de la un subiect la altul; marcarea unei ironii sau a unui reproș; a constatării unui fapt sau a unui contrast; introducerea unei reformulări, a unei rectificări sau a unei completări; marcarea caracterului retoric.

3.1. ACORDUL, APROBAREA

Valoarea de acord derivă din sensul de bază al adverbului: „arată situația subiectivă a vorbitorului (față de ceva s. cineva), care e plăcută, favorabilă, mulțumitoare, satisfăcătoare etc.” (v. DA s.v. *bine*). Este posibil ca elipsa verbului *a fi* să fi contribuit la evoluția adverbului *bine* către statutul de marcator discursiv. În exemplele (2.a.) și (2.b.), valoarea de acord/aprobare este întărită de repetiția adverbului *da*, probabil datorită caracterului polifuncțional al marcatorului, dar și a tendinței de desemantizare.

- (2) **a.** *B:* < *R* și aștept un telefon să-mi spuneți ce părere aveți despre ofertă. dacă o să fiți de acord cu ea ↑ # o să vă trimit și un set de dobândă > ↓ *da* # faceți dosaru ↑ # # îl trimiteți ↑
A: *da da bine.*
B: îl analizează ↑ # vedem dacă e *da* bun sau nu ↑ # dacă se aprobă sau nu ↑ (IVLRA 192)
- b.** *A:* vrem să știm așa câteva lucruri ↓ nici n-o să punem o notă ↓ teza contează ↓ dacă vrei să chemi pe celălalt coleg sau colegă ce mai aveți ↓ tot dintre cei PATRU ↓ deocamdată ↓
B: *da da da bine* ↓
A: și pe urmă cum apare încă unu ↑
B: așa ↑ îl trimitem încoace ↓
A: îl trimiteți încoace. (IVLRA 92)
- c.** *B:* îl aduc pe comandă:
A: îl aduc peste două săptămîni ↓
B: *bine* ↓
A: dacă îl comandăm. (IVLRA 179)

3.2. ACCEPTAREA PRIN CEDARE SAU RESEMNARE

În exemplele de mai jos, *bine* marchează o valoare similară acordului, și anume acceptarea unei situații, aducând în prim-plan concesia care stă la baza acceptării. Concesia la rândul ei poate fi de mai multe tipuri. În exemplele (3.a.) – (3.d.) este vorba de concesie realizată prin cedare, în exemplul (3.e.), de concesie realizată prin resemnare.

- (3) a. *După încă o săptămână de ostilitate, cei doi au ieșit în același timp din lăcașurile de cult, s-au îndreptat unul spre altul și-au spus într-un glas: „Bine, Allah nu e Allah, dă-mi căruța!” „Bine, Isus n-a înviat, dă-mi plugul!”* (Cărtărescu, 2003: 225-226)
- b. *Off, dragii mei! Nici nu știți în ce primejdii vă băgați... Și după ce-i mai cântări o dată din priviri zise: – Bine! Hai să vă spun tot ce știu despre asta.* (drumul-spre-vozia.ro)
- c. *Bine, haică te iert, totuși, pentru că scrii bine. Dar altă dată, vezi, să nu se mai întâmple.* (filos.ro)
- d. *Hai, mă, hai să-i trimitem! Bine, hai, de ce nu?* (Cărtărescu, 2010: 53)
- e. *aoleu ↓ după mi-a făcut capu' calendar o juma' de oră > (xxx) DA BINE ne vedem la avocați asta ESTE* (IVLRA 87)

3.3. SOLICITAREA UNEI EXPLICAȚII

Bine apare frecvent în enunțuri interogative marcând solicitarea unor explicații pe fondul unui contrast între așteptările vorbitorului și o situație dată cu care acestea nu corespund. Contrastul este accentuat și de conjuncția *dar* (4.a.), (4.b.) care, la fel ca și marcatorul *bine*, leagă două secvențe de discurs la nivel transfrastic, pe de o parte, între locutor și interlocutor, și, pe de altă parte, între locutor și propriile așteptări.

- (4) a. *Bine, dar de unde știți ce înseamnă, cum le-ați descifrat?* (Pârvulescu, 2012: 458)
- b. *Bine, dar de ce v-ați pregătit de somn?* (Alecsandri, 1974: 316)
- c. *Bine, domnul meu, dacă cunoști că domnul C. este astfel, cum de te găsești într-o legătură de prietenie atât de strânsă cu el?* (Alecsandri, 1974: 97)
- d. *Bine, dragul meu unchișor, de unde și până unde poeziile mele au agiuns în mânilor frumoasei ladi V.?* (Alecsandri, 1974: 222)

3.4. TRECEREA DE LA UN SUBIECT LA ALTUL SAU ÎNCHEIEREA CONVERSAȚIEI

O valoare *bine* reprezentată în uz este cea de încheiere a unei conversații (5.b.) – (5.f.) sau a unei discuții pe marginea unui subiect și de trecerea la un alt subiect (5.a.). În primul exemplu (5.a.), observăm un *ei bine* care marchează resemnarea cu o anumită situație, fiind amplasat la finalul enunțului, și un *ei bine* la

începutul enunțului, care marchează introducerea unui nou subiect. În următorul exemplu (5.b.), *bine*₁, urmat de formula de adresare cu caracter familiar „mă”, semnaleză interlocutorului apropierea de final a discuției, fiind în același timp declanșatorul lui *bine*₂, care reprezintă confirmarea sau acceptul interlocutorului că discuția s-a încheiat.

De cele mai multe ori, *bine* cu valoare de încheiere este însoțit de formulele convenționale de mulțumire, de urare, de rămas-bun etc. care, la rândul lor, semnaleză încheierea (v. ex.5.c. – 5.f.).

- (5) a. *Eu văd că tu eviți să-mi răspunzi, ceea ce înseamnă că ai cu totul altă părere, ei, bine*₁...*Ei, bine*₂, știi ce face în clipa aceasta protejată ta? (Adameșteanu, 1983: 69)
- b. A: *CE treabă are prietenu nădiei cu tine*↑ *NU-nțeleg*.
 B: <@ *nu*↓ *nu mă bag*↓ *peste ea*↓> *hi hi* .
 A: *hi hi*
 B: *BI:ne*₁ *mă*↓
 A: *bine*₂↓
 B: *DECI te aștept*↑ *vii?* *î*↑ # *deci* *ți-am zis*↑ *la: la nouă jumate*↓ *în față la /TUAIS/*. (IVLRA 171)
- c. *da*↓ *desigur*↓ *bine*↓ *vă mulțumesc*↓ *la revedere*. (IVLRA 100)
- d. B: *că nu știu unde să-l gădesc nu știu unde să-l caut acumă că*↓
 A: *bine* *spor la cumpărături la ce faci acolo și baftă mîine. ne vedem la școală*.
 [...]

 B: *să fie. pa*.
 A: *pa pa* (IVLRA 38)
- e. B: *da* ↓ *o să încerc dacă E să vă mai sun* ↓
 A: < *R bine*₁ *y**** >
 B: *bine*₂↓
 A: *bine*₃↓ *îhî /mersi/* (IVLRA 175)
- f. A: *bine*₁. <*R deci aș putea să trimit mesaj pe acest număr*↑ *nu* ?>
 B: <*R da da da*>
 A: *și: î* *tarifu este același*↑ *NU* ?
 B: *sigur că da*.
 A: <*P bine*₂↓ *vă mulțumesc mult*>.
 B: *mulțumim și noi pentru apelul la dialog*. (IVLRA 191)

3.5. REPROȘUL, IRONIA

În exemplele de mai jos, *bine* marchează o critică adresată interlocutorului prezentată sub formă de reproș (6.a.) – (6.d.) sau ironie (6.e.). În exemplele care exprimă reproșul, se poate observa o notă ușor ironică dată de formulele de adresare cu caracter familiar, ironic ce însoțesc marcatorul *bine*: „monșer”, „domnule”, „mă”, „mă maestre”.

- (6) a. *Și bineînțeles că în toiul discuției pica un alt amic care îl apostrofa pe primul: „Bine, monșer, mă făcuși să te aștept ieri la Căsuță ca o mazăre?... (Cărtărescu, 2003:62)*
 b. *Bine, domnule, îi zisei, nu este o lună de când ai vizitat Spania, și acum vrei iar să începi acest voiaj? (Alecsandri, 1974: 196)*
 c. *bine mă↓” zic↓ „N-AI atîta MINte să-ți dai seama? CUM să ți-l dau ți (IVLRA 52)*
 d. *Păi bine mă maestre, întâi ne aburești cu capitalismul, cu competiția și piața liberă și acum vii cu soluții din astea comuniste, în care vrei ca Guvernul să ne oblige pe noi, cetățenii, să plătim pentru incompetența matală în ale managementului capitalist?! (dantanasescu.ro)*
 e. *Binemă că voi sunteți toți slabi și numai pe mine sfârâie slănina!!! (zambetesiamintiri.ro)*

3.6. CONSTATAREA UNUI FAPT

Marcatorul discursiv *bine* are rolul de a corela un fapt cu un alt fapt, subliniind că al doilea fapt, deseori omis sau trecut cu vederea, este la fel de important ca și primul (7.a.) – (7.c.) sau e mai puțin relevant în raport cu subiectul adus în discuție (7.f.). În exemplul (7.d.), *bine* marchează un răspuns indirect printr-o constatare care explică dificultatea de a oferi interlocutorului răspunsul așteptat. În exemplul (7.e.), colocația *ei bine* accentuează atitudinea de revoltă a vorbitorului față de o anumită situație.

- (7) a. *Știm cu toții că în autobuz e îngrămădeală, că deseori pute și că trebuie să fim cu ochii în patru la hoții de buzunare. Bine, era așa încă de pe vremea când sute de gălățeni circulau doar cu maxi-taxi și scuiپau în sân când auzeau de urcat în autobuz... (viata-libera.ro)*
 b. *Bine, e bun și doar așa pentru voi, dacă vă place ciocolata și vreți să vă răsfațați puțin. (casareanbucate.ro)*
 c. *A: nu_nu_nu↓ tot așa a rămas. chiar ȘI acuma↓ în starea asta↓ eu încerc IAR↓ tot timpul îi este frică că cineva o fură↑ cînd lipsește ceva din casă↑
 B: da' bine↓ și de voi se teme↑ voi sînteți [ai ei↓ pe CIne mai are (IVLRA, 48)*
 d. *RM: CARE ar fi primii trei fotbaliști români ai tuturor timpurilor↓ așa >. II: ((își drege vocea)) bine↓ <@ așa e greu de făcut> un clasament↓ (IVLRA 166)*
 e. *Ei bine, pentru gândirea de tip dihotomic, asta e un scandal. (Pleșu, 2003: 20)*
 f. *Bine, sunt case – destule – cu imperfecțiuni mari, dar hai să nu discutăm despre ele acum. (andreeapatrascu.ro)*

3.7. MARCAREA UNUI CONTRAST

Ca marcator de contrast, *bine* este adesea însoțit de conjuncția adversativă *dar* care întărește valoarea de contrast între două secvențe discursive. În exemplul (8.a.), *bine* segmentează mesajul astfel: o secvență codifică o situație [muzica e un obstacol de netrecut între două persoane] care încalcă așteptările vorbitorului

codificate în a doua secvență [muzica nu e un obstacol]. În exemplul (8.b.), se creează un contrast între secvențele [o amendă nu e o mândrie] și [o amendă nu e un necaz prea mare], prin faptul că a doua secvență contrazice convingerea comună potrivit căreia o amendă, de orice fel ar fi, reprezintă un necaz.

- (8) a. *B: e: ne gândim că poate CIne știe↓ avem preferințe comune și din cauza asta (xxx)*
A: bine da' MUzica zău↓ chiar MUzica↓ e-așa ceva de:⊥ un obstacol de netrecut între două persoane? (IVLRA 214)
 b. *Prima amendă din viața mea. N-ar fi deloc o mândrie... bine, niciun necaz prea mare n-ar fi... (Goma, 2011: 116)*

3.8. RECTIFICAREA PRIN REFORMULARE SAU COMPLETARE

Marcatorul *bine* este folosit și în contexte care necesită o rectificare (9.a.), (9.b.) sau o completare (9.c.), (9.d.). În exemplul (9.c.), *bine* marchează informația dată [nu există în stoc] ca fiind incompletă, reluând întrebarea de mai sus pentru care nu a primit un răspuns [se poate face comandă?].

- (9) a. *Faza cea mai tare e ca oamenii astia la parterul cladirii de birouri au un bar, frate! Bine, ei cica ii zic "cafenea" (supergulia.ro)*
 b. *și între timp ne-am uitat la ea și vedem că și ea are (xxx) niște pete pă mână. bine↓ puteau fi oriunde↓ da' noi ne-am uitat (la mână) # (IVLRA 64)*
 c. *A: dar ↑se po:ate: ↑face cu o COmanDĂ:?*
B: nu: există în stoc deocamdată.
A: bine↓<R nu există-n stoc↓ DAR putem să facem
B: două săptămâni ↓să știți↓ (IVLRA 195)
 d. *A: cu MII dă bombe trăgeau↓ pentru nimic↓ și CE se-ntîmplă↓*
B: ghiuLEle vrei să spui
A: bine# bombe de-ale lor↓ de tunuri↓ nu↑ (IVLRA 49)

3.9. CREAREA UNUI SUSPANS

În exemplele de mai jos, *ei bine* este folosit retoric având rolul de a dinamiza textul, marcând un moment de suspans între o întrebare și un răspuns (10.a.), (10.b.) sau între un fapt și justificarea acestuia (10.c.)

- (10) a. *Și mai ales, cine nu participa la concursul pentru cel mai mare "bubble gum"? Ei bine, recordul pentru cel mai mare balon făcut dintr-o gumă de mestecat a fost atins în 2004 nu de către un copil, ci de un adult în toată puterea cuvântului: americanul Chad Fell. (a1.ro)*
 b. *Vara aceasta, românii dau peisajele idilice de peste hotare, pe prima stațiune exotică din România. Despre ce este vorba? Ei bine, despre un sat plutitor, realizat în localitatea Berzasca din județul Caraș-Severin, într-o zonă cu un peisaj impresionant. (a1.ro)*

c. *La un moment dat, mă plictisesc de atâtea cifre și mă trezesc că îl întreb cât de ușor poate fi spartă o bancă. La care el zâmbește subțire și-mi spune: n-ai idee cât de ușor. Mi-am închis reportofonul. Ei bine, omul mi-a spus niște chestii de nu vă vine să credeți...* (rammstein.ro)

Putem observa că, în exemplele analizate, *bine* apare de cele mai multe ori la începutul enunțului și poate fi precedat sau urmat de alți marcatori: *ei bine*, *păi bine*, *da' bine*, *bine dar*. O altă observație importantă este că în corpusul de texte orale nu am găsit nicio ocurență pentru *ei bine*, spre deosebire de textele scrise, unde apare frecvent, probabil datorită caracterului său livresc. De asemenea, este posibil ca *ei bine* să fie un calc după fr. *eh bien*, dovadă că circulă mai ales în limbajul scris.

4. DEFINIȚIA UNUI MARCATOR DISCURSIV

Plecând de la modelul de definire a unui marcator discursiv în dicționarele străine analizate, propunem ca definiția lui *bine* să includă și valorile pragmatice/discursive, fie trecându-le ca subsens (A), fie ca intrare separată (B):

(A) Bine = element (discursiv/pragmatic) folosit pentru a marca o valoare pragmatică (un acord sau o aprobare, acceptarea prin cedare sau resemnare, solicitarea unei explicații, încheierea unei conversații sau trecerea la un alt subiect, un reproș sau o ironie, constatarea unui fapt, marcarea unui contrast, rectificarea prin reformulare sau completare, crearea unui suspans)

(B) Bine = **III.** (Adesea în oral) Element (discursiv/pragmatic) folosit pentru a marca: **1.** un acord sau o aprobare (*Bine, așa facem*), **2.** acceptarea prin cedare sau resemnare (*Bine, cum zici tu*), **3.** solicitarea unei explicații (*Bine, dar de unde știi?*), **4.** încheierea unei conversații (*Bine, vorbim mâine*), **5.** trecerea la un alt subiect (*Bine, hai acum să vorbim despre Mihai*), **6.** un reproș sau o ironie (*Bine, abia acum îmi zici?!*), **7.** constatarea unui fapt (*Bine, am luat examenul, dar nu despre asta e vorba*), marcarea unui contrast (*Bine, dar chiar așa?!*), rectificarea prin reformulare sau completare (*Bine, ceea ce am vrut să spun este că...*), crearea unui suspans (*Ei bine, nici nu vă imaginați ce s-a întâmplat*).

Urmărind criteriile de includere în DEX a unui termen sau a unui sens nou, considerăm că *bine* respectă următoarele criterii⁴: noutate lexicală necesară, indispensabilă; numărul mare de ocurențe; gradul de cunoaștere și de folosire a elementului lexical; reflectarea nivelului de evoluție a societății; apartenența la două stiluri funcționale; tendința de determinologizare.

⁴ Pentru mai multe detalii privind criteriile includerii noilor termeni în DEX, vezi Popescu 2009.

5. ARGUMENTE PRO ȘI CONTRA

Argumentele pentru care am considera justificată includerea marcarilor discursivi într-un dicționar explicativ cum este DEX-ul sunt următoarele: frecvența mare în uz (oral și scris), predispoziția pentru decategorializare, utilitatea pentru învățarea limbii române ca limbă străină, dată fiind dificultatea de a-i traduce într-o altă limbă, atestarea în alte dicționare explicative, atestarea și analiza lor în lucrări de specialitate. Aceste criterii pot fi îndeplinite de o serie de marcatori discursivi care sunt cunoscuți și destul de frecvenți în limba română actuală (*adică, bine, oricum, păi, poate* etc.).

Este adevărat că în româna actuală întâlnim și mulți marcatori discursivi pe care încă nu-i putem considera „eligibili” pentru DEX, cum ar fi *blană, frate, gen, marfă* etc.

În ceea ce privește argumentele contra, primul ar fi reprezentat de problema taxonomică, și anume dificultatea de a-i încadra într-o clasă lexico-gramaticală tradițională, dat fiind procesul de decategorializare la care este supus un marcator discursiv.

Un al doilea argument contra ar fi problema terminologică. De-a lungul timpului, acești termeni au fost denumiți „cuvinte de umplură”, „cuvinte și construcții incidente” (GRAM. ROM. 1 II 1954: 256–262; GRAM. ROM. 2 II 1963: 422–427), „mărci discursive / dialogale” (Pop 1985: 420; Ionescu-Ruxăndoiu 1995: 34–35; GALR II 2005: 833–841, 2008: 874–882); „conectori frastici și transfrastici” (GALR II 2005: 728–737, 2008: 768–777); „marcatori discursivi”, „marcatori pragmatici” sau chiar interjecții. Nici în lingvistica internațională nu s-a ajuns la un consens în ceea ce privește denumirea acestor termeni.

De asemenea, diversitatea funcțiilor pragmatice dependente de context poate reprezenta o problemă atunci când trebuie să definim sau să încadrăm un marcator discursiv și, nu în ultimul rând, trebuie menționat caracterul dinamic, efemer al acestora.

CONCLUZII

Problema marcarilor discursivi este una spinoasă atunci când trebuie să treacă prin filtrul lexicografic/lexicologic. Dacă în cazul noilor intrări în dicționare se aplică criteriile prestabilite și putem decide ușor dacă un termen este sau nu eligibil, în cazul marcarilor discursivi apar și probleme legate de taxonomie, de terminologie, de corpusul în care ar trebui urmărită frecvența acestora.

Am adus în discuție în această lucrare situația marcarilor discursivi din cele mai uzuale dicționare românești și am observat, de cele mai multe ori, că sensul discursiv apare parțial, „trunchiat” în comparație cu situația celor din dicționarele explicative străine.

Considerăm că o parte din marcatorii discursivi uzuali ar trebui luați în considerație pentru o nouă ediție a DEX-ului, cu mențiunea că valorile pragmatice ar trebui să fie însoțite de exemple clare și reprezentative pentru româna actuală.

SURSE

- Adameșteanu, 1983 = Adameșteanu, Gabriela, *Dimineața pierdută*, Editura Cartea Românească, București, 1983.
- Alecsandri, 1974 = Alecsandri, Vasile, *Opere IV, Proză*, Minerva, București, 1974.
- Cărtărescu, 2010 = Cărtărescu, Mircea, *Frumoasele străine*, Editura Humanitas, București, 2010.
- Cărtărescu, 2003 = Cărtărescu, Mircea, *Pururi tânăr, înfășurat în pixeli*, Editura Humanitas, București, 2003.
- Goma, 2011 = Goma, Paul, *Jurnal*, 2011, <http://www.paulgoma.com/jurnal-2011/>
- IVLRA = Liliana Ionescu Ruxăndoiu (coord.), *Interacțiunea verbală în limba română vorbită actuală: corpus (selectiv): schiță de tipologie*, Editura Universității din București, București, 2002.
- Pârvulescu, 2012 = Pârvulescu, Ioana, *Viitorul începe luni*, Editura Humanitas, București, 2012.
- Pleșu, 2003 = Pleșu, Andrei, *Despre îngeri*, Editura Humanitas, București, 2003.
- Sketch engine = drumul-spre-vozia.ro, hellopitesti.ro, filos.ro, liniadefinish.ro, laguna-tour.ro, andreeapatrascu.ro, dantanasescu.ro, zambetesiamintiri.ro, viata-libera.ro, casareainbucate.ro, supergulia.ro, a1.ro, rammstein.ro

DICȚIONARE

- DELS = *Dicționar de expresii, locuțiuni și sintagme ale limbii române*, Cătălina Mărânduc, București, Editura Corint, 2010.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Română, Ediție revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic, 2016.
- DEXI = *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Coordonator științific: Eugenia Dima, Chișinău, Arc & Gunivas, 2007.
- DOOM 2021 = *Dicționarul Ortografic, Ortoepic și Morfologic al Limbii Române*, Academia Română, Ediția a III-a revăzută și adăugită, coord. Ioana Vintilă-Rădulescu, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2021.
- DLR = *Dicționarul limbii române. (DLR)*. Serie nouă. I–XIV, București, Editura Academiei Române, 1965-2010.
- DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, coord. Dimitrie Macrea, Emil Petrovici, București, Editura Republicii Populare Române, 1955–1957.
- DLRM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.
- MDA = *Micul dicționar academic*. Vol. I–IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001–2003.
- NDU = *Noul dicționar universal al limbii române*, Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, București – Chișinău, Editura Litera Internațional, 2006.
- Oxford Learners* = <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>
- Cambridge Dictionary* = <https://dictionary.cambridge.org/>
- Larousse* = <https://www.larousse.fr/>

BIBLIOGRAFIE

- Aijmer, K., 2002, *English discourse particles: evidence from a corpus*. Amsterdam: John Benjamins.
- Aijmer, K., 2013, *Understanding Pragmatic Markers. A Variational Pragmatic Approach*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Andersen, G., 1998, „The Pragmatic Marker *Like* from a Relevance Theoretic Perspective”, în A. Jucker, Y. Ziv, *Discourse Markers: Description and Theory*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Andersen, G., T. Fretheim (ed.), 2000, *Pragmatic Markers and Propositional Attitude*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Andersen, G., 2001, *Pragmatic Markers and Sociolinguistic Variation: a Relevance- Theoretic Approach to the Language of Adolescents*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bazzanella, C., 1994, *Le facce del parlare. Un approccio pragmatico all'italiano parlato*. Firenze: La Nuova Italia.
- Beeching, K., 2002, *Gender, Politeness and Pragmatic Particles in French*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bolinger, D., 1977, *Meaning and Form*. (English language series II.) London: Longman, 1977.
- Brinton, L. J., 1996, *Pragmatic Markers in English. Grammaticalization and Discourse Functions*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Crystal, D., 1988, „Another look at, well, you know...”, *English Today*, Vol. 4, nr. 1, 47–49.
- Ducrot, O. et al., 1980, *Les mots du discours*. Paris: Editions de Minuit.
- Erman, B., 1987, *A study of you know, you see and I mean in face to – face conversation*, Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm Studies in English 69. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Erman, B., 2001, „Pragmatic markers revisited with a focus on *you know* in adult and adolescent talk”, în Fischer, K. (ed.), 2006, *Approaches to Discourse Particles*. Amsterdam: Elsevier.
- Fraser, B., 1990, „An approach to discourse markers”, *Journal of Pragmatics* 14(3), 383–398.
- Fraser, B., 1996, „Pragmatic Markers”, *Pragmatics* 6(2), 167–190.
- Fraser, B., 1999, „What are discourse markers?”, *Journal of Pragmatics* 31(7), 931–952.
- Fraser, B., 2006, „Towards a theory of discourse markers”, în K. Fischer (ed.), *Approaches to Discourse Particles*. Amsterdam: Elsevier, 189–204.
- GALR II 2005 = Guțu Romalo, V. (coord.), 2005, *Gramatica limbii române*, vol. II. București: Editura Academiei Române.
- GALR II 2008 = Guțu Romalo, V. (coord.), 2008, *Gramatica limbii române*, vol. II. București: Editura Academiei Române.
- GRAM. ROM.1 II 1954 = *Gramatica limbii române*, vol. II. [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1954.
- GRAM. ROM. 2 II 1963 = *Gramatica limbii române*. vol. II. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963.
- Ionescu-Ruxăndoiu, L., 1995, *Conversația: structură și strategii*. București: All.
- Fraser, B., 2009, „An Account of Discourse Markers”, *International Review of Pragmatics* 1(2), 293–320.
- Kiseleva, K., D. Paillard, (ed.), 1998, *Diskursivnye Slova Russkogo Jazyka: Opyt Kontekstno-Semantičeskogo Opisaniija*. Moscova: Metatekst.
- Longacre, R. E., 1976. „‘Mystery’ particles and affixes”, în Mufwene, Salikokos, Walker, Carol A., Steever, Sanford B. (ed.). *Papers from the 12 th regional meeting. Chicago Linguistic Society*. April 23-25, 1976. Chicago: Chicago Linguistic Society, 468–475.
- Milaș, C., 2006–2007, „Adverbul *bine* ca marcă dialogală”, *Dacoromania*, serie nouă, XI–XII, 161–177.
- Pop, L., 1985, „Mărcialogale”, *LR*, XXXIV, nr. 5, 420–426.
- Popescu, M., 2009, „Observații și propuneri pentru o nouă ediție a DEX”, *LR*, LVIII, nr. 4, 536–544.

Schegloff, E. A., 1982, „Discourse as an interactional achievement: some uses of ‘uh huh’ and other things that come between sentences”, in Deborah Tannen (ed.) *Analyzing Discourse: Text and Talk*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 71–93.

**SMALL WORDS, BIG MEANINGS: ABOUT THE INTRODUCTION
OF SOME DISCOURSE MARKERS IN *DEX***

Abstract

The aim of this study is to bring in discussion the (im)possibility of including in the dictionary the class of discourse markers. By doing that we have analysed the situation of discourse markers in Romanian dictionaries, but also in foreign dictionaries (*Oxford Learners*, *Cambridge Dictionary*, *Larousse*). We have noticed that the foreign dictionaries consulted by us treat discourse markers and their pragmatic values as they have high frequency in use. Given the fact that some Romanian dictionaries contain already some borrowed discourse markers from English, and considering the criteria for including new words in dictionary, we believe that discourse markers deserve at least to be noticed and discussed by lexicographers.

LOCUL REGIONALISMELOR ÎN DEX³

CAROLINA POPUȘOI

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
carolina_popusoi@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *lexic regional, limbă comună, limbă standard, vocabular de bază, vocabular secundar.*

Keywords: *regional lexicon, common language, standard language, core vocabulary, secondary vocabulary.*

1. INTRODUCERE

Dicționarul explicativ al limbii române (DEX), datorită caracterului său academic, reprezintă lucrarea de referință atât a vorbitorilor nativi, cât și a celor care au ca limbă maternă un alt idiom, dar care sunt participanți la actul de comunicare în dacoromână. Prin urmare, *DEX*-ul este dicționarul cel mai utilizat în vederea elucidării sensurilor pentru lexemele problematice. În zilele noastre, formatul electronic al *DEX*-ului constituie site-ul cel mai accesat în acest scop. Din aceste considerente, *DEX*-ul ar trebui să prezinte echilibrat toate categoriile de lexeme din limbă, cuprinzând semnificativ vocabularul ei.

Pe lângă vocabularul fundamental, numit și fondul lexical principal sau vocabularul de bază / vocabularul esențial (care reprezintă circa 10% din lexiconul unei limbi), un dicționar de o asemenea factură trebuie să conțină masiv și elemente din vocabularul secundar (care constituie aproximativ 90% din totalitatea cuvintelor dintr-o limbă). Din vocabularul secundar (cunoscut și ca lexic pasiv sau ca masa vocabularului), fac parte: termenii tehnico-științifici, elementele neologice, unitățile lexicale populare, regionale, familiare, arhaice, elementele de jargon și de argou.

2. ASPECTE ALE PROBLEMEI

Încă de la prima ediție a *DEX*-ului, s-a definit conceptul acestuia și s-au stabilit directive pe termen lung, referitor la componenta lexicală a dicționarului, menționându-se: „Conceput ca un cuprinzător repertoriu lexical, ... *Dicționarul explicativ al limbii române* se adresează tuturor celor care, folosind în mod curent limba română, au nevoie de informații și lămuriri noi în legătură cu vocabularul românesc actual” (*DEX*¹ 1975, prefață).

Dacă asupra prezenței și a necesității îmbogățirii listei de cuvinte din masa vocabularului a *DEX*-ului cu termeni tehnico-științifici și cu elemente neologice nu există niciun dubiu, nu același lucru se poate spune și despre celelalte categorii ale lexicului secundar. Cele mai vizate, în acest sens, sunt regionalismele. Există păreri că acestea ar trebui reduse semnificativ sau chiar excluse definitiv din ediția următoare a *DEX*-ului. Drept argument, se invocă problema spațiului, care ar trebui folosit, mai degrabă, pentru neologisme intrate recent în limbă, și nu pentru lexeme cu utilizări restrânse. Un alt raționament trimite la posibilitatea mult mai mare de a avea, astăzi, acces și la dicționare specializate (în cazul de față, de regionalisme), pentru a găsi sensul unui cuvânt. Se vorbește, de asemenea, și despre importanța din ce în ce mai mică a regionalismelor în procesul comunicării, dată fiind polarizarea intereselor generației actuale spre alte activități și preocupări. (Afirmatii de genul „*Cine-l mai citește azi pe Sadoveanu?*” sunt din ce în ce mai sonore.) Se vehiculează și ideea că lexemele regionale nu-și au rostul într-un dicționar ca *DEX*-ul, locul acestora fiind în atlase, glosare, dicționare de regionalisme, dicționare tezaur.

Cu toate că regionalismul constituie un „fapt de limbă existent numai într-o anumită regiune, [fiind] caracteristic numai pentru un anumit grai” (*DEX*² 2009) (ceea ce, într-adevăr, determină limitarea ariei lui de circulație) și, deși există numeroase dicționare de regionalisme accesibile, aceste aspecte nu au căderea de a scoate asemenea elemente lexicale dintr-un dicționar general de factură academică.

Este cunoscut faptul că limbile (standard) au la origine un dialect, un grai sau reprezintă simbioza unor dialecte ori graiuri. În acest sens, I. Iordan menționează: „Unele dialecte pot constitui baza limbilor naționale și pot să se dezvolte în limbi naționale independente” (1956: 15). Aspectul în cauză este subliniat și de E. Coșeriu: „Limba comună nu este la originea sa decât un dialect ca și celelalte ..., însă care, din motive politice, istorice și culturale (literare) a ajuns să fie limbă națională sau să se folosească, pe întreg teritoriul luat în considerare, ca limbă supradialectală, alături de graiurile locale” (1995: 38). Așa stând lucrurile, credem că nu ar trebui să ignorăm faptele de limbă care, la un moment dat, au fost pe aceeași treaptă cu cele din limba standard de azi, dar care, sub influența anumitor factori, au ajuns să reprezinte, în diacronie, o variantă regională a limbii literare.

În altă ordine de idei, regionalismele sunt elemente cu rol esențial în diferențierea și în stabilirea ramificațiilor teritoriale și, prin urmare, ar fi necesară prezența lor în *DEX*, pentru că un asemenea dicționar ar trebui să conțină atât lexeme comune ale limbii, cât și vocabule care particularizează.

Din punct de vedere cantitativ, regionalismele din limba română constituie o categorie deloc neglijabilă. Estimativ, doar în *DA* și în *DLR* sunt înregistrate în jur de douăzeci și cinci de mii de lexeme (și sensuri) regionale (Dimitriu 2005: 89). Potrivit lui C. Dimitriu (2005: 89), „dacă s-ar putea înregistra toate regionalismele (cuvinte și sensuri) existente în limba română, numărul acestora ar ajunge la cca cincizeci de mii de cuvinte și sensuri, cifră apropiată de aceea a neologismelor

care, după cum găsim în prefața lui Florin Marcu de la *Marele dicționar de neologisme* (MDN 2002: 8), sunt în număr de «peste 65.000 [de] termeni»”.

Referitor la cantitatea regionalismelor din edițiile actuale ale DEX-ului, deși mulți vorbesc despre fenomenul masiv al acestora, în realitate, lucrurile nu stau chiar așa. Din totalul de circa 70.600 de lexeme înregistrate în DEX, în jur de 4.000 reprezintă cuvinte regionale. Trebuie precizat însă că, în acest număr, intră nu doar vocabule regionale, ci și sensuri regionale, și variante regionale (acestea din urmă fiind în jur de 400 de elemente).

Spre exemplu, la litera A, din circa 4.800 de lexeme, doar 52 de cuvinte constituie elemente regionale. Dintre acestea, 41 sunt lexeme propriu-zise, iar 11 reprezintă sensuri regionale în cadrul cuvintelor din limba comună. Cele mai multe vocabule regionale de la litera A (și anume 36) sunt monosemantice, 4 – bisemantice și 1 – cu patru sensuri.

La litera B, se întâlnesc în jur de 219 lexeme regionale, unde 192 sunt cuvinte propriu-zise, iar 27 reprezintă sensuri regionale. Dintre lexemele propriu-zise, 151 sunt monosemantice, 31 – bisemantice, 8 – trisemantice și 2 – cu patru sensuri.

La litera C, care are una dintre cele mai mari liste de cuvinte din dicționar, găsim 328 de elemente regionale, unde 272 sunt cuvinte propriu-zise, iar 56 constituie sensuri regionale. Și aici, majoritatea lexemelor (și anume 233) sunt monosemantice, 30 – bisemantice, 6 – trisemantice și 3 – cu patru sensuri.

Reieșind din faptul că româna are circa 50.000 de regionalisme (cuvinte și sensuri), cele aproximativ 4.000 de cuvinte regionale înregistrate în DEX reprezintă cam 8 % din totalul de regionalisme existente în limbă, iar, din cele peste 70.600 de intrări din DEX, regionalismele constituie cam 5,7 % din totalul de cuvinte. Din ambele proporții, rezultă că, în DEX, elementul regional este prezent în limitele rezonabilului, fiind o cantitate firească pentru această categorie de cuvinte din lexicul pasiv.

În tradiția lexicografică românească academică (cu referire la DA, DLR și MDA), dacă un astfel de element lexical se întâlnește în cel mult trei regiuni geografice, acesta este marcat diastratic printr-o abreviere a zonei din care face parte (de exemplu: pentru Muntenia – Munt., pentru Moldova – Mold./Mol., pentru Transilvania – Transilv./Trs., pentru Oltenia – Olt., pentru Banat – Ban., pentru Dobrogea – Dobr., pentru Maramureș – Maram., pentru Crișana – Criș., pentru Bucovina – Bucov.). Când însă un cuvânt din această categorie apare în mai mult de trei arii geografice (însă nu pe întreg teritoriul), s-a convenit să se noteze prin marca *regional* sau prin abrevierea *reg.*, în funcție de regulile de redactare ale fiecărui dicționar. Cât despre DEX, lexemele regionale sunt precedate de marca generală *reg.*, fără a preciza însă regiunea în care circulă, chiar dacă acestea se întâlnesc doar într-un singur grai. O astfel de abordare, credem, se justifică, pe de o parte, prin economia de limbaj (necesară în cazul lucrărilor tipărite) și, pe de alta, prin simplificarea informației pentru utilizatorul de rând al unui dicționar general. Acest aspect reiese și din conceptul DEX-ului de a fi o lucrare destinată pentru publicul larg, și nu un lexicon specializat.

Deși în *DEX* nu se indică zona geografică pentru fiecare regionalism, elementul regional este reprezentat uniform pe regiuni, ceea ce dovedește că redactorii primei ediții au selectat riguros faptele de limbă regionale din dicționarele academice existente, din diverse glosare și din atlase lingvistice. Totodată, regăsirea în *DEX* a regionalismelor prezente în operele clasicilor ne face să conchidem că, în procesul redactării dicționarelor academice care au stat la baza *DEX*-ului, s-au fișat lucrările celor mai reprezentativi scriitori din toate zonele țării.

Dacă există o problemă legată de regionalismele din *DEX*, aceasta, cu siguranță, nu ține de prezența lor în lucrare, ci, pe alocuri, de conținutul definiției. (Acest aspect este însă valabil și pentru alte categorii de lexeme.) Astfel, uneori, definițiile lexemelor regionale sunt inexacte, redundante sau pleonastice. Alteori, găsim definiții lungi, cu numeroase enumerări. Cu toate acestea, adesea, este dificil la redactare de a se dispensa de unele cuvinte, pentru că ele servesc la conturarea cu exactitate a semantismului. (De exemplu: *ceatlău* „bucată de lemn cu care se răsuște funia sau lanțul trecut peste o sarcină (de fân, de lemne etc.) spre a o strânge”; *hatie* „îngrămădire de nuiete, pietre, bolovani etc. executată pentru a amenaja cursul unei ape sau pentru a stăvili revărsarea ei” ș.a.)

Precizăm că definițiile analitice lungi și greoaie se întâlnesc și în cadrul altor elemente lexicale, cum ar fi termenii de specialitate sau neologismele.

Cele mai puțin problematice, sub aspectul definirii, sunt lexemele regionale care au sinonim în limba standard, acestea primind, evident, o definiție sintetică. (Spre exemplu: *acaț* „salcâm”; *bai* „necaz, încurcătură”; *balercă* „butoiaș”; *curechi* „varză”, *casap* „măcelar”; *coștereăț* „coteț”; *a (se) credinți* „a (se) logodi”; *haraiman* „gălăgie, tărăboi, zarvă”; *a încruși* „a argăsi” ș.a.)

Este de apreciat faptul că, în *DEX*, s-a evitat introducerea unor lexeme regionale cu definiție incertă, de genul „nedefinit mai îndeaproape”, cum apare în *DA*, *DLR*, *MDA*.

Chiar dacă, în rândul regionalismelor, sunt cele mai multe cuvinte cu origine necunoscută, acest aspect nu reprezintă un argument în eliminarea lor din următoarea ediție a *DEX*-ului, dimpotrivă, includerea lor ar putea servi ca imbold în cercetarea și în găsirea etimonului.

Conservarea elementului regional în *Dicționarul explicativ al limbii române* contribuie la păstrarea tradițiilor și a formatului lucrării, pentru că este important ca o lucrare de factura *DEX*-ului să fie consecventă în timp și să rămână așa cum a fost ea consacrată.

De asemenea, prezența regionalismelor în *DEX* determină ca vocabularul (sau necesarul) unei limbi să fie acoperit în mod echilibrat, conferind, totodată, caracter practic lucrării, prin faptul că diverse elemente lexicale pot fi găsite la un loc, într-un singur dicționar.

Nu în ultimul rând, este nevoie de regionalisme în *DEX*, pentru ca lexemele și sensurile regionale din opera clasicilor români (care au contribuit la făurirea limbii comune prin mijloacele-model de exprimare) să fie la îndemâna oricui.

Cu toate că prezintă caracter nonstandard, elementul regional este valorificat pe larg în literatura artistică, regionalismelor revenindu-le rolul de a evoca specificul și coloritul local, dar și acela de a dezvălui și de a caracteriza într-un mod inedit personajele. De altfel, regionalismele constituie o reală sursă de îmbogățire a limbii creațiilor artistice și, nu de puține ori, a limbii comune, trecând în evoluția lor, datorită expansiunii în spațiu, la elemente populare și, de aici, la elemente din limba standard. Utilizate cu moderație și cu măiestrie, regionalismele conferă textului o notă de autenticitate, sporind valoarea artistică a unei opere. Astfel de lexeme caracterizează opera unor mari clasici români, printre care I. Creangă, M. Sadoveanu, I. Slavici, I. L. Caragiale ș.a.

În opera lui I. Creangă, găsim regionalisme ca: *balcâz* „urât, hâd, diform, slut, pocit”; *ghibirdic* „copil sau om scund”; *gligan* „lungan”; *lăicer* „covor țărănesc de lână, care se așterne pe jos sau cu care se împodobesc la țară lavițele și pereții”; *mămuță* „mămică”; *pocinog* „saftea”; *stative* „război de țesut”; *știoalună* „loc adâncit în albia unui râu, unde apa formează vârtejuri”; *tologit* „întins într-o poziție comodă, odihnitoare” etc.

Printre regionalismele întâlnite la M. Sadoveanu, menționăm: *botfor* „cizmă cu carâmbi tari și încrețite la gleznă”; *ciubotă* „cizmă”; *drușcă* „domnișoară de onoare”; *hodină* „odihnă”; *muruială* „pământ sau lut înmuiate cu apă, uneori amestecate cu baligă și paie sau var și nisip cu care se tencuiesc pereții, pardoseala etc.”; *nagaică* „cnut”; *știubei* „stup”; *șintirim* „cimitir” etc.

La I. Slavici, amintim următoarele lexeme regionale: *barabulă* „cartof”; *boitar* „ajutor de porcar”; *carmajin* „piele vopsită în roșu-închis”; *lubeniță* „pepene verde”; *pripior* „coastă de deal sau de munte, pantă abruptă; povârniș”; *sămădău* „supraveghetor peste porcari” etc.

Numeroase sunt și regionalismele (lexicale, fonetice, morfologice) în opera lui I. L. Caragiale¹. Printre regionalismele lexicale, semnalăm: *celar* „încăpere mică în locuințele țărănești, pentru păstrarea alimentelor și a obiectelor casnice; cămară”; *oblon* „deschizătură în formă de fereastră într-un perete, în special în peretele podului; tăblie de lemn care închide această deschizătură”; *șiță* „bucată subțire de lemn asemănătoare cu șindrila, dar mai scurtă decât aceasta, folosită pentru captușirea și acoperirea caselor țărănești, a cabanelor etc.”; *nițel* „puțin”; *tiu* „exclamație care exprimă regretul, mirarea etc.” ș.a.

De regulă, specificul unui grai este în strânsă legătură cu relația dintre locutorii acestei zone și vorbitorii de alte limbi cu care se învecinează. În timpul de față, regionalismele reprezintă, în general, un fenomen static. Alături însă de terminologia tehnico-științifică (caracterizată prin dezvoltarea vertiginoasă a unor ramuri) și de neologisme (care iau amploare în urma contactelor lingvistice din ultimele decenii), regionalismele constituie elemente esențiale în masa vocabularului, creând împreună un tot indivizibil.

¹ O abordare amplă a elementului regional în opera lui I. L. Caragiale vezi la Hristea 1958; Mărgărit 2009.

CONCLUZII

Regionalismele sunt elementele lexicale care scot în evidență coloritul local și specificul lingvistic al unei zone, făcând parte din vocabularul secundar al unei limbi.

În orice idiom, lexicul regional reprezintă o componentă esențială în cadrul dicționarelor explicative de uz general.

Cu toate că au o arie de circulație mai mult sau mai puțin restrânsă, credem că marea parte a regionalismelor existente în *DEX* ar trebui păstrate, pentru că nu se justifică afirmația cum că ar supraîncarca inutil lucrarea, căci, după cum am văzut, regionalismele din edițiile actuale ale *DEX*-ului reprezintă un procent relativ mic (aproximativ 6%) din totalitatea de lexeme înregistrate. Cât despre îmbogățirea listei de cuvinte cu regionalisme în viitoarea ediție a *DEX*-ului, considerăm că nu este oportun, deoarece, pe de o parte, avem a face cu un fenomen static, iar, pe de alta, lexemele existente acoperă satisfăcător necesarul unei limbi atât la nivelul creațiilor artistice, cât și la cel al comunicării nonstandard. De asemenea, suntem de părere că un dicționar explicativ academic de uz general (cum este *DEX*-ul) trebuie să reflecte complex masa vocabularului din română, vocabular care constă și din elemente neologice și terminologice (actualizate, bineînțeles, periodic), dar și din lexeme regionale.

SIGLE

- DA* = *Dicționarul limbii române*. [Academia Română, București, Literele: *A–B* (1913), *C* (1940), *D–De* (1949), *F–I* (1934), *J–Lacustru* (1937), *Ladă–Lepăda* (1940), *Lepăda–Lojniță* (1948)]
- DEX* = *Dicționarul explicativ al limbii române*. [Academia Română, București, Ediții: 1975, 1988, 1996, 2009, 2016]
- DLR* = *Dicționarul limbii române*. [Academia Română, Serie nouă. Literele: *M* (1965–1968), *N* (1971), *O* (1969), *P–Păzui* (1972), *Pe–Pînar* (1974), *Pînă–Pogribanie* (1977), *Pogrijenie–Presimțire* (1980), *Presin–Puzzolană* (1978), *R* (1975), *S–Sclabuc* (1986), *Scladă–Semînțarie* (1987), *Semn–Sîveică* (1990), *Slab–Spongios* (1992), *Songiar–Swing* (1994), *Ș* (1978), *T–Tocăliță* (1982), *Tocăna–Twist* (1983), *Ț* (1994), *U* (2002), *V–Veni* (1997), *Venial–Vizurină* (2002), *Viclă–Vuzum*, *W*, *X*, *Y* (2005), *Z* (2000), *D–Deinmulțit* (2006), *Deja–Deținere* (2006), *Deținut–Discopotiriu* (2007), *Discord–Dyke* (2009), *L–Lherzolită* (2008), *Li–Luzulă* (2008), *E–Erzaț* (2009), *Es–Ezredeș* (2010), *J*, *K*, *Q* (2010)]
- MDA* = *Micul dicționar academic*. [Vol. I–IV. Academia Română. (I) Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, (II–IV) Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București, Editura Univers Enciclopedic. I: *A–C* (2001); II: *D–H* (2002); III: *I–Pr* (2003); IV: *Pr–Z* (2003)]

BIBLIOGRAFIE

- Coșeriu, Eugeniu, 1995, *Introducere în lingvistică*, Cluj, Editura Echinoc.
- Dicționarul explicativ al limbii române (DEX¹ 1975)*. Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
- Dicționarul explicativ al limbii române (DEX² 2009)*. Ediție revăzută și adăugită. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. [Tiraj nou]. București, Editura Univers Enciclopedic Gold.

- Dimitriu, Corneliu, 2005, „Regionalismele lexicale în «dicționarele Academiei»”, în *Studia linguistica et philologica. In honorem Constantin Frâncu*, în *Analele științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași* (serie nouă), secțiunea III e, Lingvistică, tomul LI, 89–98.
- Hristea, Theodor, 1958, „Elemente regionale în limba operei lui I. L. Caragiale”, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 191–229.
- Jordan, Iorgu, 1956, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerului Învățământului.
- Marcu, Florin, 2002, *Marele dicționar de neologisme (MDN)*. [Ediția a VI-a] Ediție revizuită, augmentată și actualizată, București, Editura Saeculum.
- Mărgărit, Iulia, 2009, „Valorificarea unor regionalisme în opera lui I. L. Caragiale”, în N. Saramandu, M. Nevaci, C. I. Radu (ed.) *Lucrările celui de-al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică (București, 28–29 noiembrie, 2008, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”)*, București, Editura Universității din București, p. 129–138.

THE PLACE OF REGIONAL WORDS IN DEX³

Abstract

Regional words are lexical items that emphasise the local hue and linguistic features of an area, and they are part of the secondary vocabulary of a language.

In any idiom, the regional lexicon is an essential part of explanatory dictionaries of general use. Regarding the amount of regional words in the current editions of DEX, although a lot of people talk about a massive phenomenon for such words, the things are different from that. From a total of 70,600 entries in DEX, around 4,000 are regional words. It should be noted that this number includes not only regional words, but also regional meanings, as well as regional variants. Although they are used more or less often, we believe that the great majority of regional words registered in DEX should be kept, because the statement that they would overcharge the dictionary uselessly has no grounds, because, as noted, the regional words in the current editions of DEX represent a rather small percentage (roughly 6%) of the total entries. Last but not least, DEX needs regional words, so that the regional lexemes and meanings found in classical Romanian writers (who helped create the mastery of common language) be at hand for everyone interested. With regard to enriching the list of regional words in the future editions of DEX, we believe it is not fortunate, because, on the one hand, we deal with a static phenomenon, and, on the other hand, the existing list covers satisfactorily the necessary items of the language both at the level of literature, and the communication within a certain idiolect. At the same time, we believe an academic explanatory dictionary of general use (as DEX is) should reflect in a complex manner the core Romanian lexicon, which also includes loan and terminology words (of course, periodically updated), alongside regional lexemes.

CRITERII DE INCLUDERE ÎN DEX³ A TERMENILOR PRELUAȚI RECENT DIN LIMBILE ORIENTALE

MIHAELA MARIN

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
marin.mihaela@gmail.com

Cuvinte-cheie: *cuvânt, dicționar, etimologie, formă-titlu, sens.*
Keywords: *word, dictionary, etymology, entry, meaning.*

1. INTRODUCERE

Pe parcursul istoriei limbii române, se poate vorbi despre două etape în care a pătruns un număr important de cuvinte din idiomuri orientale: o primă etapă se încadrează între secolul al XVI-lea și secolul al XVIII-lea, căreia îi datorăm elemente lexicale-turcești, arabe și persane preluate în română prin intermediul limbii turce osmane, atât oral (termeni populari), cât și în documente scrise; a doua este reprezentată de perioada postdecembristă, în care au intrat în română numeroase cuvinte din arabă, turcă, persană, chineză, coreeană, japoneză sau idiomuri indiene, preluate în mod indirect, prin intermediar englez și francez, și transmise la marelui public prin intermediul mijloacelor de masă ale comunicării (prin presa audio-video și prin internet).

Dintre autorii români prestigioși care au consacrat studii amănunțite influenței orientale asupra limbii noastre atât în ceea ce privește epoca veche, cât și cu referire la perioada actuală trebuie menționați: Șăineanu (1902), Drimba (2003), Suciu (2010) pentru influența turcă; Dobrișan (1965, 1968; 2001), Grigore (1991), Stăncioi-Scarlat (2015, 2017) pentru influența arabă; Dimitrescu (2000–2001) pentru influența japoneză; Graur (1978), Coteanu (1969, 1981), Coteanu, Sala (1987), Poghirc (1969) pentru cercetarea etimologiei unor termeni proveniți din limbi orientale.

2. NECESITATEA INCLUDERII INVENTARULUI LEXICAL DE SORGINTE ORIENTALĂ ÎN DEX³

Unii dintre termenii preluați de curând din limbile orientale menționate trebuie incluși în noua ediție a DEX-ului deoarece sunt frecvent utilizați în presă și pe internet, caracterizează societatea multiculturală în care trăim și și-au găsit deja locul în câteva dicționare românești prestigioase (dintre care sunt de citat, spre

exemplu, *abaya, jihad, tatami, wok* ș.a.). În niciun dicționar nu figurează toate cuvintele unei limbi, ci doar acelea selectate după criterii riguroase. Propunem următoarele criterii de selecție a inventarului lexical din idiomurile orientale: 1) frecvența în limba română; 2) utilizarea unui termen în cel puțin două stiluri funcționale distincte (presă, literatură de specialitate); 3) literatură beletristică originală și tradusă în limba română direct din arabă, persană, chineză, japoneză, coreeană, turcă, limbi indiene etc. Un exemplu în acest sens îl constituie creațiile lui Mircea Eliade, în care figurează unii termeni din idiomuri indiene pe care nu-i întâlnim în dicționarele noastre. Notele traducătorilor sunt foarte importante prin corectitudinea și exactitatea explicațiilor date termenilor fără echivalent românesc și totodată, utile lexicografilor.

3. STRUCTURA ARTICOLULUI LEXICOGRAFIC

Maniera în care vor putea fi tratate aceste cuvinte și informațiile lexicale, morfologice etc. aferente lor sunt cele întâlnite în lucrările lexicografice cu caracter explicativ. Avem câteva propuneri utile redactorilor la DEX³.

1) Forma-titlu ar trebui să fie cea din idiomul intermediar din care a intrat prima dată cuvântul în română (spre exemplu, *chador, jihad, burquini* ș.a.);

2) Ortografierea este fie cea etimologică (din engleză/franceză; ex.: *shiite* (engl.); *chiite* (fr.)), fie fonetică (acolo unde e posibil; ex.: *șiiit*, pentru care vezi DEX s.v.).

3) Variantele de scriere se vor menționa în paragraful penultim, excepție făcând creațiile personale de pe forumurile de discuții. De exemplu, vom înregistra formele grafice **burqa** și **burk(h)a** [„văl cu care femeile musulmane își acoperă corpul”] atestate în dicționarele englezești și franțuzești pentru a translitera substantivul arab, dar nu și **burcă** (formă grafică româniată de autorul unui comentariu de pe un forum de discuții). Trebuie menționate formele **chador** [„văl purtat de femeile iraniene”] (transliterare în engl.) și **tchador** (transliterare în fr.), **djihad** (transliterare în fr.) și **jihad** [„război împotriva patimilor”] (transliterare în engleză), **hidjab** (transliterare franțuzească a cuvântului arab) și **hijab** [„văl cu care femeile musulmane își acoperă capul și gâtul”] (transliterare englezească a cuvântului arab), dar și **hedjab** (transliterare franțuzească a cuvântului persan) și **hejab** (transliterare în engleză a cuvântului persan).

4. INFORMAȚIA MORFOLOGICĂ

Cuvintele pentru care recomandăm includerea în DEX³ sunt în majoritate substantive provenite din limbi în care flexiunea nominală are particularități complet diferite de ale celei românești. Prin urmare, adaptarea acestor termeni la sistemul flexionar nominal românesc se realizează după criterii pur formale (finala

vocalică sau consonantică; forma/formele de plural; formele cazuale). Substantivele terminate în **-a** sunt de încadrat în clasa femininelor (ex. **burqa**; **fatwa**, **yakuza**), iar cele cu finală consonantică vor putea figura în clasa masculinelor (ex. **druz**, **fedain**, **sensei**) și a neutrelor (**tsunami**, **hadith**).

5. CONȚINUTUL SEMANTIC

Cuvintele din arabă, persană și turcă nu circulă în română cu sensul originar ci, aproape exclusiv, în accepțiunile din limbile prin intermediul cărora au ajuns în română (franceză, engleză). Terminologia respectivă a fost pusă în circulație de către jurnaliștii din Franța, Marea Britanie, SUA etc. în articolele și studiile politice dedicate conflictelor militare din Orientul Mijlociu, atacurilor unor grupări islamiste. Din păcate, aceste lexeme dobândesc nuanțe depreciative sau negative fără legătură cu sensurile pe care le au în idiomurile originare. De exemplu, **jihad** înseamnă originar „luptă a cuiva cu pornirile rele, cu păcatele”, **taliban** înseamnă „student la teologie islamică”, deci nu au nicio conotație negativă.

Considerăm că se impune o abordare adecvată și corectă a conținutului semantic al acestor termeni. În acest scop, lexemele în cauză sunt atestate în dicționarele străine (ex. Larousse, Oxford, Webster etc.) atât cu sensul denotativ, cât și cu cel (cele) specializat(e). În anumite articole din presa noastră, unele cuvinte de origine arabă, turcă și persană au dobândit nuanțe familiare sau chiar depreciativ-ironice ca urmare a asocierii cu numele unor personaje corupte din politica dâmbovițeană. Aceste creații personale ale ziariștilor trebuie evitate de către redactorii DEX³.

6. ORIGINEA CUVINTELOR

În dicționarele românești explicative se menționează etimonul direct al fiecărui cuvânt, prin urmare acest criteriu nu ar trebui schimbat nici în cazul de față.

7. INVENTARUL LEXICAL

Enumerăm în continuare o serie de cuvinte care ar putea fi înregistrate în DEX³, împreună cu semnificațiile, informațiile gramaticale, etimoanele și sursele românești și străine în care se regăsesc acestea.

abaya s. f., s. m.: „Veșmânt lung, negru, lejer, prevăzut adesea cu un fermoar sau cu nasturi în față”. [engl. *abaya*, din arab. *abāya*] [DCR³; Oxford (online)].

aikido s.: „Artă marțială japoneză creată în 1931, bazată pe mișcări de rotație ale corpului, care urmărește neutralizarea forței adversarului”. [fr., engl. *aikido*, din

- jap. *aikidō*; *ai* ‘armonie, unire’ + *ki* ‘spirit’ + *do* ‘cale’] [DN³, DEXI, D. CUV. REC., DCR³; Oxford (online)].
- ainu* s. m., adj.: „Populație indoeuropeană din insule Sahalin, Kurile și Hokkaido din nordul Japoniei”; „limba vorbită de această populație”. [engl. *Ainu*, din jap. *ainu*, ‘bărbat, persoană’] [MDN, DEXI, DCR³; Oxford (online)].
- ashram* s. n. (Budism) „Complex monastic în sudul Asiei sau un loc destinat meditației”. [fr. *ashram*, engl. *ashram*, cuv. hindi, din sanscr. *śram* ‘s'exercer’, *āśrama* ‘schit’] [DEXI, DCR³; Larousse (online), Oxford (online)]
- ayran* s.: „Băutură tradițională turcească nealcoolică, ușor sărată preparată din iaurt și apă” [D. CUV. REC., DEXI, DCR³].
- ayurveda* s.: „Medicină tradițională bazată pe principiul filosofic indian al armoniei corpului cu spiritul și individului cu mediul înconjurător”. [engl. *Ayurveda*, fr. *ayurvēda*, cf. sanscr. *āyur* ‘viață’ + *veda* ‘cunoaștere, știință (sacră)’] [DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].
- baha'i* 1. s. „Religie monoteistă iraniană derivată din islamul šiit, fondată în 1863, (ca ramură a babismului), care propovăduiește unitatea religioasă și pacea în lume”. 2. „Adept al religiei baha'i”. 3. adj. „Referitor la baha'i, specific baha'ilor”. [engl. *baha'i*, *bahai*, din pers., arab. *bahā'i*] [DCR³; Oxford (online)].
- basmati* s.: „Orez indian cu bobul lung ușor aromatizat”. [engl., fr. *basmati*, din hindi *bāsmatī* „aromat”] [DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].
- başkan* s. m.: „Guvernator al Găgăuziei basarabene”. [DCR³].
- bonsai* s. m. „Arbore pitic cultivat într-un vas plat”. [engl. *bonsai*, fr., *bonsai*, *bonzai* it. *bonsai*, pronunțat cu s sau cu z; din jap. ‘*bon* ‘tavă’ + *sai* ‘plantare’] [DCR², DEXI, D. CUV. REC.].
- burqa* s. f.: „Văl cu care femeile din unele țări islamice își acoperă fața sau tot corpul”. [fr., engl. *burqa*, *burka*, din urdu, pers. *burqa*, cf. arab. *burqu*‘] [DEXI, D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].
- burqini* s. n.: „Costum de baie, care acoperă tot corpul, lăsând libere mâinile, picioarele și fața, destinat femeilor musulmane”. [engl. *burquini*, *burkini*, (înc. sec. 21) *burka* + *bikini*] [DCR³; Oxford (online)].
- cacik* s.: „Sos diluat alcătuit din iaurt, castraveți și usturoi”. [DCR³].
- chador* s. n.: „Șal mare de pânză înfășurat în jurul capului și în partea de sus a corpului, lăsând doar fața liberă”; „văl mare purtat de femeile iraniene”. [fr. *tchador*, engl. *chador*, din urdu *chādar*, *chaddar*, pers. *čādar*, *chador* ‘șal sau văl’] [D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].
- chadri* s.: „Îmbrăcăminte lungă și largă purtată de către femeile musulmane din India, Pakistan și Afganistan, care este prevăzută cu un grilaj din material textil în dreptul ochilor”. [fr. *tchadri*, din pers. *chadri*] [DCR³; Larousse (online)].
- chakra* s.f. „Fiecare dintre cei șapte centri energetici al corpului omenesc” [engl., fr. *chakra*, din sanscr. *cakra* „roată, disc”, cf. baza i.-e. cu sensul „a se învârti”] [DEXI, D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].
- chutney* s., adj.: „Condiment picant, dulce-acrișor, originar din India, făcut din fructe sau legume, oțet și zahăr”. [fr. *chutney*, engl. *chutney*, din hindi. *caṭnī* „condiment puternic”] [D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

coolie s.m.: **1.** „Numele unei populații din India.; persoană din sudul sau din estul Asiei”. **2.** „Trăgător de ricșă”. **3.** „Muncitor necalificat originar din India, China sau altă țară asiatică”. [fr., (sec. 17) engl. *coolie*, din gujarati *kūlī*, „numele unei populații din India”; hindi, *kūlī* „zilier”; urdu *ḵulī* „sclav”] [DCR, DEXI; Oxford (online)].

druz, -ă **1.** s. m. „Adept al unei secte ezoterice ismailite răspândite în Liban, Siria și Israel”. **2.** adj. „Referitor la druzi, specific druzilor”. [engl. *druze*, *druse*, fr. *druze*, *druzien*, din arab. *dur*, *durūz* (pl.), de la n.pr. Muhammad ibn Ismail al-Darazī (m. 1019), fondator al acestei religii] [DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

fedain s. m.: **1.** „Membru al unei secte ismailite din sec. al XI-lea – al XIII-lea”. **2.** „Membru al grupărilor politico-religioase din Imperiul Otoman sau din Iran”. **3.** „Luptător de gherila palestinian”. [fr. *fedayin*, *fedayin*, engl. *fedayeen*, din arab. *fidā‘iyyūn* (pl. lui *feday*, *fidā‘ī*) „cei care se sacrifică”] [DEXI, D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

feng-shui s.: „Artă de a trăi rezultată din cosmogonia chineză antică prin care individul și mediul său înconjurător se află într-o armonie perfectă” [fr., engl. *feng shui*, din chin. *fēng* „vânt” + *shuǐ* „apă”] [D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

guru s. m.: **1.** „Maestru spiritual hindus în jurul căruia sunt grupați discipolii”; ‘conducător al unei secte hinduse”. **2.** (fig.) „Mentor spiritual al unui scriitor, filosof, muzician, actor”. [engl., fr. *guru*, din hindi, punjabi, sanscr. *gurū* „venerabil” (comp. cu lat. *gravis*);] [DCR, DEXI, D. CUV. REC.; Larousse (online)].

hadith s. n.: **1.** (Islam.) „Povestire a faptelor și a învățăturilor lui Mahomed și ale apropiaților săi, având ca subiect comentariile Coranului sau regulile de comportare ale credincioșilor”. [fr., engl. *hadith*, cf. arab. *ḥadīṯ* „tradiție”, *hadith* „povestire”]. [DEXI; Larousse (online), Oxford (online)].

hijab s. n.: „Fular lung cu care femeile musulmane își acoperă doar capul și gâtul, nu și fața”. [fr. *hidjab*, engl. *hijab*, din arab. *ḥajaba* „a ascunde, a acoperi cu un văl”]. [DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

ikebana s. f.: „Arta aranjării florilor conform tradițiilor și a filosofiei japoneze, bazate pe reguli stricte și pe o simbolistică precisă”. ■ (P. ext.) „Aranjament floral realizat conform acestei tehnici”. [fr., engl., it. *ikebana*; din jap. *ikebana*, cf. *ikeru* „a înfige” + *hana* „floare”]. [DN³, DCR, DEXI, D. CUV. REC.; Larousse (online), Oxford (online)].

jiḥad s. n.: **1.** (Islam.) „Luptă împotriva patimilor și a păcatelor”. **2.** „Luptă armată în scopul apărării și al propagării islamului”. [fr. *djihād*, engl. *jiḥad*, din arab. *jihād* (var. fr. *djihād*) „efort”]. [DCR², DEXI; Larousse (online), Oxford (online)].

kabuki s. n. „Gen de teatru tradițional japonez marionete apărut în sec. al XVII-lea, în care dialogurile alternează cu cântece și balet”. □ (adj.) *Teatru kabuki*. [engl. *kabuki*, fr. *kabouki*, it. *kabuki*, din jap. *ka* „poezie, cântec”, *bu* „dans”, *ki* „tehnică, artă”]. [DCR², DEXI, D. CUV. REC.; Oxford (online)].

karaoke s. n.: **1.** „Prezentare a unei melodii în format digital, împreună cu textul acesteia să acompanieze cântăreți ocazionali”. **2.** „Formă de divertisment în care

interpreți amatori cântă melodii cunoscute, acompaniați de orchestra deja înregistrată”. [fr. *karaoké*, engl. *karaoke*, it. *karaoke*; din jap. *kara* „gol” + *oke* „orchestrație”]. [D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

kendo s. n.: „Artă marțială japoneză în care combatanții, protejați cu o cască și un plastron rigide, se luptă cu săbii de bambus ținute cu ambele mâini”. [fr., engl. *kendo*, din jap. *kendō*, cf. *ken* „sabie” + *dō* „cale”]. [DEXI, D. CUV. REC., DCR³; Oxford (online)].

kenaf s.: (Bot.) „Plantă din estul Indiei, ale cărei frunze sunt folosite pentru hrana vitelor, din tulpina căreia se obțin fibre textile asemănătoare cu iuta, folosite la fabricarea pânzei, a pastei de hârtie, a sforilor și a materialelor ecologice”. [fr. *kénaf*, engl. *kenaf*, din pers. *kenaf*, var. a lui *kanab* „câneapă”, v. rom. *câneapă*]. [DCR, DEXI; Oxford (online)].

majles/majlis s. n.: **1.** „Audiență în cadrul căreia un conducător ascultă doleanțele petiționarilor”. **2.** „Adunare legislativă în țările islamice; Parlamentul unor țări din Africa de Nord și din Asia Mică, în special Cameră a Parlamentului Iranian”. [fr. *madjlis*, *majlis*, din arab. *majlis* „adunare”]. [DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

mandala s. f.: (Tantrism hindus; budism) „Diagramă simbolică, reprezentând evoluția și involuția Universului pornind dintr-un punct central”. [fr., engl. *mandala*, cf. skt. *maṇḍalā* „cerc, disc”]. [MDN, DCR³; Oxford (online)].

manga s.: „Desene animate japoneze care au un caracter violent”. [engl., fr. *manga*, din jap. *manga*, cf. *man* „divagație, lipsă a scopului” + *ga* „pictură”]. [DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

maral s. m.: „Specie de cerb care trăiește în Tian-Șan și în munții din sudul Siberiei”. [engl. *maral*, din turc. *maral*, *meral* ‘căprioară’, comp. cu pers. *marāl* ‘cerb rotat’, ‘ibex’]. [DEXI, DCR³; Oxford (online)].

miso s.: **1.** „Pastă de soia, cereale (de orez sau de orz) și sare, pusă la fermentat și folosită la prepararea supei miso”. **2.** „Supă îngroșată cu pastă *miso*, în care se adaugă adesea tofu sau legume”. [fr., engl. *miso*, cuv. jap.]. [D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

mujahedin s. m.: „Luptător în diferite mișcări de eliberare națională din lumea musulmană”. [fr. *moudjahidin*, *moudjahidine*, engl. *mujadeen*, *mujahedin*, *mujahidin*, din pers., arab. *mujāhidīn*, (pl. colocvial al lui *mujāhid*, *modjahid* ‘luptător pentru credință’]. [D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

ninja s., adj. **1.** „Luptător specializat în stilul ninjutsu”. **2.** „Luptători antrenați special pentru spionaj și atentate”. [prin fr. (testoasele) *ninja*; engl. *ninja*, din jap. *ninja* ‘spion’]. [DEXI, D. CUV. REC., DCR²; Larousse (online), Oxford (online)].

niqab s. n.: „Voal care acoperă capul și fața, la care se poate adăuga un altul, detașabil, pentru acoperirea ochilor”. [fr., engl. *niqab*, din arab. *niqāb*]. [DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

origami s.: „Arta tradițională japoneză de confecționare a diferite forme și figuri din hârtie pliată”. [fr., engl. *origami*, din jap. *origami*, cf. *oru*, *-ori* ‘a îndoii, a plia’ + *kami* ‘hârtie’]. [DEXI, DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

ronin s. m. (În Japonia feudală) „Samurai care părăsea serviciul stăpânului”. [engl., fr. *ronin*, *rōnin*, engl. *ronin*; cuv. jap.]. [DEXI, DCR³].

sashimi s.: „Preparat japonez din fâșii subțiri de pește crud, care se consumă cu sos picant de soia sau pastă de wasabi”. [engl. *sashimi*, fr. *sashishimi*, *shashimi*, din jap. *sashimi* „pește crud”]. [D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

sensei s. m.: „Maestru sau profesor de arte marțiale”. [fr., engl. *sensei*, din jap. *sensei* „maestru; profesor”, cf. *sen* „anterior” + *sei* „naștere”]. [DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

seppuku s.: „Sinucidere rituală constând în spintecarea abdomenului prin executarea unei mișcări duble de la stânga la dreapta și de la dreapta la stânga; la origine, privilegiu al samurailor condamnați la moarte; hara-kiri”. [fr. *seppukou*, engl. *seppuku*, din jap. *setsu* „tăia” + *fuku* „pânțec”]. [DEXI, DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

shinto s., adj. „Religie oficială a Japoniei până în 1945”. [fr., engl. *shinto*, din jap. *shinto* „calea zeilor”]. [DCR², MDN, DEXI].

shih tzu s. (Zool.) „Câine de talie mică, originar din Tibet, asemănător pechinezului”. [engl. *Shih Tzu*, din chin. *shīzīgōu*, cf. *shī* „leu” + *zī* „fiu” + *gōu* „câine”]. [DCR³; Oxford (online)].

shogun s.m.: (La origine) „Titlul celui care deținea puterea militară și civilă în Japonia”. [fr. *shogon*, *shogoun*, din jap. *shōgun*, „general”]. [DN³, DCR², DEXI, D. CUV. REC.; Larousse(online), Oxford (online)].

sikh s. m. f., adj.: „Membru al unei comunități religioase din India, întemeiate în sec. al XVI-lea, care se opunea sistemului castelor”. [fr., engl. *sikh*, din punjabi *sikh*, *sikhe*, pāli *sikkha* „discipol”, sanscr. śiṣya „discipol”]. [DEXI, DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

sudoku s.: „Joc constând în completarea cu cifre de la 1 la 9 a fiecăruia dintre cele nouă careuri a câte nouă căsuțe care alcătuiesc o grilă”. [fr. *sudoku*, engl. *sudoku*, din jap. *sūdoku*, cf. *sū(ji)* „număr” + *doku (shin)* „o singură stare”]. [DCR³; Oxford (online)].

sumo s.: (În cultul Shinto) „Luptă tradițională japoneză între doi concurenți obezi”. [fr., engl., it. *sumo*, din jap. *sumō* ‘luptă’]. [DEXI, D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

surimi s.: „Batoane mici din pastă de pește aromatizată cu crab care imită carnea de crab sau de homar”. [fr., engl. *surimi*, din jap. *surimi* „carne tocată”]. [MDN, DEXI, DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

sushi s.: „Chifteluțe de orez aromatizat cu oțet care se servește cu legume, ouă sau fructe de mare crude” [fr., engl., *sushi*, cuv. jap.]. [DCR², DEXI].

tae bo s.: „Artă marțială care combină elemente din aerobic și kick-boxing”. [engl. *tae-bo*, cf. corean. *tae* „picior” + *bo* (presc. *boxing*)]. [D. CUV. REC., DCR³; Oxford (online)].

tatami s. n.: **1.** „Rogojină tradițională japoneză care servește drept pat”. **2.** „Spațiu strict delimitat pe care se desfășoară unele întreceri sportive tradiționale japoneze

(de ex. judo)”. **3.** „Covor din pai pentru plajă”. [fr., engl. *tatami*, jap. *tatami*]. [DCR², DEXI, D. CUV. REC.; Larousse (online)].

tempura s.: „Fel de mâncare japonez preparată din orez, pește crud și legume, toate ingredientele fiind prăjite”. [cuv. jap. de origine portugheză]. [D. CUV. REC., DCR³].

tofu s.: „Substanță albă moale din piure de boabe de soia, folosit în special în bucătăria asiatică și în cea vegetariană”; „numele japonez al brânzei de soia”. [fr., engl. *tofu*, din jap. *tōfu*, cf. chin. *dòufu* (= din dòu „fasole” + fū „a putrezi”; „a se acri”). [D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

tsunami s. n.: „Valuri marine sau oceanice înalte cauzate de un seism, de o erupție submarină sau de o alunecare de teren”. **2.** (fig.) „Șoc”. **3.** (fig.) „Forță irezistibilă”. **4.** (fig.) „Calamitate, flagel”. **5.** (fig.) „Element declanșator al unor efecte nefaste”. [fr., engl., it. *tsunami*; din jap. *tsu* „port” + *nami* „val(uri)”. [DN³, DCR, DEXI; Larousse (online), Oxford (online)].

wok s.n.: „Vas asemănător cu un ceaun, în care se gătesc alimentele la foc iute”. [fr., engl. *wok*, din dial. cantonez *guō*]. [D. CUV. REC., DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

yakuza s., adj.: **1.** „Mafia japoneză”. **2.** „Membru al Mafiei japoneze”. **3.** (Cinem.) „(Gen de) film de aventuri creat în Japonia, foarte apreciat de japonezi, asemănător filmelor cu gangsteri”. *Film yakuza*. [fr. *jakuza*, engl. *yakuza*, din jap. *ya* „8” la jocul de cărți + *ku* „9” + *za* „3”]. [DCR ; Larousse (online), Oxford (online)].

yang s.: „Principiul masculin, activ și creator al Universului asociat cu Cerul, căldura și lumina”. [fr., engl. *yang*, din chin. *yáng* „organe genitale masculine”, „soare”, „pozitiv”. [DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

yéti s.m. (Zool.) „Animal legendar din Munții Himalaya, omul zăpezilor”. [fr. *yeti*, engl. *yeti*, cf. cuv. tibetan *gya* „loc stâncos” + *dred* „urs galben, hienă”. [DCR, DEXI, D. CUV. REC.].

yin s.: „Principiu pasiv feminin al Universului asociat cu Pământul, întunericul și frigul”. [fr., engl. *yin*, din chin. *yīn* „feminin”, „lună”, „umbră”. [DCR³; Larousse (online), Oxford (online)].

yoghîn s. m.: „Adept al filozofiei și al practicilor yoga”. [fr. engl. *yogi*, din sanscr. *yogī*, cf. *yoga* „unire”. [DN³, DCR, D. CUV. REC.; Larousse (online), Oxford (online)].

zen adj., s. **1.** „Sectă budistă apărută în Japonia în sec. al XII-lea – al XIII-lea”. Spec. „Doctrină a acestei secte care pune accentul pe meditație în scopul deschiderii largi a Ochiului Spiritual”. (Adjectival) *Meditație zen*. [engl., fr., it. *zen*, din jap. *zen* „liniște, meditație”, cf. sancr. *dhyāna* „meditație”. [DEXI, D. CUV. REC.; Larousse (online), Oxford (online)].

CONCLUZII

În lucrarea de față am făcut câteva sugestii utile redactării celei de-a treia ediții a DEX-ului privind structura inventarului lexical, criteriile de selecție a termenilor, informația morfologică și semantismul acestora. Înregistrarea majorității termenilor în lucrări lexicografice românești ne-a determinat să menționăm sursele

în care este atestat fiecare cuvânt din inventarul nostru. Am menționat atât etimonul direct, cât și pe cel indirect al fiecărui nume comun, întrucât aceștia au pătruns în română indirect prin intermediul limbilor engleză și franceză. Utilizarea informației lexicografice existente în dicționarele *Larousse* și *Oxford* este indispensabilă atât pentru corectitudinea definițiilor cuvintelor românești, cât și pentru indicarea etimologiei acestora.

BIBLIOGRAFIE

- Coteanu, I., 1969, *Istoria limbii române, II: Influența autohtonă*, București: Editura Academiei Române.
- Coteanu, I. și M. Sala, 1987, *Etimologia și limba română*, București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Coteanu, I., 1981, *Structura și evoluția limbii române (de la origini până la 1860)*, București.
- Crowther, Jonathan (editor), 1995, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford University Press.
- D. CUV. REC. = Dănilă, E. și A. Dănilă, 2011, *Dicționar ilustrat de cuvinte și sensuri recente în limba română*, București: Editura „Litera Internațional”.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, 2012. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, București: Editura Univers Enciclopedic Gold.
- DEXI = Dima, E. (coord.), 2007, *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române*, Chișinău: Arc & Gunivas.
- DCR = Dimitrescu, Fl., 1982, *Dicționar de cuvinte recente*, București: Editura Albatros.
- DCR² = Dimitrescu, Fl., 1997, *Dicționar de cuvinte recente*. Ediția a II-a. București: Editura Logos.
- DCR³ = Dimitrescu, Fl., 2013, *Dicționar de cuvinte recente*. Ediția a III-a. București: Editura Logos.
- Dimitrescu, Fl., 2000-2001, *Elemente japoneze recente în limba română*, în „Dacoromania”, serie nouă, V–VI, Cluj-Napoca, p. 79–108.
- Dobrișan, N., 1965, *Câteva observații asupra cuvintelor de origine arabă intrate în limba română prin filieră turcă*, în „Analele Universității București”, XIV, 305–319.
- Dobrișan, N., 1968, *Cuvinte de origine arabă intrate în limba română prin filiera limbii turce*, în „Analele Universității București”, XVII, 521–539.
- Dobrișan, N., 2001, *Cuvintele de origine arabă în presa română contemporană*, în „Romano-Arabica”, new series, 1, University of Bucharest, Center of Arab Studies, 19–33.
- Drimba, Vl., 2001, *Cercetări etimologice*, București: Editura Univers Enciclopedic.
- Graur, Al., 1978, *Dicționar de cuvinte călătoare*, București: Editura Albatros.
- Grigore, G., 1991, *Din arta culinară a Orientului Arab*, București: Editura Iacobi.
- Larousse (online) = <http://www.larousse.fr>.
- DN³ = Marcu, F., Const. Maneca, 1978, *Dicționar de neologisme*. Ediția a III-a, București: Editura Academiei Române.
- MDN = Marcu, F. 2010, *Marele dicționar de neologisme*. Ediția a X-a revăzută, augmentată și actualizată. București: Editura Saeculum Vizual.
- Oxford (online) = www.oxfordlearnersdictionaries.com.
- Stăncioi-Scarlat, M., 2015, *Împrumuturi lexicale recente din limba arabă. Căi de introducere în limba română*, în M. Sala et al., *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică, (București, 27–28 septembrie 2013)*, București: Editura Univers Enciclopedic, 613–627.
- Stăncioi-Scarlat, M., 2017, *Noutăți lexicale de origine chineză*, în M. Istrate et al., *Lucrările celui de-al cincilea Simpozion Internațional de Lingvistică (București, 29–30 mai 2015)*, București: Editura Univers Enciclopedic Gold, 380–388.
- Suciu, Em. 2010, *Influența turcă asupra limbii române: I: Studiu monografic; II: Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București: Editura Academiei Române.

Șăineanu, L. 1902, *L'influence orientale sur la langue roumaine. I. La langue. Les éléments orientaux en roumain; II: La civilisation. Le régime et la société en Roumanie pendant le régime des Phanariotes (1711–1821)*, Paris.

Webster (online) = www.merriam-webster.com

CRITERIA FOR INCLUDING RECENT LEXICAL BORROWINGS FROM ORIENTAL LANGUAGES IN THE THIRD EDITION OF DEX³

Abstract

The present article aims to present some of the terms recently borrowed from Oriental languages to be included in the third version of DEX, and studies this lexical inventory and its particularities. There are some suggestions that lexicographers should take into consideration.

PROPUNERI PENTRU DIGITALIZAREA DEX³

ȘTEFANIA OPREA

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” /
Universitatea din București, Facultatea de Litere
vulpe_steffania@yahoo.com

ALEXANDRU ANGHELINA

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
anghelinaalexandru@yahoo.com

CLAUDIUS TEODORESCU

Institutul de Filologie Română „A. Philippide” / Universitatea „Transilvania” din Brașov
claudius.teodorescu@gmail.com

Cuvinte-cheie: *DEX³, digitalizare, dicționar electronic.*

Keywords: *DEX³, digitisation, electronic dictionary.*

La aproximativ o jumătate de secol de la apariția primului **Dicționar explicativ al limbii române** (DEX), Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” își propune editarea unei noi ediții a dicționarului, care, pentru prima dată, va avea și o versiune digitală disponibilă publicului.

Având în vedere că două lucrări editate de Departamentul de lexicografie și etimologie (DLR și DELR) au deja versiuni electronice (dlri.ro / delr.solirom.ro), considerăm că și Dicționarul explicativ trebuie să beneficieze de o asemenea versiune, cu atât mai mult cu cât acesta este destinat unui public larg, eterogen, spre deosebire de primele două, al căror public-țintă este, prin comparație, unul relativ restrâns.

Un alt argument în favoarea digitalizării îl reprezintă ușurința cu care un asemenea dicționar poate fi consultat, dar și actualizat. Spre deosebire de dicționarele clasice, pe hârtie, un dicționar digital este mult mai flexibil, poate fi îmbunătățit constant și poate oferi cititorilor informațiile într-un timp foarte scurt.

Astfel, lucrarea de față dorește să facă o serie de propuneri referitoare la viitoarea versiune digitală a dicționarului, propuneri care au în vedere următoarele aspecte:

- gruparea componentelor articolului de dicționar;
- distribuția sensurilor;
- tratamentul locuțiunilor, expresiilor, sintagmelor etc.;
- filtrarea informației.

1. GRUPAREA COMPONENTELOR ARTICOLULUI DE DICȚIONAR

Prima propunere pe care dorim să o facem se referă la restructurarea grafică a componentelor articolului de dicționar: cuvânt-titlu, sensuri și subsensuri, informații referitoare la indicațiile gramaticale, la pronunțările alternative, la variante și etimologie.

Deși structura actuală a dicționarului este potrivită pentru varianta clasică, pe hârtie, din rațiuni ce țin de dimensiunea finală a textului tipărit, suntem de părere că varianta online nu este și nici nu trebuie condiționată de aspecte legate de întinderea pe verticală a unei intrări. O prezentare mai „aerisită” a informației poate fi un real avantaj pentru cititor. Segmentarea unei intrări în paragrafe permite identificarea rapidă a componentelor care îi pot interesa mai mult pe cititori (indicațiile de folosire, sintagme, expresii). De asemenea, utilizarea unui cod de culori pentru fiecare paragraf poate favoriza consultarea dicționarului.

TIPĂR, *tipare*, s.n. **1.** Ansamblul operațiilor de tipărire a unui text; tehnica, meșteșugul de a tipări; ansamblul mijloacelor tehnice prin care se imprimă un text. ✧ *Tipar adânc* = calcografie (**1**). *Tipar înalt* = metodă de tipărire cu forme de tipar în relief. ✧ Expr. *A da (ceva) la tipar* = a preda (o lucrare) spre publicare. (*A fi* sau *a se afla*) *sub tipar* = (a fi sau a se afla) în pregătire la tipografie pentru a apărea, (a fi sau a se afla) în curs de tipărire. **2.** Model, prototip după care se confecționează sau se toarnă diferite obiecte [...] (DEX 2016)

VS

TIPĂR, *tipare*, s.n.

1. Ansamblul operațiilor de tipărire a unui text; tehnica, meșteșugul de a tipări; ansamblul mijloacelor tehnice prin care se imprimă un text.

- **Sintagme**

Tipar adânc
calcografie (**1**).

Tipar înalt
metodă de tipărire cu forme de tipar în relief.

- **Expresii**

A da (ceva) la tipar
a preda (o lucrare) spre publicare.

A fi sub tipar | A se afla sub tipar
(a fi sau a se afla) în pregătire la tipografie pentru a apărea, (a fi sau a se afla) în curs de tipărire.

2. Model, prototip după care se confecționează sau se toarnă diferite obiecte.

- **Sinonime**
șablon

TRANSGRESIÚNE, *transgresiuni*, s.f. (Geol.) Proces de înaintare a apelor marine peste o porțiune de uscat, fie datorită creșterii nivelului mării, fie unor mișcări de ridicare a scoarței terestre. [Pr.: *-si-u-*. – Var.: **transgrésie** s.f.] – Din fr. **transgression**, lat. **transgressio, -onis**. (DEX 2016)

VS

TRANSGRESIÚNE, *transgresiuni*, s.f.
GEOLOGIE

Proces de înaintare a apelor marine peste o porțiune de uscat, fie datorită creșterii nivelului mării, fie unor mișcări de ridicare a scoarței terestre.

Pronunțat: *-si-u-*.

Variante: **transgrésie** s.f.

Etimologie

Din fr. **transgression**, lat. **transgressio, -onis**.

2. DISTRIBUȚIA SENSURILOR

Încă de la prima ediție a dicționarului din 1975 – informație menținută până la ultima ediție din 2016 – se menționează că „sensurile îndepărtate din interiorul unui articol se semnaleză prin litere majuscule (A, B etc.) sau cifre romane (I, II etc.), cele înrudite explicit – prin cifre arabe (1, 2 etc.) ori litere mici (a, b etc.), iar cele dependente de un sens principal prin semnul ♦.” (DEX 1975; DEX² 2016: XI)

Deși la modul general suntem de acord cu evidențierea filiației semantice în cadrul articolului de dicționar, punem sub semnul întrebării transparența semnului „♦”, ca marcator al subordonării semantice, în condițiile în care dicționarul folosește și „◇”.

Una dintre soluțiile pe care le avem în vedere pentru evitarea potențialelor confuzii este înlocuirea celor două semne cu subcategorizări de tipul 1.1., 1.2. etc. pentru evidențierea subsensurilor și marcarea în clar a sintagmelor, expresiilor, locuțiunilor etc. prin formulările **Expresii**, **Sintagme**, **Locuțiuni** etc. (v. supra).

Astfel, intrarea TEZAUR poate avea următoarea structură:

<p>TEZĂUR, <i>tezaure</i>, s.n.</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Cantitate mare de monede, bijuterii, pietre scumpe sau alte obiecte de preț, strânse și păstrate în loc sigur; <i>p. ext.</i> avere, bogăție.   <ol style="list-style-type: none"> 1.1. Loc unde se păstrează obiectele de preț. 1.2. Bani sau obiecte prețioase ascunse de multă vreme în pământ și care au fost descoperite întâmplător; comoară.   2. Totalitatea aurului și a altor metale prețioase, efecte etc. care se găsesc în depozitul unei bănci de emisie, constituind acoperirea biletelor de bancă sau a bancnotelor emise.   <ol style="list-style-type: none"> 2.1. Totalitatea bunurilor de care dispune statul la un moment dat. 2.2. Locul unde se păstrează depozitele de metale prețioase, bani sau efecte ale statului sau ale unei bănci; visterie.   3. <i>Fig.</i> Ceea ce este foarte iubit și prețuit; odor.   <ol style="list-style-type: none"> 3.1. Patrimoniu cultural (material și spiritual) al unei societăți, al unei epoci.
<p>Pronunțat: <i>-za-ur</i>.</p>
<p>Etimologie Din lat. thesaurus.</p>

VS

TEZĂUR, *tezaure*, s.n. **1.** Cantitate mare de monede, bijuterii, pietre scumpe sau alte obiecte de preț, strânse și păstrate în loc sigur; *p. ext.* avere, bogăție. ♦ Loc unde se păstrează obiectele de preț. ♦ Bani sau obiecte prețioase ascunse de multă vreme în pământ și care au fost descoperite întâmplător; comoară. **2.** Totalitatea aurului și a altor metale prețioase, efecte etc. care se găsesc în depozitul unei bănci de emisie, constituind acoperirea biletelor de bancă sau a bancnotelor emise. ♦ Totalitatea bunurilor de care dispune statul la un moment dat. ♦ Locul unde se păstrează depozitele de metale prețioase, bani sau efecte ale statului sau ale unei bănci; visterie. **3.** *Fig.* Ceea ce este foarte iubit și prețuit; odor. ♦ Patrimoniu cultural (material și spiritual) al unei societăți, al unei epoci. [Pr.: *-za-ur*] – Din lat. **thesaurus**. (DEX 2016)

Alternativ, există posibilitatea renunțării complete la indicarea relațiilor de subordonare dintre sensuri. Important este ca cititorul să aibă acces la toate informațiile referitoare la un anumit cuvânt într-o manieră corectă din punct de vedere științific, dar în același timp ușor de parcurs. Nu trebuie uitat că pentru o privire detaliată asupra unui anumit cuvânt, pentru o prezentare de tip monografic există Dicționarul-tezaur al limbii române (DLR).

TEZĂUR, *tezaure*, s.n.

1. Cantitate mare de monede, bijuterii, pietre scumpe sau alte obiecte de preț, strânse și păstrate în loc sigur; *p. ext.* avere, bogăție.
2. Loc unde se păstrează obiectele de preț.
3. Bani sau obiecte prețioase ascunse de multă vreme în pământ și care au fost descoperite întâmplător; comoară.
4. Totalitatea aurului și a altor metale prețioase, efecte etc. care se găsesc în depozitul unei bănci de emisie, constituind acoperirea biletelor de bancă sau a bancnotelor emise.
5. Totalitatea bunurilor de care dispune statul la un moment dat.
6. Locul unde se păstrează depozitele de metale prețioase, bani sau efecte ale statului sau ale unei bănci; visterie.
7. *Fig.* Ceea ce este foarte iubit și prețuit; odor.
8. Patrimoniu cultural (material și spiritual) al unei societăți, al unei epoci.

Pronunțat: *-za-ur*.

Etimologie

Din lat. **thesaurus**.

Abordarea propusă de noi pentru tratamentul sensurilor și subsensurilor nu este o noutate în lexicografie, ci este mai curând o preferință în ceea ce privește cantitatea și calitatea informației prezentate.

Prezentăm mai jos definițiile pentru intrarea MALADIV din DEX (2016) și din Larousse (versiunea electronică) împreună cu propunerile noastre pentru noua ediție a dicționarului.

Un avantaj al celei de-a doua opțiuni îl constituie posibilitatea de a ordona sensurile strict în baza criteriul frecvenței lor în limbă. Astfel, dacă ceea ce era notat ca subsens este sau devine în timp mai utilizat de către vorbitori decât sensul căruia îi este subordonat semantic, va putea fi mutat pe poziția convenită, fără să producă o problemă redactorului. Este chiar cazul adjectivului *maladiv*, care, în prezent, apare în mediul online în măsură mult mai mare în structuri specifice celor două subsensuri, marcate prin simbolul ♦ (ex., „gândul maladiv”, „interes maladiv”, „narcisism maladiv”, „impuls maladiv”, „patos maladiv” etc.). Pentru a preîntâmpina situația nefavorabilă de a marca printr-un alt semn grafic decât o cifră primul sens al unui cuvânt, credem că varianta propusă de noi reprezintă o soluție care ar trebui luată în calcul.

<p>MALADÍV, -Ă, maladivi, -e, adj. (Despre oameni) Care are aspect nesănătos; bolnăvicios. ♦ (Despre stări, înclinații etc.) Care arată, trădează o boală. ♦ Care este exagerat, anormal, mai ales în comportamentul psihic. <i>Sensibilitate maladivă. Frică maladivă.</i> – Din fr. maladif. (DEX 2016)</p>	<p>maladif, maladive adjectif</p> <p>1. Qui est sujet à être malade : Un enfant maladif.</p> <p>Synonymes: chétif – délicat – fragile – malingre – souffreteux – valétudinaire (littéraire)</p> <p>Contraires: fort – résistant – robuste – sain – solide – vigoureux</p> <p>2. Qui dénote une maladie : Un air maladif.</p> <p>3. Se dit d'un comportement, d'un sentiment poussé à un tel point qu'il est assimilé à une maladie : Une jalousie maladive.</p> <p>Synonyme: morbide</p> <p>(https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/maladif/48810)</p>
<p>MALADÍV, -Ă, maladivi, -e, adj.</p> <p>1. (Despre oameni) Care are aspect nesănătos.</p>	<p>MALADÍV, -Ă, maladivi, -e, adj.</p> <p>1. (Despre oameni) Care are aspect nesănătos.</p>
<p>● Sinonime bolnăvicios</p>	<p>● Sinonime bolnăvicios</p>
<p>1.1. (Despre stări, înclinații etc.) Care arată, trădează o boală.</p> <p>1.2. Care este exagerat, anormal, mai ales în comportamentul psihic. <i>Sensibilitate maladivă. Frică maladivă.</i></p>	<p>2. (Despre stări, înclinații etc.) Care arată, trădează o boală.</p> <p>3. Care este exagerat, anormal, mai ales în comportamentul psihic. <i>Sensibilitate maladivă. Frică maladivă.</i></p>
<p>Etimologie Din fr. maladif.</p>	<p>Etimologie Din fr. maladif.</p>

3. TRATAMENTUL LOCUȚIUNILOR, EXPRESIILOR, SINTAGMELOR ETC.

În ceea ce privește tratamentul locuțiunilor, al expresiilor sau al sintagmelor, considerăm că varianta actuală a dicționarului are o abordare neunitară. Dacă expresiile și locuțiunile sunt explicit marcate prin **Expr.**, respectiv **Loc.** (cu diverse subcategorizări), sintagmele nu au un marcaj explicit, fiind precedate doar de „◇”.

O soluție de uniformizare a modului în care sunt tratate asemenea structuri o reprezintă, în opinia noastră, marcarea explicită asociată cu un anumit tip de marcaj grafic. Fiind vorba despre un dicționar online, utilizarea culorilor atât pentru tipul structurii, cât și pentru background, corelată cu poziționarea sintagmei sau a expresiei și a definiției pe rânduri separate, poate fi în avantajul cititorului.

TIPĂR, *tipare*, s.n.

[...]

- **Sintagme**

Tipar adânc
calcografie (1).

Tipar înalt
metodă de tipărire cu forme de tipar în relief.

- **Expresii**

A da (ceva) la tipar
a preda (o lucrare) spre publicare.

A fi sub tipar | A se afla sub tipar
(a fi sau a se afla) în pregătire la tipografie pentru a apărea, (a fi sau a se afla) în curs de tipărire.

Un alt aspect referitor la sintagme sau locuțiuni pe care dorim să îl abordăm îl reprezintă poziția acestora în cadrul intrării de dicționar. Tradițional, acestea sunt definite sub sensul de care aparțin:

CĂUTĂ, *căut*, vb. I. **I. Tranz. 1.** A încerca să găsească pe cineva sau ceva; a umbla după... ◇ Expr. *A căuta cuiva ceartă* (sau *pricină*) *cu lumânarea* = a provoca ceartă cu orice preț. *N-ai ce căuta* (undevea) = nu există motiv, este interzis să vii sau să te afli undevea. *A căuta* (pe cineva sau ceva) *cu ochii* = a încerca să descopere (pe cineva sau ceva) într-un grup, într-o mulțime etc. *A căuta cu gândul* = a se sili să-și aducă aminte. *A căuta privirile cuiva* = a încerca să întâlnească privirile cuiva. (DEX 2016)

În versiunea propusă de noi, intrarea ar putea avea următoarea formă:

CĂUTĂ, *căut*, vb. I.

I. Tranz.

1. A încerca să găsească pe cineva sau ceva; a umbla după...

● **Expresii**

A căuta cuiva ceartă cu lumânarea | A căuta pricină cu lumânarea
a provoca ceartă cu orice preț.

N-ai ce căuta (unde va)

nu există motiv, este interzis să vii sau să te afli unde va.

A căuta pe cineva cu ochii | A căuta ceva cu ochii

a încerca să descopere (pe cineva sau ceva) într-un grup, într-o mulțime etc.

A căuta cu gândul

a se sili să-și aducă aminte.

A căuta privirile cuiva

a încerca să întâlnească privirile cuiva.

2. *Intranz.* A cerceta, a scotoci, a cotrobăi.

3. A se deplasa unde va pentru a găsi pe cineva; a se interesa unde va de prezența cuiva.

4. A încerca să obțină ceva, a urmări ceva.

5. *Refl.* (Despre mărfuri) A avea căutare, a se cere.

II.

1. *Intranz.* A se interesa, a se ocupa de...

● **Expresii**

A-și căuta de treabă | A-și căuta de treburi | A-și căuta de nevoi | A-și căuta de cale | A-și căuta de drum

a se preocupa numai de propriile treburi, a-și vedea de treabă.

2. *Intranz.* și *tranz.* A purta de grijă (unui bolnav), a se îngriji de...

° *Refl.* *Se caută la doctor.*

2.1. A băga de seamă, a fi atent.

3. *Tranz.* A-și da silința, a se strădui să...

4. *Tranz. impers.* A trebui, a se cuveni.

III.

1. *Intranz.* A se uita, a privi, a urmări cu ochii.

● **Expresii**

Fam. **A-i căuta (cuiva) în coarne**

a răsfăța (pe cineva).

2. *Fig.* A fi îndreptat, orientat spre...; (despre ființe) a se îndrepta spre...

3. *Tranz.* A cerceta, a examina.

4. *Intranz.* A avea sau a da aspectul sau înfățișarea de...

5. *Intranz.* și *tranz.* *Fig.* A lua în considerație, a se lua după... *Nu căuta că-s mic.*

6. *Intranz.* (În superstiții) A cerceta poziția stelelor, a bobilor etc. pentru a prezice viitorul.

Pronunțat: *-că-u-*.

Variante: *pop.* **cătă** vb. I

Etimologie

Lat. ***cautare.**

O modalitate alternativă de grupare a informației în cadrul fiecărei intrări, abordare pe care, deși nu se pliază pe modelul tradițional al dicționarului (cu sintagmele subordonate sensurilor), o considerăm utilă pentru cititor, o reprezintă gruparea tuturor sintagmelor, expresiilor, locuțiunilor etc. la sfârșitul articolului, după definiție.

O segmentare a intrării dublată de o prezentare non-liniară poate duce la identificarea rapidă a informației, de la sensurile sau de la particularitățile de pronunțare sau scriere ale unui cuvânt până la diversele expresii, sintagme sau locuțiuni care îl conțin.

CĂUTĂ, *căut*, vb. I.

I. Tranz.

1. A încerca să găsească pe cineva sau ceva; a umbla după...

2. *Intranz.* A cerceta, a scotoci, a cotrobăi.

3. A se deplasa undeva pentru a găsi pe cineva; a se interesa undeva de prezența cuiva.

4. A încerca să obțină ceva, a urmări ceva.

5. *Refl.* (Despre mărfuri) A avea căutare, a se cere.

II.

1. *Intranz.* A se interesa, a se ocupa de...
2. *Intranz.* și *tranz.* A purta de grijă (unui bolnav), a se îngriji de...
  - ° Refl. *Se caută la doctor.*
  - 2.1. A băga de seamă, a fi atent.
3. *Tranz.* A-și da silința, a se strădui să...
4. *Tranz. impers.* A trebui, a se cuveni.

III.

1. *Intranz.* A se uita, a privi, a urmări cu ochii.
2. *Fig.* A fi îndreptat, orientat spre...; (despre ființe) a se îndrepta spre...
3. *Tranz.* A cerceta, a examina.
4. *Intranz.* A avea sau a da aspectul sau înfățișarea de...
5. *Intranz.* și *tranz. Fig.* A lua în considerație, a se lua după... *Nu căuta că-s mic.*
6. *Intranz.* (În superstiții) A cerceta poziția stelelor, a bobilor etc. pentru a prezice viitorul.

Pronunțat: -că-u-.

Variante: *pop. cătá vb. I*

Etimologie

Lat. ***cautare.**

- **Expresii**

A căuta cuiva ceartă cu lumânarea | A căuta pricină cu lumânarea
a provoca ceartă cu orice preț.

N-ai ce căuta (undeva)
nu există motiv, este interzis să vii sau să te afli undeva.

A căuta pe cineva cu ochii | A căuta ceva cu ochii
a încerca să descopere (pe cineva sau ceva) într-un grup, într-o mulțime etc.

A căuta cu gândul
a se sili să-și aducă aminte.

A căuta privirile cuiva
a încerca să întâlnească privirile cuiva.

A-și căuta de treabă | A-și căuta de treburi | A-și căuta de nevoi | A-și căuta de cale | A-și căuta de drum
a se preocupa numai de propriile treburi, a-și vedea de treabă.

Fam. **A-i căuta (cuiva) în coarne**
a răsfața (pe cineva).

Deși la o primă vedere pare că reorganizarea duce la pierderea legăturii semantice dintre sens și sintagmă, fiind vorba despre un dicționar electronic se pot realiza legături între secțiuni și/sau anumite părți ale anumitor secțiuni, astfel încât relațiile semantice să fie evidențiate numai atunci când utilizatorul își dorește în mod special acest lucru.

4. FILTRAREA INFORMAȚIEI

Pentru a avea un dicționar electronic în adevăratul sens al cuvântului, nu doar o transpunere în format digital a ediției tipărite, suntem de părere că implementarea unui set minimal (pentru început) de filtre ar fi oportună. Rezultatele obținute pe parcursul digitalizării Dicționarului limbii române au arătat că modelul utilizat pentru filtrare este unul fiabil nu numai din punctul de vedere al utilizatorilor, ci și al redactorilor. Astfel, un prim set de filtre ce ar putea fi folosite pentru DEX este compus din: domenii, distribuție geografică și temporală, registru/stil, indicații gramaticale, cologații, informații semantice și frecvență. Ulterior, lista de filtre și modalitățile de posibile combinații se pot rafina în funcție de nevoile concrete de căutare ale majorității utilizatorilor.

La prima ediție online, este necesar ca Dicționarul explicativ al limbii române să fie, pe de o parte, un instrument funcțional pentru un public eterogen, cu funcții specifice unui dicționar electronic, iar, pe de altă parte, să fie un dicționar „mai aerisit”, în care forma completează funcțiile. Prin propunerile din lucrarea de față sperăm să contribuim la atingerea acestui deziderat.

SURSE

- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române. DEX*. Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București. [Conducătorii lucrării: Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, dr. Luiza Seche, dr. Mircea Seche]. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, 1 049 p.
- DEX² = *Dicționarul explicativ al limbii române*. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. Ediție revăzută și adăugită. [Tiraj nou]. [Sub conducerea: acad. Marius Sala și dr. Monica [= Monica Mihaela] Busuioc]. București, [Editura] Univers Enciclopedic, 2016, 1 560 p.

***

delr.soliorom.ro
dlri.ro
larousse.fr

PROPOSALS FOR DIGITISING DEX³

Abstract

After almost half a century from its first edition, DEX is on route to having a digital version. Regarding this issue, the paper makes a few suggestions on how this first iteration should be and how a fresh new look and advanced features could benefit the general user.

MODELE DE DIGITALIZARE ȘI APLICABILITATEA LOR LA NOUA EDIȚIE A DICȚIONARULUI EXPLICATIV AL LIMBII ROMÂNE

ANDREEA RADU-BEJENARU

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” al Academiei Române, București
e-mail: andreea_radubejenaru@yahoo.com

Cuvinte-cheie: *lexicografie electronică, dicționar explicativ, limba română, sistem lexical digital, funcții și instrumente de căutare.*

Keywords: *electronic lexicography, defining dictionary, Romanian language, digital lexical system, functions and search tools.*

INTRODUCERE

În zilele noastre, o mare provocare o reprezintă creșterea relevanței cercetării științifice (din orice domeniu) pentru societate, cu scopul diminuării distanței dintre comunitatea academică și cea locală. Din această cauză, oamenii de știință încearcă în permanență nu doar să descopere noi pârgii de comunicare între cele două, ci și să aibă o prezență cât mai accentuată în viața cotidiană a populației. Acest lucru se poate realiza, credem noi, prin maximizarea a doi indicatori ai cercetării, și anume utilitatea și accesibilitatea datelor – cu cât datele au un impact mai palpabil asupra vieții cotidiene și cu cât ele ajung facil la un număr mare de indivizi, cu atât relevanța cercetării științifice pentru societate este mai mare. Digitalizarea resurselor culturale – de orice fel ar fi ele – este un pas remarcabil în evoluția cercetării, sporind, prin urmare, gradul de intensitate al indicatorilor mai sus amintiți.

În acest sens, în ceea ce privește științele umaniste și, în special, filologia, un rol important îl au dicționarele electronice sau digitale. Nu este o noutate faptul că teoreticienii lexicografiei electronice propun, înainte de toate, identificarea nevoilor lexicografice ale utilizatorilor viitorului dicționar și satisfacerea lor într-o măsură cât mai mare. Demersul lor este doar o altă modalitate de a pune știința în slujba individului, înlesnindu-i astfel traiul și activitatea profesională. De aceea, ne propunem să abordăm aici tema digitalizării unuia dintre cele mai utilizate și notorii dicționare ale lexicografiei noastre, anume a *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX). Vom încerca să facem o schiță cât mai clară și completă a lui, nu atât din perspectiva aspectului, cât, mai ales, din cea a funcționalității. Vom avea permanent în vedere necesitățile potențialului utilizator și vom încerca să îi

anticipăm așteptările. Vom prezenta modele ale unor dicționare de limbi străine existente în mediul online și vom analiza, punctual, acele instrumente pe care le considerăm necesare și aplicabile în realizarea proiectului nostru. Crearea unui dicționar online de larg consum, nespecializat, așa cum este cazul dicționarului explicativ, ridică o serie de probleme diverse, mai ales în condițiile în care nu există o tradiție a lexicografiei electronice pe teren românesc, fiind un domeniu aflat la început de drum.

1. DICȚIONARELE ELECTRONICE. CARACTERSTICI ȘI AVANTAJE

Începutul lexicografiei electronice, deși într-o formă destul de diferită față de cea pe care o cunoaștem astăzi, datează din anii '60 ai secolului trecut (Granger 2012: 1). Lexicografia electronică s-a constituit treptat, evoluând odată cu tehnologia, și a cunoscut mai multe etape – o primă etapă a lexicografiei tradiționale asistate de computer, o etapă a transferului dicționarelor tipărite pe suport electronic și o ultimă etapă (aflată și astăzi în curs de desfășurare) a dicționarelor electronice în adevăratul sens al cuvântului, concepute cu ajutorul computerului și strict pentru uzul pe astfel de dispozitive (De Schryver 2003: 143–144). În consecință, la sfârșitul anilor '80, o serie de lucrări lexicografice deveniseră deja disponibile pe compact-disc ori sub forma dicționarelor electronice de buzunar. De atunci, numărul dicționarelor electronice, precum și tipologia lor au cunoscut o creștere semnificativă. Pe lângă proiectele derulate de instituții avizate, există și numeroase dicționare alternative, majoritatea fiind actualizate permanent pe baza colaborării cu utilizatorii, o strategie care nu este foarte avantajoasă din anumite puncte de vedere: „The downside, however, is that accuracy is no longer guaranteed and therefore, in the eyes of some, user-generated dictionaries are of ‘little scientific value’ unless mechanisms for quality control are put in place” (De Schryver 2003: 160).

Evoluția lexicografiei electronice nu se reflectă numai în multitudinea de dicționare existente, ci și în avansarea în plan teoretic a unor ipoteze ce prevăd dispariția dicționarelor în format fizic până la încheierea secolului al XXI-lea. Astfel de teorii nu sunt cu totul rupte de realitate, ținând cont că există deja ediții ale unor dicționare importante ce sunt planificate pentru apariție exclusiv în format online, cum este cazul ediției a treia a *Oxford English Dictionary* sau a celei de-a patra ediții a *Webster's New International Dictionary, Unabridged*. Fenomenul în discuție se datorează, în principal, cererii crescânde de dicționare online sau în format electronic (Granger 2012: 2). Observăm, așadar, că există un raport strâns de dependență între evoluția lexicografiei, pe de o parte, și cea a tehnicii, pe de altă parte. În prezenta eră a tehnologiei și a informației rapide, lexicografia tinde să se adapteze necesităților mereu aflate în schimbare ale individului, motiv pentru care cercetătorii caută neîntrerupt modalități inovative de a răspunde acestora.

Dicționarele electronice sunt definite, în sensul cel mai larg, drept colecții de date electronice structurate care pot fi accesate cu ajutorul mai multor instrumente,

îmbunătățite cu o gamă largă de funcționalități și utilizate în diverse medii (De Schryver 2003: 146). Definiția dată acoperă, de fapt, o tipologie mult mai variată de resurse lexicografice, una dintre tendințele actuale fiind hibridizarea și fluidizarea granițelor dintre ele: „barriers between the different types of language resources – dictionaries, encyclopedias, term banks, lexical databases, vocabulary learning tools, writing aids, translation tools – are breaking down” (Granger 2012: 4). Obiectivul principal al lexicografiei electronice contemporane este sporirea calității lexicografice în tot ansamblul ei și eficientizarea proiectelor din punctul de vedere al timpului și resurselor financiare (Caruso 2014: 373). În prezent, există o mare varietate de dicționare în format digital, unele dintre ele fiind evaluate – într-un mod foarte plastic – drept *copycats*, simple reproduceri ale edițiilor printate, iar altele ca *Rolls Royces*, adevărate sisteme capabile să se adapteze nevoilor curente ale utilizatorilor (Caruso 2014: 368). Cu toate că astăzi tehnologia este destul de avansată și lexicografia poate avea multe beneficii de pe urma ei, multe dintre dicționarele existente pe internet sunt considerate a fi doar niște dicționare tradiționale puse pe un microcip (Weschler, Pitts 2000, apud Granger 2012: 2). Unii cercetători sunt de părere că nu este de ajuns ca dicționarele electronice să reproducă principiile dicționarelor tradiționale și că scopul lor nu ar trebui să fie numai schimbarea suportului pe care se află, ci crearea unor instrumente care să permită operațiuni mai complexe decât simpla căutare a unui cuvânt într-o bază de date (Leroyer 2013: 231).

În contextul dat, se conturează tot mai mult o distincție vizibilă între dicționarele electronice și sistemele lexicale digitale (*digital lexical systems*), cele din urmă reprezentând o variantă mai avansată și mai bine structurată a primelor. Printre caracteristicile unor astfel de sisteme se numără următoarele: a) sunt formate dintr-o bază de date electronică, iar un dicționar tipărit poate fi oricând editat pornind de la aceasta; b) analiza lexicală este conectată la baze de date (de regulă, un corpus de texte cu metode eficiente de căutare), așadar combină funcțiile unui tezaur cu cele ale unui dicționar clasic; c) sunt instrumente ce implică flexibilitate atât din partea cercetătorului, cât și a utilizatorului, ceea ce se reflectă în cele patru atribute majore ale acestora: modularitate, funcționalitate incrementală, dezvoltare cumulativă, pluralitate a metodelor (Klein 2019: 84). Întrucât suntem de părere că ele sunt relevante pentru discuția prezentă, vom dezvolta, pe scurt, cele patru caracteristici evidențiate și în studiile referitoare la dicționarul digital al limbii germane (*Digitale Wörterbuch der Deutschen Sprache*, DWDS).

Modularitatea se referă la faptul că sistemul lexical digital este format din mai multe componente editabile și utilizabile în mod independent – pot exista, spre exemplu, modulul pronunție, modulul morfologie, sintaxă, semantică, etimologie etc. Fiecare modul este de sine stătător și poate beneficia de actualizări individuale, fără a fi nevoie de modificări la nivelul întregii intrări lexicale și fără a aștepta implementarea lor într-o anumită succesiune. Modularitatea este o caracteristică importantă nu doar din perspectiva transformărilor interne, ci și din cea a

transformărilor de ordin extern, global, tranziția de la un tip de dicționar la altul putându-se face mult mai ușor (spre exemplu, un dicționar monolingv poate deveni unul bilingv doar prin adăugarea echivalențelor dintr-o altă limbă) (Klein 2019: 85).

Funcționalitatea incrementală reprezintă segmentarea obiectivului principal în obiective secundare, care sunt implementate pe măsură ce ele se concretizează, fără a se aștepta finalizarea întregului dicționar, așa cum se întâmplă cu cele tipărite (ale căror volume apar pe parcursul unor lungi perioade de timp) (*ibidem*).

Dezvoltarea cumulativă face referire la faptul că nu trebuie urmărit neapărat lucrul în ordine alfabetică, ca în cazul dicționarelor tradiționale. Modulele independente pot fi introduse, actualizate sau eliminate independent, în diferite momente sau simultan, de către același operator sau de către operatori diferiți, cu condiția păstrării unui punct central de referință (*ibidem*).

Ultima dintre trăsăturile amintite este pluralitatea metodelor. Prin acest concept se înțelege combinarea, în funcție de scop, a mai multor metode de lucru pentru obținerea unui rezultat cât mai comprehensibil pentru utilizator. Astfel, pentru câmpuri lexicale mai abstracte – cum sunt cele care conțin date tehnice, spre exemplu – poate fi adăugat conținut multimedia spre exemplificare (Klein 2019:86). De asemenea, un dicționar explicativ se poate folosi și de module ce descriu relații semantice (sinonimie, antonimie, hiponimie etc.) pentru definirea unei noțiuni – ținând cont de specificul fiecărei intrări lexicale în parte, întrucât nu toate pot fi definite prin intermediul aceleiași relații semantice.

Pe lângă cele patru caracteristici principale, eficiența sistemelor lexicale digitale se reflectă și în alte aspecte ce devansează capacitățile dicționarelor tradiționale. Un atu de primă importanță este posibilitatea mult mai mare de stocare a datelor și dispariția limitărilor impuse de spațiul redus al unui volum tipărit. Gradul mult mai crescut de accesibilitate – accesul facil și rapid de pe orice dispozitiv, din orice loc, accesul la mai multă informație, la exemple mai numeroase etc. – este un alt avantaj al sistemelor lexicale digitale (Granger 2012: 4). În afară de acestea, poate cel mai reprezentativ element pentru dicționarele digitale este căutarea mai precisă și mai rapidă cu ajutorul diverselor instrumente puse la dispoziție – prin sugerarea unor forme asemănătoare, prin filtre, interogări multiple etc. De asemenea, posibilitatea de reutilizare a datelor (Kübler, Pecman 2012: 189) și referințele încrucișate imediate (Dziemianko 2012: 320) sunt și ele alte două însușiri specifice respectivului tip de resurse lexicale.

2. DEX³ ONLINE, PRINCIPII DE BAZĂ

Întrucât fiecare intrare are propriul său caracter, propria sa sintaxă, dar și pentru că ne aflăm încă la început de drum în domeniul digitalizării resurselor lexicale, considerăm că trebuie stabilit, înainte de toate, un mod clar de lucru (instrucțiuni referitoare atât la conținut, cât și la formă), precum și următoarele

chestiuni indispensabile apariției unui dicționar digital: principiile de colectare și selectare a datelor (inclusiv inventarul de cuvinte), tratamentul diferitelor tipuri de date, utilizarea unui anumit metalimbaj, structura unei intrări (Abel 2012: 84). Un dicționar electronic, și mai ales unul nespecializat, de uz comun, așa cum este și cazul proiectului nostru, ar fi ideal ca, pe lângă planificarea procesului de colectare și analiză a datelor, să prevadă și o etapă de consultare a utilizatorilor pentru a afla propunerile și așteptările lor (Caruso 2014: 372). Totodată, trebuie să avem în vedere un aspect important, și anume că acesta se va adresa unor categorii diverse de utilizatori – de la elevi, la profesori, studenți, specialiști în diferite domenii și chiar cercetători. Așadar, va trebui să acordăm atenție sporită nu doar modului de selectare și structurare a datelor, ci și celui de prezentare a informației.

Un lucru cert este faptul că pentru a face față competiției cu alte resurse lexicografice existente pe internet, dar și pentru a ne impune nu doar prin autoritatea pe care o are un dicționar academic, ci și prin funcționalitatea dicționarului în forma sa digitală, este necesar să identificăm ce nevoi au eventualii utilizatori din punct de vedere lexicografic și să încercăm, prin intermediul produsului pe care îl vom pune la dispoziție, să le satisfacem într-o cât mai mare măsură (Granger 2012: 10; Leroyer 2013: 231): „According to Tarp (2008) a lexicographic function is the satisfaction, through the selection and presentation of easily accessible data, of types of lexicographically relevant information needs that may arise for a potential, specific type of user in a specific type of extra-lexicographical situation” (Granger 2012: 4).

Vom încerca, în paginile următoare, să oferim o imagine de ansamblu asupra structurii și funcțiilor pe care am dori să le implementăm (dar să le și găsim în calitate de utilizatori) la primul dicționar explicativ academic în format online.

3. PROPUNERI STRUCTURALE ȘI FUNCȚIONALE

3.1. Structura unei intrări propunem să fie organizată modular, întrucât acest tip de configurare va fi util atât la personalizarea interfeței în momentul căutării, cât și la editarea ulterioară a informațiilor. O intrare lexicală ar trebui să cuprindă, în ordinea redată mai jos, următoarele elemente: cuvânt-titlu, informație gramaticală (clasa – substantiv, verb, adjectiv etc. – și categoria gramaticală – gen, număr), definiție (prin evidențierea genului proxim și a diferențelor specifice), forme flexionare, variante, etimologie (principiul etimologiei directe, corelat cu informațiile din DA, DLR și DELR, acolo unde este cazul). Ca module separate, organizate în afara intrării propriu-zise, considerăm că sunt necesare următoarele: contexte, sinonime (redate în ordinea gradului de corespondență semantică pentru fiecare sens – totale, parțiale), expresii (colocații, locuțiuni, frazeologisme), combinații tipice. De asemenea, pronunția este o altă componentă ce merită luată în calcul. Majoritatea dicționarelor existente online pun la dispoziția utilizatorilor

fișiere audio pentru a reda pronunția corectă a cuvintelor. Pentru că limba română nu pune mari probleme din acest punct de vedere, ar putea fi de ajuns marcarea accentului. Dacă, însă, dorim să acoperim toate categoriile de potențiali utilizatori și luăm în considerare utilizarea dicționarului de către persoane nevorbitoare de limba română, atunci există două posibilități – redarea cuvântului-titlu în sistem AFI (o soluție facilă pentru cercetători, dar nu foarte utilă pentru utilizatorii necunoscători ai alfabetului fonetic) sau redarea prin fișiere audio (o variantă mai utilă pentru utilizatori, dar mai costisitoare din punctul de vedere al implementării).

3.2. Formele flexionare (despre care am amintit puțin mai sus) puse în legătură directă cu **normele ortografice** sunt o informație pe care o considerăm necesară și pe care ne-am dori să o regăsim într-un articol de dicționar electronic. Dacă vrem ca DEX³ să fie nu doar un simplu dicționar, ci și un instrument educativ, de instruire a utilizatorilor în ceea ce privește folosirea corectă a limbii române, atunci ar trebui să introducem sub fiecare intrare formele flexionare așa cum apar ele în DOOM (pentru categoria numelui, formele de plural + formele de G/D; pentru categoria verbului, doar formele problematice, corelate cu DOOM, cum este, de exemplu, cazul lui *îngădui* vb., ind. prez. 1 și 2 sg. *îngădui*, 3 *îngăduie*, imperf. 3 sg. *îngăduia*; conj. prez. 3 *să îngăduie* sau al lui *cheltui* vb., ind. prez. 1 sg. *cheltuiesc/cheltui*, imperf. 3 sg. *cheltuia*; conj. prez. 3 *să cheltuiască/să cheltui* etc.). De asemenea, pentru că se subînțelege faptul că DEX este subordonat DOOM din punctul de vedere al ortografiei, putem oferi informații suplimentare referitoare la normele ortografice prin atribuirea unui cod fiecărei reguli și marcarea cuvintelor cărora li se aplică regula cu un tag interactiv care, prin apăsare, afișează norma respectivă, așa cum se întâmplă în Duden. Astfel, s-ar răspunde nevoii tot mai pregnante a utilizatorilor de a avea acces la informații gramaticale corecte și avizate.

3.3. Contextele au o relevanță majoră pentru exemplificarea noțiunii exprimate de cuvântul-titlu și pentru interpretarea corectă a unității lexicale definite. Pentru acest modul există mai multe posibilități, însă fiecare dintre ele prezintă anumite neajunsuri, motiv pentru care ele pot fi socotite drept complementare. Exemplele pot fi integrate fie a) prin trimitere directă la corpusul de referință al limbii române (CoRoLa), fie b) prin extragere din baza de date a DA și DLR (cu precădere pentru arhaisme și cuvintele mai puțin uzitate, în cazul în care nu se regăsesc în corpus), fie c) prin trimitere la alte surse de pe internet (o variantă mai puțin realizabilă, întrucât trimiterile nu ar putea fi revizuite și atunci ar exista riscul prezentării unor informații neconforme cu standardele limbii române). Deoarece diversele corpusuri realizate pentru română nu cuprind toate textele din toate stilurile funcționale ale limbii și nici textele de dinaintea anului 1989, există posibilitatea ca anumite cuvinte să nu aibă ocurențe sau ca exemplificarea intrărilor lexicale să fie lacunară (pot lipsi sensuri mai vechi, atestate înainte de 1989, spre exemplu). Conceptul de integrare a corpusului (*corpus integration*) nu este unul nou în literatura de specialitate. Pentru că

majoritatea limbilor beneficiază deja de corpusuri bogate, mulți cercetători preferă utilizarea unor date structurate, procesate într-o oarecare măsură din punct de vedere lexicografic, ceea ce le ușurează și eficientizează munca (Granger 2012: 3, Paquot 2012: 164). Se conturează, astfel, necesitatea vădită a întregirii corpusului limbii române, dar și cea a utilizării unor metode multiple pentru ilustrarea noțiunilor introduse în dicționarul explicativ online.

3.4. Colocațiile, locuțiunile și unitățile frazeologice sunt un alt element ce nu ar trebui să lipsească din varianta online a noului dicționar explicativ. Cu scopul de a vedea cum sunt structurate informațiile din această categorie, am analizat câteva dicționare electronice din punctul de vedere al redării combinațiilor fixe de cuvinte. Dicționarele pe care le-am consultat sunt Macmillan English Dictionary Online (MEDO), Cambridge Dictionary (CD) și Merriam-Webster (MW). În MEDO și CD sunt sugerate doar combinațiile fixe care încep cu cuvântul introdus în câmpul căutării. În privința lor, se observă o oarecare inconsecvență, în sensul că în primul, expresia *bite the dust*, spre exemplu, nu apare și sub *dust* la secțiunea *Phrases* (deși apare în lista derulantă din dreapta, sub *Other entries for this word*), iar în cazul celui de-al doilea, această unitate frazeologică nu apare la nicio secțiune sub intrarea *dust*. MW afișează locuțiunile și frazeologismele doar sub verbe, astfel că expresia *bite the dust* apare sub voce *bite*, dar, din nou, nu și sub *dust*. La secțiunea *Phrases related to dust* apar, totuși, câteva sugestii de combinații de cuvinte cu caracter fix. În câmpul de căutare al dicționarului MW apar sugerate expresii doar în momentul în care se mai introduce cel puțin încă un element component, ceea ce face dificil accesul la expresii pentru vorbitorii nenativi.

Pentru DEX³, ar fi ideal să urmăm cu consecvență modelul propus în Interactive Language Toolbox (Verlinde, Peeters 2012: 154–155) și să introducem combinațiile fixe de cuvinte (indiferent de caracterul lor) sub fiecare element constituent relevant semantic. Se impune, totodată, tratamentul diferențiat al părților de vorbire neflexibile: spre exemplu, nu vom introduce unitatea frazeologică *a da cu oiștea în gard* sub prepoziția *cu*, însă expresia *fără doar și poate* trebuie introdusă nu numai sub elementul component *poate*, ci și sub *doar*. Pentru a respecta nevoile utilizatorului și pentru a nu îl obliga pe acesta să treacă printr-o listă lungă de expresii și sensurile lor, ele pot fi redată fie cu sens ascuns și buton de click „arată mai mult” pentru derularea definiției, fie ca hyperlink, așa cum se întâmplă în CD.

3.5. Combinațiile tipice ale intrării cu alte unități lexicale nu reprezintă un element des întâlnit în dicționarele online. Întrucât am observat de multe ori, mai ales în rândul tinerilor, tendința de a întrebuița termenii greșiți în anumite combinații de cuvinte, fie simple colocații, fie unități frazeologice, considerăm necesară o asemenea de secțiune în structura dicționarului explicativ digital. Puternica influență a limbii engleze sporește și ea ambiguitatea unor îmbinări frecvente atunci când vine vorba de utilizarea unei anumite unități lexicale într-un context dat, dând naștere unor calcuri frazeologice. Există astăzi în limba română

construcții precum *fumător învederat* (în loc de *fumător inveterat*), *dosare clasificate* (în loc de *dosare secretizate*), *caracter de film/joc* (în loc de *personaj de film/joc*), *a face sens*, *a oferi suportul* etc. care sunt lipsite de naturalețe din punct de vedere semantic, ele fiind consemnate de către lingviști ca greșeli. Pentru că ne propunem ca varianta online a DEX³ să aibă și un scop didactic, atunci putem implementa una dintre strategiile folosite de Duden și DWDS. Aceste dicționare au o secțiune specială (*Wortwolken* „nori de cuvinte” sau *tag clouds*, în engleză) unde sunt redate cele mai frecvente unități lexicale cu care cuvântul-titlu poate forma o combinație. Ele sunt generate automat, prin metode statistice, pe baza analizei corpusului de texte conectat la dicționar, și oferă utilizatorului posibilitatea de a selecta categoria lexicală pe care o dorește afișată. Gradul de tipicitate a combinațiilor se reflectă în mărimea fontului folosit – cu cât combinația cu un anumit cuvânt este mai tipică, deci cu cât are mai multe ocurențe, cu atât fontul cuvântului respectiv este mai mare. Singurul viciu al metodei de generare, avertizează autorii Duden, este acela că analiza automată nu face distincția între cuvintele omonime, astfel încât sub o intrare pot fi afișate combinații din sfera ambelor cuvinte. Pentru DEX³, o piedică în realizarea acestei secțiuni nu ar fi analiza statistică, ci mai degrabă corpusul. Considerăm că un bun punct de plecare ar putea fi baza de texte utilizată pentru atestări la redactarea celorlalte dicționare academice, precum și corpusul de referință al limbii române.

3.6. Funcția de căutare este, indiscutabil, instrumentul cel mai util în sporirea gradului de accesibilitate a unui dicționar digital. Propunerile noastre pentru această funcție sunt întâlnite la majoritatea dicționarelor existente online și au ca scop minimizarea efortului utilizatorului și maximizarea eficienței căutării. Una dintre propuneri este căutare incrementală (*incremental search*), de la cuvânt la text (Verlinde, Peeters 2012: 154) și se referă la faptul că, în momentul în care utilizatorul scrie primele litere ale unui cuvânt, apar automat sugestii de alte cuvinte și combinații de cuvinte care încep cu secvența respectivă. La fel de utilă este și căutarea cu ajutorul metacaracterelor (*wildcard search*). Putem folosi fie un singur caracter pentru toate situațiile, fie două caractere pentru rezultate mai concrete, ce pot fi introduse la începutul, mijlocul sau finalul secvenței de litere – spre exemplu asterisc (*) ca substitut pentru un număr de litere mai mare ca unu și semnul întrebării (?) pentru un singur caracter lipsă, așa cum este în Oxford English Dictionary (Prinsloo 2012: 124). Căutarea aproximativă (*approximate search*) este un alt instrument necesar și presupune ca, la introducerea unei forme inexacte a cuvântului dorit, utilizatorul să fie redirecționat spre o listă de cuvinte asemănătoare cu secvența introdusă în câmpul de căutare. Memorarea vocabularului (*vocabulary retention*) are ca scop personalizarea căutării prin sugerarea unor cuvinte deja căutate anterior. Este o idee mai costisitoare din punctul de vedere al timpului și resurselor și presupune folosirea modulelor cookie, cu ajutorul cărora sunt stocate datele introduse de utilizatori. Ultima funcție pe care o considerăm folositoare este cea de hyperlink, care presupune accesarea oricărui

cuvânt prin clic și redirecționare pe pagina intrării respective, fără a mai fi necesară introducerea cuvântului în câmpul de căutare.

3.7. Personalizarea este, de asemenea, o caracteristică importantă a dicționarelor digitale. Adaptarea interfeței la nevoile utilizatorului se poate face prin afișarea sau ascunderea anumitor componente sau secțiuni ale unei intrări care nu fac obiectul căutării sale, dar și prin aplicarea inițială a unor filtre prin care să fie selectată doar informația dorită. O observație în această privință ar fi faptul că prea multe opțiuni de afișare și selecție a datelor (prin bife, introducere de filtre etc.) pot îngreuna căutarea și pot fi contraproductive pentru utilizator, iar prea puține astfel de opțiuni pot genera un rezultat inexact (Verlinde, Peeters 2012: 150).

3.8. Inputul și feedbackul utilizatorilor sunt două chestiuni asemănătoare, dar diferite ca impact asupra dicționarului. Deși inputul utilizatorilor (modificarea liberă a informației de către orice vizitator al site-ului) ar fi de mare ajutor în actualizarea informației despre inventarul de cuvinte și sensurile acestora, nu ne dorim transformarea DEX-ului într-o resursă de tip wiki, întrucât calitatea și veridicitatea informației nu pot fi controlate ori verificate în timp real. În locul unei asemenea abordări, considerăm mai adecvată varianta feedbackului de tip formular, prin care un utilizator poate semnală un eventual sens nou, o variantă, o grafie diferită, un context neobișnuit etc. al unui cuvânt-titlu.

4. CONCLUZII

Din prezentarea noastră reies câteva concluzii, dar și unele necesități imediate. Considerăm că cea mai convenabilă modalitate pentru creșterea accesibilității la noul dicționar este fie transferul dicționarului explicativ exclusiv în mediul online, fie separarea acestei versiuni de versiunea tipărită. O asemenea abordare ar permite actualizarea permanentă a informațiilor și ar fi mai eficientă din punctul de vedere al timpului, orice intrare putând fi introdusă în orice moment, fără a fi nevoie să se aștepte finalizarea întregului dicționar. Datele pot fi modificate oricând (introduse, actualizate, șterse), astfel nemaifiind necesară apariția unei noi ediții. În plus, plecând de la varianta online se poate edita și tipări oricând o nouă ediție a dicționarului. Pentru a putea implementa toate propunerile sugerate în paginile precedente, este nevoie de crearea unui site dinamic, cu o bază de date relațională care să ofere acces la informațiile deja existente, dar care în același timp să colecteze și să stocheze informații noi, ceea ce presupune și găzduirea pe un server web. În acest mod, am putea extinde funcționalitatea dicționarului explicativ, transformându-l într-un reper pentru posibile proiecte viitoare, precum dicționare bilingve, software-uri de traducere automată etc.

Întrucât această variantă a dicționarului se va adresa unui public larg, format majoritar din indivizi deprinși cu noile tehnologii, va fi nevoie de o pagină interactivă, cu o interfață *user-friendly*, intuitivă, care să permită navigarea facilă.

Totodată, asigurarea accesului de pe alte dispozitive (optimizarea paginii pentru a face posibil accesul de pe smartphone sau tabletă ori crearea unei aplicații pentru Android/iOS) este o cerință indispensabilă.

Sugestiile de mai sus nu pot fi puse în practică decât prin formarea unei echipe interdisciplinare care să aducă laolaltă lexicografi și informaticieni și prin suplimentarea resurselor financiare. Un proiect de anvergură, care să se apropie de modelele internaționale mai sus amintite și care să se impună nu doar prin autoritate academică, ci și prin ușurința cu care este accesat, necesită eforturi sporite pe toate planurile. Expunerea pe care am făcut-o aici este realizată atât din perspectiva cercetătorului în domeniul lexicografiei, cât și din perspectiva utilizatorului de dicționare online. De aceea, am încercat să evidențiem elementele pe care ne-am dori să le întâlnim pe pagina unui dicționar academic online. Totodată, urmărind tendințele vorbitorilor de limbă română manifestate în comunicarea pe platformele online, considerăm că este o bună ocazie ca dicționarul explicativ în format digital să capete și o funcție didactică, prin care să fie popularizată și încurajată utilizarea corectă a limbii române. Chiar dacă propunerile prezentate depășesc, poate, posibilitățile actuale ale instituției noastre, implementarea lor se poate face etapizat, pe o perioadă mai lungă de timp. Astfel de proiecte, în opinia noastră, sunt necesare pentru a ține pasul cu direcțiile actuale ale lexicografiei electronice și pentru a dezvolta această ramură științifică și pe teren românesc, unde există loc pentru progres.

BIBLIOGRAFIE

- Abel, A., 2012, „Dictionary writing systems and beyond”, în Granger, S., Paquot, M. (ed.), *Electronic lexicography*, Oxford: Oxford University Press, 83–106.
- Caruso, V., 2014, „Key Issues in Fuentres-Olivera and Tarp’s Theory and Practice of Specialised Online Dictionaries”, *Lexikos* 24, 362–377.
- De Schryver, G. M., 2003, „Lexicographers’ dreams in the electronic-dictionary age”, *International Journal of Lexicography* 16 (2), 143–199.
- Dziemiąnko, A., 2012 „On the use(fulness) of paper and electronic dictionaries”, în Granger, S., Paquot, M. (ed.), *Electronic lexicography*, Oxford: Oxford University Press, 319–341.
- Granger, S., 2012 „Introduction: Electronic lexicography – from challenge to opportunity”, în Granger, S., Paquot, M. (ed.), *Electronic lexicography*, Oxford: Oxford University Press, 1–11.
- Klein, W., 2019, „Das digitale Wörterbuch der deutschen Sprache (DWDS)”, *Lexicographica: International annual for lexicography*, Berlin, New York: De Gruyter, 79–96.
- Kübler, N., Pecman, M., 2012, „The ARTES bilingual LSP dictionary: From collocation to higher order phraseology”, în Granger, S., Paquot, M. (ed.), *Electronic lexicography*, Oxford: Oxford University Press, 187–209.
- Leroyer, P., 2013, „Putting words on wine: OENOLEX Burgundy, new directions in wine lexicography”, *Lexicography and Dictionaries in the Information Age: Selected Papers from the 8th ASIALEX International Conference*, Bali: Airlangga University Press, 228–235.
- Paquot, M., 2012, „The LEAD dictionary-cum-writing aid: An integrated dictionary and corpus tool”, în Granger, S., Paquot, M. (ed.), *Electronic lexicography*, Oxford: Oxford University Press, 163–185.

- Prinsloo, D. J., 2012, „Electronic lexicography for lesser-resourced languages: The South African context”, în Granger, S., Paquot, M. (ed.), *Electronic lexicography*, Oxford: Oxford University Press, 119–144.
- Tarp, S., 2008, *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-knowledge. General Lexico-graphical Theory with Particular Focus on Learner’s Lexicography*, Tübingen: Niemeyer.
- Verlinde, S., Peeters, G., 2012, „Data access revisited: The Interactiv Language Toolbox”, în Granger, S., Paquot, M. (ed.), *Electronic lexicography*, Oxford: Oxford University Press, 147–162.
- Weschler, R., Pitts, C., 2000, „An experiment using electronic dictionaries with EFL students”, *The Internet TESL Journal* VI (8): <http://iteslj.org/Articles/Weschler-ElectroDict.html>.

**DIGITIZATION MODELS AND THEIR APPLICABILITY TO THE NEW EDITION
OF THE EXPLANATORY DICTIONARY OF THE ROMANIAN LANGUAGE**

Abstract

This paper aims to present some of the most recent examples of digitization from international lexicography (mainly the English one), in order to determine to what extent we can implement them in our future DEX online project. Instead of describing complete lexicographical models, with all of their functions and tools, we prefer to select just some of the features of different electronic dictionaries that we consider appropriate and applicable to ours. In other words, we are trying to sketch the image of the DEX in terms of functionality, according to the new theories of *e-lexicography*. Although some of the propositions may seem bold for the current context, we strongly believe that we should try to surpass the form of a simple dictionary transferred to an electronic device and to achieve the status of a complex digital lexical system.

